

ORHON YAZITLARI

TALÂT TEKİN

Türk Dil Kurumu Yayınları

Talât TEKİN

ORHON YAZITLARI

Tekin, Talat

Orhon yazıtları / Talât Tekin. – 3. bsk. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008.

III, 200, [30] s.; 24 cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 540)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 975-16-0065-0

1. Yazıtlar, Türk II. k.a.

417.01

Türk Dil Kurumu Yayınları

ORHON YAZITLARI

Talât TEKİN

Ankara, 2008

Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 540

ORHON YAZITLARI
Talât TEKİN

*

Kapak Tasarımı:
Hangar Marka İletişimi ve Reklam Hizmetleri

*

Baskı:
Özkan Matbaacılık San.Ltd.Şti.
Tel: 0 (312) 395 48 91-92
Belgegeçer: 0 (312) 395 48 93

*

Birinci Baskı: 1988
İkinci Baskı: 2006
Üçüncü Baskı: Ankara, Mayıs 2008
Baskı sayısı: 2500 adet
ISBN: 975-16-0065-0

*

Türk Dil Kurumu Yayınları
Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere / Ankara
Telefon: (0312) 428 61 00
Belgegeçer: (0312) 428 52 88
Genel Ağ: <http://tdk.org.tr>

*

*5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin tüm yayın, tercüme ve iktibas hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.*

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
Metinler	17
Kül Tigin Yazıtı	19
Bilge Kagan Yazıtı	43
Açıklamalar	71
Kül Tigin	73
Bilge Kagan	102
Sözlük - Dizin.....	117
Kaynaklar	193
Yazıtların Kopyaları	201

GİRİŞ

I. Orhon Yazıtları araştırmalarının tarihçesi

Güney Sibirya'da, Yenisey ırmağının yukarı mecrası boyunca İskandinav "runik" yazısına benzer bir yazı ile yazılmış bazı mezar yazıtlarının bulunduğu daha 18'inci yüzyıl başlarında, başlıca Johann von Strahlenberg'in eseri aracılığı ile biliniyordu. Fakat Sibirya'ya araştırma amacı ile ilk bilimsel heyetler ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru gönderilebilmiştir. Bu ilk heyetler 1887 ile 1888'de Finlandiya'dan Sibirya'ya gönderilen Fin araştırma heyetleri idi. Fin heyetlerinin bu bilimsel gezileri sonucu Yenisey mezar yazıtlarının kopyaları ilk kez olarak yayımlanmıştır: *Inscriptions de l'Énisséi, recueillies et publiées par la Société finlandaise d'Archeologie*, Helsingfors 1889. Aynı yıl Rus arkeologlarından N. M. Yadrintsev Moğolistan'da, Orhon ırmağı kıyılarında aynı yazı ile yazılmış çok daha büyük iki yazıt buldu. Yadrintsev'in Orhon yazıtları adı verilen bu iki büyük yazıt ile ilgili eseri 1890 yılında yayımlandı: *Anciens caractères trouvés sur des pierres et des ornements au bord de l'Orkhon*, St. Petersburg 1890. Moğolistan'daki bu yeni keşif üzerine A. O. Heikel başkanlığında bir Fin araştırma heyeti Orhon ırmağı kıyılarına gitti. Fin heyetinin yaptığı bu bilimsel gezi sonunda Orhon yazıtlarının mükemmel kopyaları yayımlandı: *Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société finno-ougrienne*, Helsingfors 1892.

Orhon yazıtları aynı yıl Rusya'da da yayımlandı. Bu ikinci yayın, W. Radloff'un başkanlığında yapılan Rus bilim heyetinin gezisi sonucu ortaya çıkmıştı: *Atlas der Altertümer der Mongolei*, St. Petersburg 1892-1899.

Orhon yazıtlarının Finlandiya'da yayımlanan atlası bu taşlardan biri üzerinde bulunan Çince yazıtın okunabilen kısımlarının bir çevirisini de içeriyordu. Bu kısa Çince metin, şüphesiz ki, bilinmeyen bir yazı ve dille yazılmış olan asıl metnin çevirisi olamazdı; fakat bu Çince metin bize bu iki anıttan birinin 732 yılında ölen bir Türk prensinin anısına dikilmiş olduğunu haber veriyordu. Böylece, bu yazıtların kimlere ait olduğu ve hangi dilde yazılmış bulunduğu sorunu çözümlenmiş oluyordu: Bu iki yazıt Türklerin atalarından kalma idi; bunlarda kullanılan dil de eski bir Türk lehçesinden başka bir şey olamazdı.

Bu husus, ünlü Danimarkalı dilci Vilhelm Thomsen'in 15 Aralık 1893'te Kopenhag Bilimler Akademisinin bir toplantısında Orhon ve Yenisey yazıtlarında kullanılan "runik" yazıyı çözümlediğini bilim dünyasına duyurduğu zaman hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde aydınlanmıştı. Thomsen'in eski Türk "runik" yazısının çözümü ile ilgili ilk raporu çok geçmeden Danimarka Bilim ve Edebiyat Akademisi Bülteninde yayımlandı: "Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Énisséi, Notice préliminaire", *Bulletin de*

l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark, Copenhagen 1893, ss. 285-299 (= *Afh.*, ss. 3-19).⁴

Thomsen'in eski Türk "runik" yazısını çözümü bilim dünyasında, özellikle Türkologlar arasında büyük bir heyecan yaratmıştı. W. Radloff, daha 1894 Mart'ında Orhon yazıtları üzerine hazırlayacağı eserin ilk kısmını yayımladı: *Die Alttürkischen inschriften der Mongolei, Erste Lieferung*, St. Petersburg 1894. Bu eserin ikinci kısmı aynı yılın, Mayıs ayında, üçüncü kısmı da 1895'te yayımlanmıştır. Orhon ve Yenisey yazıtlarının bu yayını acele ile hazırlanmış bir eser olduğundan okuma ve açıklama yanlışları ile doludur.

Radloff gibi aceleci davranmayan Thomsen iki büyük yazıtın yayını 1896'da gerçekleştirmiştir: *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (= *MSFOu V*), Helsingfors 1896. Orhon yazıtlarının bu ilk mükemmel yayını iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda eski Türk "runik" yazısı ve yazım sistemi "runik" harfli örneklerle ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir (ss. 7-44). Bu kısımda ayrıca eski Türk yazısının kökeni sorunu da ele alınmıştır (ss. 44-54). Eserin ikinci kısmı eski Türk tarihi ile ilgili bir inceleme yazısı ile başlamakta (ss. 57-96), bundan sonra da iki yazıtın yazı çevrimli metinleri ve Fransızca çevirileri verilmektedir (ss. 97-134). Metin ve çevirileri açıklama notları ve yazıtlarda geçen kelimelerin alfabetik dizini izler (ss. 135-211). Thomsen'in yayını, ayrıca, Kül Tigin anıtındaki Çince yazıtın E. H. Parker tarafından yapılmış İngilizce bir çevirisini de (ss. 212-216) içermektedir: "The Deceased Köl Tegin's Tablet" (ss. 212-216). Thomsen'in bu yayını gerçekten çok başarılıdır. Orhon yazıtları üzerinde daha sonra çalışan bilginler bu eseri kendi araştırmaları ve yayınları için örnek almışlardır.

Radloff 1897'de yazıtların ikinci basımını yayımlamıştır: *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Neue Folge*, St. Petersburg 1897. Kül Tigin yazıtının Rusça bir yayını da 1899'da P. M. Melioranskiy tarafından yapılmıştır: *Pamyatnik v čest Kyul Tegin* (= *ZVO XII*, 2-3), Sanktpeterburg 1899 (ss. 1-144). Aynı yıl, Radloff yazıtların yeni basımının ikinci cildini yayımlamıştır: *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Zweite Folge*, St. Petersburg 1899. Radloff'un bu eseri F. Klementz tarafından Bain-Tsokto mevkiinde bulunan Tunyukuk yazıtının "runik" harfli metni ile yazı çevrimini ve Almanca çevirisini içerir (ss. 1-27). Bunları açıklamalar (ss. 28-85) ve sözlük bölümleri izler (ss. 86-115). Bu esere, ayrıca, çok önemli iki inceleme yazısı da eklenmiştir: Friedrich Hirth, "Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk" (140 s.), W. Barthold "Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen" (29 s.).

Orhon yazıtları Türkiye'de ilk kez Necib Asım tarafından yayımlanmıştır: *Orhon Abideleri*, İstanbul 1340 (= 1924). Necib Asım bu kitabını Radloff ile Thomsen'in eserlerinden yararlanarak hazırlamıştır. Yazı devriminden önce Arap harfleri ile yayımlanmış olan bu eserin bugün ancak tarihi bir değeri vardır.

Orhon yazıtları Türkiye’de ikinci kez H. N. Orkun tarafından yayımlanmıştır: *Eski Türk Yazıtları*, I-IV, İstanbul 1936-1941. Dört cilt olarak yayımlanan bu eserin I. cildi Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarına ayrılmıştır. Orkun, Thomsen’in yayını örnek almış, onun daha sonra yaptığı düzeltmelerle Kaşgarlı Mahmud’un sözlüğünden yararlanmıştır. Orkun, Thomsen’in bazı okuyuşlarını düzeltmek istemiş ise de bu işte pek başarılı olamamış, Thomsen’in doğru okuduğu bazı kelimeleri düzeltmek isterken yeni yanlışlar yapmıştır.

Orhon yazıtları üzerinde A. von Gabain de çalışmış, 1941’de yayımlanan ünlü eski Türkçe gramerinin antoloji kısmında Kül Tigin yazıtının metnini yayımlamıştır: *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941, ss. (247-257). Gabain, Kül Tigin yazıtının metnini hazırlarken Thomsen’in 1896’da yayımlanan ilk eserini esas almakla birlikte onun daha sonra yapmış olduğu düzeltmeleri de (*Turcia*, MSFOu 1916, ss. 1107; “Alttürkische Inschriften aus der Mongolei”, ZDMG 1924/25, ss. 121-175) göz önünde bulundurmıştır.

Orhon yazıtları Gabain’den sonra Rus Türkologlarından S. Ye. Malov tarafından yayımlanmıştır. Malov 1951’de yayımlanan eserinde Kül Tigin ve Tunyukuk yazıtlarının “runik” harfli orijinal metinleri ile Kiril harfli yazı çevrimlerini ve Rusça çevirilerini vermiştir: *Pamyatniki drevnyurkskoy pis’mennosti*, Moskva 1951, ss. 19-73. Malov, 1959 yılında yayımlanan ikinci eserinde de Küli Çor ve Ongin yazıtları ile birlikte Bilge Kağan yazıtının Kül Tigin yazıtı ile ortak olmayan kısımlarının “runik” harfli metnini, yazı çevrimini ve Rusça çevirisini vermiştir. Malov, Orhon yazıtlarının yayınında Thomsen’in ve Radloff’un yayınlarından yararlanmış ve bazı düzeltmeler yapmıştır.

Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının ilk yayınlarından sonra yazıtların türlü yerlerinde farklı okunan ve anlaşılan veya anlaşılmayıp bırakılan kelime ve ibareler üzerine türlü araştırmacılar tarafından incelemeler yayımlanmıştır. Orhon yazıtlarının dili üzerine bir gramer denemesi daha Radloff tarafından yapılmıştır: “Materialien zum Verständniss der Morphologie des alttürkischen Dialektes”, *Dritte Lieferung*, St. Petersburg 1895, ss. 388-422. Thomsen’in yayını da gramerle ilgili notlarla (ss. 135-198) gramer ve kelime dizinlerini içermektedir (199-211). Ancak Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının ilk grameri yine Radloff tarafından hazırlanmıştır: “Grammatische Skizze der alttürkischen Sprache”, *Neue Folge*, St. Petersburg 1897, ss. 1-129.

Orhon yazıtlarının belirli bazı kısımları ile ilgili düzeltme denemeleri de Bang tarafından yapılmıştır: *Über die köktürkische Inschrift auf der Südseite des Kül-tägin-Denkmales*, Leipzig 1896; “Zu den köktürkischen Inschriften der Mongolei”, *T’oung Pao* 1896, 325-348; “Zur köktürkischen Inschrift IE 19-21”, *T’oung Pao* 1896, s. 611; “Köktürkisches”, *WZKM* 1897, 198-200; “Zu den

köktürkischen Inschriften", *T'oung Pao* 1898, 117-141.

XX. yüzyıl başında Karl Foy Orhon Türkçesinde kelimenin kök hecesindeki *ä*, *e* ve *ı* ünlüleri ve bunların ayırımı ile ilgili çok önemli bir araştırma yayımlamıştır: "Türkische Vokalstudien", *MSOS* 1900, 180-215. 1913'te Thomsen Yenisey yazıtlarında geçen ve ses değeri daha önce bilinmeyen bir "runik" harf (kapalı *é* ünlüsünü gösteren işaret) üzerine olan ünlü makalesini yayımladı: "Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi", *JSFOu* 30, 9 s. Thomsen'in bu makalesini onun yazıtların türlü yerlerinde düzeltmeler yaptığı eseri izledi: *Turcica, études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibirie* (= *MSFOu* XXXVII), Helsingfors 1916 (= *Afh.*, 92-198).

1932'de Martti Räsänen Türkçede ünlü uyumunun tarihsel gelişimi ile ilgili çok önemli bir makale yayımlamıştır: "Beitrage zur Frage der türkischen Vokalharmonie". *JSFOu*, XLV, Helsinki 1932, 1-10. Räsänen bu makalesinde Orhon Türkçesinde 3. kişi iyelik ekinin sadece *-i/-si* olduğu görüşünü destekleyen kanıtlar getirmiştir. Ne var ki bu görüş de yeni değildi; otuz küsur yıl önce Radloff tarafından ileri sürülmüştü. Radloff, 3. kişi iyelik ekinden sonra gelen belirli nesne (akuzatif) ekinin yazıtlarda daima *N²* (ince *n*) harfi ile yazılmış olduğuna bakarak bu görüşü savunmuştu (Neue Folge, s. 9).

1936'da Türk dilinin gramer yapısı üzerine son derece önemli ve öğretici bir araştırma, Kaare Grønbech'in doktora tezi, yayımlandı: *Der türkische Sprachbau*, Kopenhagen 1936. Bu eserde Orhon Türkçesi ile ilgili pek çok sorun tartışılmış ve doyurucu bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur.

1939'da Macar Türkologlarından Julius Nemeth Türk dilinde kapalı *e* (*è*) sorunu üzerine önemli bir araştırma yayımladı: "Zur Kenntnis des geschlossenen *e* im Türkischen". *KCsA*, I, Supplement, Budapest und Leipzig 1939, 515-531. İki yıl sonra Eski Türkçenin ilk grameri A. von Gabain tarafından yayımlandı: *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941. Bu gramerin malzemesini "runik" harfli yazıtlarla, Mani, Soğd, Uygur ve Brāhmī alfabeleri ile yazılmış Uygurca eserler oluşturur. Başka bir deyişle, Gabain VIII-XIII yüzyıllar arasındaki bütün Türkçe eserlerin dilini "Eski Türkçe" olarak tanımlamıştır. Gabain bu eserinin antoloji kısmında, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Kül Tigin yazıtının yazı çevrimli metnini de vermiştir.

1941'de H. N. Orkun Orhon ve Yenisey yazıtlarının sözlüğünü yayımlamıştır (*Eski Türk Yazıtları*, IV, İstanbul 1941. Aynı yıl Németh Orhon yazıtlarında geçen ve pek iyi anlaşılmayan iki cümleyi açıklayan bir makale yayımlamıştır: "Zur Erklärung der Orhon-inschriften", *Festschrift Friedrich Giese* (= *Die Welt des Islams*, Sonderband, 1941), ss. 35-45.

1947'de Martti Räsänen Bilge Kağan yazıtının batı yüzündeki son parçayı

yeniden incelemiş ve yorumlamıştır: “Regenbogen-Himmelsbrücke”, *Studia Orientalia*, XIV, 1, Helsingfors 1947, ss. 311. İki yıl sonra, Orhon Türkçesinin kısa fakat ilginç bir fonolojisini A. Cevat Emre yayımlamıştır: *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, Birinci Kitap: Fonetik*, İstanbul 1949, ss. 25-55.

1950’de Gabain Eski Türkçedeki bazı yer zarfları ile ilgili bir araştırma yayımlamıştır: “Über Ortsbezeichnungen im Alttürkischen”, *Studia Orientalia*, XIV, 5, Helsinki 1950. Bundan iki yıl sonra, Eski Türkçede ünlü uyumu sorununu ele alan iki araştırma yayımlandı: A. von Gabain, “Zur Geschichte der türkischen Vokalharmonie”, *UAJb*, XXIV, 1-2, ss. 105-11; Alessio Bombaci, “Probleme der historischen Lautlehre der türkischen Sprache”, *UAJb*, XXIV, 3-4, ss. 89-105.

Gabain 1955’te Eski Türkçede tarihlendirme sistemi üzerine ilginç bir araştırma yayımladı: “Alttürkische Datierungsformen”, *UAJb*, XXVII, 3-4, ss. 191-203. Ertesi yıl Ahmet Temir’in Eski Türkçedeki bağlama edatları ile ilgili önemli bir makalesi yayımlandı: “Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alttürkischen”, *Oriens*, IX (Leiden 1956), ss. 41-85 ve 233-280. 1957’de Osman Nedim Tuna Orhon kitabelerinde uygulanan bazı yazım kuralları ile ilgili bir araştırma yayımladı: “Bazı imlâ gelenekleri”, *TDAY* 1957, ss. 41-81. Aynı araştırmacının 1960’ta iki makalesi daha yayımlandı: “Köktürk yazıtlarında ‘ölüm’ kavramı ile ilgili kelimeler ve ‘kergek bol-’ deyiminin izahı”, *Bilimsel Bildiriler*, TDK yayını: 179, ss. 131148; “Köktürk yazılı belgelerinde ve Uygurcada uzun vokaller”, *TDAY*, 1960, ss. 213-282.

1959’da Gabain Eski Türkçenin bir gramer özetini yayımlamıştı: “Das Alttürkische”, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden 1959, ss. 21-45. Ertesi yıl V. M. Nasilov’un Orhon ve Yenisey kitabelerinin grameri yayımlandı: *Yazık orhono-yeniseyskiñ pamyatnikov*, Moskva 1960. Nasilov, SSCB dışında bu konuda yayımlanmış olan eserleri ne yazık ki pek dikkate almamış, bu nedenle de daha sonra düzeltilmiş olan bazı eski okuma yanlışları bu gramere öylece girmiştir.

1963’te Pritsak Orhon Türkçesi üzerine çok önemli ve ilginç bir araştırma yayımlamıştır: “Das Alttürkische”, *Handbuch der Orientalistik, Fünfter Band: Altaistik, Erster Abschnitt: Turkologie*, Leiden/Köln 1963, ss. 27-52.

1968’de bu satırların yazarının “Orhon Türkçesi Grameri” adlı çalışması yayımlanmıştır: *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, c. 69, Bloomington 1968. Eser beş yazıtın (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Ongin ve Küli Çor yazıtları) yazı çevrimli metinleri, ve İngilizce çevirileri ile yazıtlarda geçen kelimelerin analitik bir sözlüğünü de içermektedir.

1970’te Muharrem Ergin’in *Orhun Abideleri* adlı küçük eseri yayımlanmıştır.

Bu eser, Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtlarının metinleri ve Türkçe çevirileri ile küçük bir sözlüğü içermektedir.

Joseph Matuz 1972'de Çek-Moğol arkeologlarının 1958 yılında Kül Tigin anıtında yaptıkları bilimsel araştırmalarda buldukları Kül Tigin yazıtından kopmuş parçalarla anıta ait mermer kaplumbağa heykeli üzerindeki sekiz kelimelik yazıtı yayımladı: "Trois fragmens inconnues de l'Orkhon", *Turcica IV* (1972), ss. 15-24. Matuz'un yayımladığı parçalardan birinde, üstte, *b(i)t(i)d(i)m(i)z* "yazdık" kelimesi okunmaktadır. Bu kelime, Matuz'un haklı olarak tespit ettiği gibi, Kül Tigin yazıtının Güney-Batı kenarındaki ...*t(a)ş bit(i)d(i)m yoll(u)g tig(i)n* ibaresinden sonra gelmelidir.

Bunun altındaki *Ig²n².b²* harfleri ise aynı yazıtın Güney yüzünün sonuna aittir: *Bu bit(i)g bit(i)gme (a)tısı yol(lu)g t²[ig(i)n b²]* ...Sonuncu harf *b²* ile başlayan kelime de, hiç şüphesiz, *b[it(i)d(i)m]* "yazdım" kelimesidir.

İkinci parçada üst satırda *r²I.b¹Ul¹çA* harfleri okunmaktadır. Bu harf dizisi yazıtın yine Güney-Batı kenarındaki *b(e)g(i)m tig(i)n yüg(e)rü t(e)ñ...* ibaresinin devamı olacaktır: *t(e)ñ[ri bolça]...*

Kül Tigin anıtının kaidesi mermer kaplumbağa üzerindeki yazıt parçasının okunabilen kısmı için adı geçen yazıtı bakınız.

1974 yılında Norveçli Türkolog Even Hovdhaugen Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının ortak kısımlarındaki ufak fakat önemli farklarla yazım yanlışlarını inceleyen değerli bir araştırma yayımladı: "The relationship between the two Orkhon inscriptions", *Acta Orientalia*, XXXVI (Copenhagen 1974), ss. 52-82. Ne var ki bu makalede ileri sürülen görüşlerin ve önerilen okuyuşların hepsine katılmak mümkün değildir.

Aynı yıl Fransız Türkologu Louis Bazin'in 12 hayvanlı eski Türk takvimi üzerine 800 sayfalık ünlü araştırması yayımlandı (*Le calendrier turcs anciens et medievales*, Service de Reproduction des Theses Universite de Lille 111, 1974). Bazin, profesörlük tezi olan bu derin ve yoğun araştırmasında, başkaları arasında, Orhon yazıtlarının yazılış ve dikiliş tarihleri ile Kül Tigin'in ve Bilge Kağan'ın ölüm ve cenaze törenleri tarihlerini de tam olarak saptamayı başarmıştır.

1980 yılında, Sovyet Türkologlarından A. N. Kononov'un Orhon yazıtları ile "runik" harfli bütün eski Türk yazıtlarının grameri yayımlandı (*Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov*, Leningrad 1980, 255 s.). Kononov, bu eserinde Orhon yazıtları üzerine yalnız SSCB'de değil, SSCB dışında yapılmış araştırmaları da dikkate almış ve yazıtların metninde gerekli birçok değişiklikler yapmışsa da, bazı tartışmalı cümle ve ibarelerde yine eski okuyuşlara bağlı kalmaktan kendini alamamıştır

1983'te Osman F. Sertkaya Kül Tigin ve Küli Çor yazıtlarında sık sık geçen *oplayu teg-* deyimini üzerine küçük fakat ilginç bir yazı yayımlamıştır ("Göktürk tarihinin meseleleri: Köl Tigin ve Köl-İç-Çor kitabelerinde geçen *oplayu tegmek* deyimini üzerine", *Journal of Turkish Studies*, Vol. 7, 1983, ss. 369-375)

II. Orhon Yazıtlarının tanımı ve nitelikleri

Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtları Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki Orhon ırmağının eski yatağı yakınlarında, Koço Çaydam adlı göl civarındadır (aşağı-yukarı 47° enlem ve 102° boylam). Anıtlar arasındaki uzaklık 1 km. kadardır.

A. Kül Tigin anıtı

Kül Tigin anıtı düşük nitelikli kireç taşı veya mermerden yapılmış dört yüzlü tek parça büyük bir taştır. Taşın yüksekliği 3.75 m.'dir. Taşın doğu ve batı yüzleri dipte 1.32 m., üstte ise 1.22 m. genişliğindedir. Anıtın kuzey ve güney yüzlerinin eni de 46 ile 44 cm.'dir.

Kül Tigin anıtının bütün yüzleri 2.75 m. boyunda yazıtlarla kaplıdır. Batı yüzünde uzun bir Çince yazıt vardır. Anıtın öbür yüzleri baştan başa Türkçe yazıtlarla doludur. Anıtın doğu yüzünde 40 satır, güney ve kuzey yüzlerinde de 13'er satır vardır. Ayrıca, anıtın kuzey ve doğu, güney ve doğu yüzleri ile güney ve batı yüzleri arasındaki kenar kısımlarında da küçük yazıtlar bulunmaktadır. Türkçe küçük bir yazıt anıtın batı yüzüne kazınmıştır.

Anıtın kaplumbağa heykeli biçimindeki mermer kaidesi üzerinde de 8 satırlık, fakat ancak 7-8 kelimesi okunabilen küçük bir yazıt vardır.

Bu anıt, *kon yılka yiti yigirmike*, yani "Koyun yılının on yedisinde" (= 27 Şubat 731) ölen ve hükümdar Bilge Kağanın kardeşi olan Kül Tigin'in anısına dikilmiştir. Kül Tigin'in cenaze töreni *tokuzunç ay yeti otuzka*, yani "Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde" (= 1 Kasım 731) yapılmıştır. Batı yüzündeki Çince yazıt 1 Ağustos 732 tarihinde, Türkçe yazıtlar ise bundan yirmi gün sonra, yani 21 Ağustos 732'de tamamlanmıştır. Buna göre anıtın dikiliş tarihi de 21 Ağustos 732 olmalıdır (Bazin 1974: 244).

B. Bilge Kağan anıtı

Bilge Kağan anıtı Kül Tigin anıtından birkaç cm. daha yüksektir. Ancak, bu anıt, Kül Tigin anıtına göre çok daha kötü durumdadır. Anıtın doğu yüzünde 41 satırlık, çok daha dar olan kuzey ve güney yüzlerinde ise 15'er satırlık Türkçe

yazıt bulunmaktadır. Bilge Kağan anıtının batı yüzünde de Kül Tigin anıtında olduğu gibi, Çince bir yazıt vardır. Ancak, bu yazıt büyük ölçüde tahribata uğradığından pek az bir kısmı okunabilmiştir.

Bilge Kağan anıtının kuzey yüzündeki yazıt, son 7 satırı dışında, Kül Tigin anıtının güney yüzündeki yazıt ile bir ve aynıdır. Anıtın doğu yüzündeki 2.-24. satırlar da, ufak tefek bazı farklarla. Kül Tigin anıtının doğu yüzündeki 1.-30. satırlarla aynıdır.

Bu anıt, *ıt yıl onunç ay altı otuzka*, yani “Köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında” ölen hükümdar Bilge Kağan’ın anısına dikilmiştir. Bilge Kağan’ın ölüm tarihi, Bazin’in hesaplamalarına göre, 25 Kasım 734 gününe rastlamaktadır. Bilge Kağan’ın cenaze töreni, yazıtta göre, *lağzin yıl bişinç ay yiti otuzka*, yani “Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde” (22 Haziran 735) yapılmıştır. Bazin, anıtın batı yüzündeki Çince yazıtın 19 Ağustos 735 tarihinde yazıldığından ve Türkçe yazıtların otuz dört günde tamamlandığından hareketle Bilge Kağan anıtının 20 Eylül 735 tarihinde dikilmiş olması gerektiği sonucuna varıyor (Bazin 1974: 248).

Bilge Kağan anıtı, Bilge Kağanın küçük oğlu Tenri Kağan (734-741) tarafından diktirilmiştir.

III. Orhon Yazıtlarının yazıcısı

Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının yazıcısı Kül Tigin’in *atı*’sı, yani yeğeni, Yolluğ Tigin’dir. Moğolca karşılığı *açı* olan *atı* kelimesinin oradaki anlamları “kız veya erkek torun; birinin oğlunun veya erkek kardeşinin çocuğu”dur (Lessing 1960: 8). Kelime bugün yalnızca Sarı Uyurgcada *ati*, *hati* şekillerinde yaşamakta olup “küçük çocuk, torun” anlamındadır (Tenişev 1976: 180).

Kül Tigin anıtının güney-doğu ve güney-batı kenarlarındaki yazıtlarla Bilge Kağan anıtının güney-batı kenarındaki kısa yazıt Yolluğ Tigin’in sözleridir. Kül Tigin yazıtının güney yüzündeki son cümle de Yolluğ Tigin tarafından yazılmıştır.

Kül Tigin anıtının doğu, güney, kuzey yüzleri ile kuzey-doğu kenarındaki yazıtlar ve Çince yazıtının bulunduğu batı yüzündeki iki satırlık Türkçe yazıt Bilge Kağan’ın ağzındandır. Bilge Kağan yazıtının büyük kısmı da onun ağzından olmakla birlikte, anıtın güney yüzünde 10. satırın altıncı kelimesinden sonra anıtı diktiren Tenri Kağan konuşmaktadır. Anıtın Çince yazıtının bulunduğu batı yüzünün üst kısmındaki lirik yazıt da Tenri Kağan’ın ağzındandır.

Yolluğ Tigin, Kül Tigin yazıtını yirmi günde (bk. güney-doğu yüzü), Bilge

Kağan yazıtını da otuz dört günde (bk. güney-doğu yüzü) yazmıştır.

IV. Eski Türk Runik yazısı

Orhon yazıtlarında kullanılan eski Türk “runik” yazısı 38 harf veya işaretten oluşur. Bu harflerin dört tanesi ünlü işaretleridir. Her ünlü işareti Türkçenin 8 temel ünlüsünden ikisini yazmakta kullanılır. Başka bir deyişle, eski Türk runik yazısında *a/e* için bir harf, *ı/i* için bir harf, *o/u* için bir harf ve *ö/ü* için bir harf vardır.

Geri kalan 34 işaretin 20 tanesi *b, d, g, k, l, n, r, s, t* ve *y* ünsüzlerinin çifte harfleridir. Başka bir deyişle, eski Türk runik yazısında bu ünsüzlerin her biri için, biri art (kalın) öbürü de ön (ince) olmak üzere ikişer harf vardır. Art (kalın) ünsüz işaretleri art ünlülü kelimelerin, ön (ince) ünsüz işaretleri de ön ünlülü kelimelerin yazımında kullanılır.

Geri kalan 14 işaretin 7’si gerek art ünlülü gerekse ön ünlülü kelimelerdeki *ç, m, n̄, ñ, p, ş, ve z* ünsüzlerinin yazımında kullanılır. Başka bir deyişle, bu ünsüz harfleri ünlü bakımından yansızdır.

Geri kalan 7 işaretin dört tanesi yuvarlak ve düz-dar ünlülerle bir ünsüzden oluşan ses gruplarını yazmakta kullanılır. Yuvarlak ünlülerle kurulan ses gruplarını gösteren işaretler *ok/ko* işareti ile *ök/kö* işareti, düz-dar ünlülerle kurulan ses gruplarını gösteren işaretler de *ık/kı* ve *iç/çi* işaretleridir. Bu işaretlerden ilk ikisi, aynı zamanda *uk/ku* ve *ük/kü* ses gruplarını yazmakta da kullanılır. Kelime içinde bu ses grupları varsa, bunlar ünlüyü de içeren bu işaretlerle yazıldığı gibi, ilgili ünsüz ve ünlü işaretleri ile de yazılabilir.

Geri kalan 3 işaret “çift ünsüz işaretleri” olarak adlandırılabilir. Bunlar, *lt, nç* ve *nt* işaretleridir. Birinci çift ünsüz işareti yalnızca art ünlülü kelimelerdeki *lt* ünsüz çiftini, ikinci ve üçüncü işaretler ise gerek art gerekse ön ünlülü kelimelerdeki *nç* ve *nt* ünsüz çiftlerini yazmakta kullanılır.

V. Orhon yazıtlarında uygulanan yazım kuralları

Orhon yazıtlarında uygulanan yazı sistemi, hece yazısı ile alfabetik sistemin bir karışımı gibidir. Ünlü işaretlerinin kullanılışı sınırlı olup belirli yazım kurallarına bağlıdır. Ünsüz işaretleri de çoğu kez ünlü ile başlayıp ilgili ünsüzle sona eren heceleri veya ses gruplarını gösterir. Belirli bazı durumlarda ise ünsüz işaretleri yalnızca tek ünsüz veya ünsüz çifti değindedir.

ORHON ALFABESİ TABLOSU

Harfler	Yazı Çevrimi	Ses Değerleri	Harfler	Yazı Çevrimi	Ses Değerleri
𐰀	A	a, e	𐰁	S ²	s, ş
𐰂	I	ı, i	𐰃	T ¹	t
𐰄	W	o, u	𐰅	T ²	t
𐰆	W	ö, ü	D	Y ¹	y
𐰇	B ¹	b	𐰈	Y ²	y
𐰉, 𐰊	B ²	b	𐰋	Ç	ç
𐰌	D ¹	d	𐰍	M	m
X	D ²	d	𐰎	NG	ñ
𐰏	G ¹	ğ, ğ	𐰐	NY	ñ
𐰑	G ²	g, ğ	1	P	p
𐰒	K ¹	k (q)	𐰓	Ş	ş
𐰔	K ²	k	𐰕	Z	z
𐰖	L ¹	l	𐰗	*K	ok/uk, ko/ku
𐰘	L ²	l	𐰙	*K	ök/ük, kö/kü
𐰚	N ¹	n	𐰛	*K	ık/kı
𐰜	N ²	n	𐰝	Ç	iç/çi
𐰞	R ¹	r	M	LT	lt
𐰟	R ²	r	𐰠	NÇ	nç
𐰡	S ¹	s	𐰢	NT	nt

Ünlüler

Orhon yazıtlarında uygulanan ünlülerle ilgili yazım kuralları şunlardır:

1. Söz başı ve içindeki *a* ve *e* ünlüleri, genellikle yazılmaz. Bunun sebebi, ünsüz işaretlerinin çoğunun *a* veya *e* ile başlayıp ilgili ünsüzle sona eren kapalı hece veya ses grubu değerinde olmalarıdır: $D^1K^1 = (a)d(a)k$ “ayak”, $R^2N^2 = (e)r(e)n$ “adamlar” vb.

2. Söz başındaki ve ilk hecedeki düz-dar *ı* ve *i* ünlüleri ile yuvarlak *o*, *u*, *ö* ve *ü* ünlüleri daima yazılır: $IR^1K^1 = ır(a)k$, $B^1İÇDİ = bıçdı$ “biçti”, $İÇR^2A = içre$ “içinde”, $B^2İL^2MZ = bilm(e)z$, $WT^1Z = ot(u)z$, $B^1WD^1N^1 = bod(u)n$ “halk”, WL^1G^1

= $ul(u)g$ “ulu”, $B^1WL^1\bar{N} = bul(u)\bar{n}$ “bucak”, $\bar{W}L^2T^2I = \bar{o}l\bar{t}i$ “öldü”, $K^2WL^2T^2A = k\bar{o}l\bar{t}e$ “gölde”, $\bar{W}ZA = \bar{u}ze$ “yukarıda”, $Y^2\bar{W}G^2R^2T^2I = y\bar{u}g(\bar{u})rti$ “aktı” vb.

3. İlk hecenin düz ünlüsünden sonraki düz-dar ünlüler, genellikle, yazılmaz: $D^1G^1R^1G^1 = (a)dg(i)r(i)g$ “aygırı”, $B^1\bar{S}L^1G^1G^1 = b(a)\bar{s}l(i)g(i)g$ “başlıyı, mağru-ru”, $K^1IL^1N^1M\bar{S} = k\bar{a}l(i)n\bar{m}(i)\bar{s}$ “yaratılmış”, $T^2IZL^2G^2G^2 = t\bar{i}zl(i)g(i)g$ “dizliyi, güçlüyü”, $S^2B^2N^2P = s(e)b(i)n(i)p$ “sevinip” vb.

4. İlk hecenin düz ünlüsünden sonraki yuvarlak ünlüler, genellikle, gösterilir: $L^1T^1WN^1 = (a)ltun$ “altın”, $ID^1W^K = ıduk$ “kutsal”, $K^2L^2WR^2T^2M = k(e)l\bar{u}rt(\bar{u})m$ “getirdim”, $K^2IK^2S^2\bar{W}^2R^2 = k\bar{i}k\bar{s}\bar{u}r-$ “kışkırtmak” vb.

5. İlk hecenin yuvarlak ünlüsünden sonraki düz-dar ünlüler, genellikle, gösterilir: $\bar{W}G^1L^1IT^1I = o\bar{g}l\bar{t}i$ “oğulları”, $KWR^1IG^1R^1W$ $\bar{k}ur\bar{i}g(a)ru$ “geriye doğru”, $T^2WL^2IS^2 = t\bar{o}lis$ “Tölis”, $S^2\bar{W}\bar{C}IG^2 = s\bar{u}\bar{c}ig$ “tatlı” vb.

6. İlk hecenin yuvarlak ünlüsünden sonraki yuvarlak ünlüler, genellikle, yazılmaz: $B^1WD^1N^1 = bod(u)n$ “halk”, $WL^1G^1 = ul(u)g$ “ulu”, $K^2WNL^2 = k\bar{o}n(\bar{u})l$ “gönül”, $\bar{W}\bar{C}N^2 = \bar{u}\bar{c}(\bar{u})n$ “için”, $\bar{W}L^2G^2M = \bar{u}l(\bar{u})g(\bar{u})m$ “talihim” vb.

7. Söz sonundaki bütün ünlüler yazılır: $K^1R^1A = k(a)ra$, $B^2IL^2G^2A = bilge$ “Bilge”, $Y^1ZI = y(a)zı$ “ova”, $D^2G^2\bar{W}T^2I = (e)dg\bar{u}ti$ “iyice”, $I\bar{C}G^1N^1W = ı\bar{c}g(i)nu$ “kaybedip”, $B^2NG^2\bar{W} = b(e)\bar{n}g\bar{u}$ “ebedi” vb.

Orhon yazıtlarında, doğal olarak, bu yazım kurallarına aykırı yazılışlar da vardır.

1. Birinci kurala aykırı olarak, at “ad, unvan”, $a\bar{c}$ “aç” ve $a\bar{c}$ “acıkmak” kelimelerinin ünlüsü arasına yazılmıştır. Bu yazım, söz konusu kelimelerdeki a ünlüsünün uzun olmasındandır: $A\bar{C} = \bar{a}\bar{c}$ (BK D38), $A\bar{C}S^1R^1 = \bar{a}\bar{c}s(a)r$ “acıkir-san, acıkınca” (BK K6), $A\bar{C}S^1K^1 = \bar{a}\bar{c}s(i)k$ “acıkma”, $AT^1 = \bar{a}t$ “ad, unvan” (BK D41) $AT^1G^1 = \bar{a}t(i)g$ “unvanı” (KT B2), $AT^1IN^2 = \bar{a}tin$ “adını, unvanını” (KT D7, 7).

“Duvar” anlamındaki tam kelimesinin ünlüsü de, kurala aykırı olarak, yazılmıştır. Bu yazılış da ünlü uzunluğu nedeniyle: $T^1AMKA = t\bar{a}mka$ “duvara” (KT G-D).

Şu kelimelerdeki a ünlüsünün yazılışı da ünlü uzunluğu nedeniyle olabilir: $PAM = (a)pam$ “dedelerim”, $PAMZ = (a)pam(i)z$, “dedelerimiz”, $S^1IG^1T^1AMS^2$ (KT D4) = $S^2IG^1T^1AM\bar{S} = s\bar{i}gtam(i)\bar{s}$ “yas tutmuş” (BK D5), $T^1PL^1AMD^1I = t(a)plam(a)dı$ “beğenmedi” (BK D35).

2. İkinci kurala aykırı olarak şu kelimelerin başındaki i ünlüsü yazılmamıştır: $L^2G^2R^2\bar{W} = (i)lg(e)r\bar{u}$ “ileri, doğruya doğru” (KT D21), $L^2K^2I = (i)lki$ (KT D32). Sonuncu kelime kendinden önceki $\bar{N} = (e)\bar{n}$ “en” kelimesi ile birlikte yazılmış olduğundan ($\bar{N}L^2K^2I = (e)\bar{n}(i)lki$ “en önce”) bir kelime sayılmış ve ünlüsü bu nedenle yazılmamış olabilir (krş. 3. kural).

Yine ikinci kurala aykırı olarak şu kelimenin ilk hecesindeki yuvarlak u ünlüsü yazılmamıştır: $B^1L^1\bar{N} = b(u)l(u)\bar{n}$ “bucak” (KT D2). Bu, hiç şüphesiz, bir

yazım yanlışdır.

3. Üçüncü kurala aykırı yazılışlar epeyce vardır. Ancak, örneklerin çoğunda yazılan ünlü kelime veya gövde sonu ünlüsüdür: $\dot{C}IM = (e)\dot{c}im$ “amcam”, $K^2IS^2IG^2 = kişig$ “kişiyi”, $B^2IT^2ID^2M = bitid(i)m$ “yazdım”, $Y^1G^1IG^1 = y(a)gıg$ “düşmanı”, $B^2IL^2IR^2 = bilir$ vb.

Bu kurala aykırı kelimelerin çoğunu 3. kişi iyelik eki almış olanlar oluşturmaktadır. Bu ekin ünlüsü *i*, kural olarak, hemen daima yazılır: $D^1G^1R^1IN^2 = (a)dg(i)rin$ “aygırını”, $K^1G^1N^1IN^2 = k(a)g(a)nin$ “hakanını”, $Y^1IL^1K^1IS^2IN^2 = yılıksın$ “sürülerini”, $\dot{C}IS^2IN^2 = (e)\dot{c}isin$ “ağabeyini” vb. vb.

4. Dördüncü kurala aykırı olarak da şu örnekler vardır: $T^2IR^2G^2R^2W = tirg(\ddot{u})r\ddot{u}$ “diriltip” (KT D29), $Y^2IT^2R^2W = yit(\ddot{u})r\ddot{u}$ “yitirip” (KT D7, BK D7), $Y^1NTR^1W = y(a)nt(u)ru$ “yeniden” (KT K11). Sonuncu kelime, orta hece ünlüsü düşmüş olduğundan (krş. MK *yandru*), böyle yazılmış olabilir.

5. Beşinci kurala aykırı yazım veya yazılışlar da vardır: $S^2\dot{W}\dot{C}G^2 = s\ddot{u}\dot{c}(i)g$ “tatlı”, $T^2WL^2S^2 = t\ddot{o}l(i)s$ “Tölis”, $WD^1MD^1M = ud(i)m(a)d(i)m$ “uyumadım”, $Y^1WR^1 = yor(i)$ “yürümek”, $Y^1WR^1T^1 = yor(i)t$ “yürütmek, ilerletmek”, $W^1KWT^1\dot{N}A = kut(i)\dot{n}a$ “kutü sayesinde”, $WG^1L^1N^2 = ogl(i)n$ “oğlu”, $Y^2WZ\dot{N}A = y\ddot{u}z(i)\dot{n}e$ “yüzüne”, $B^1WMN^1 = bum(i)n$ “Bumın” vb.

6. Altıncı kurala aykırı olarak, kelimedeki yuvarlak ünlüden sonra gelen yuvarlak ünlünün yazıldığı birçok örnek vardır. Bunlar genellikle, kelime veya gövde sonu ünlüler ile belirli eklerin yuvarlak ünlüleridir: $B^1WD^1WN^1 = bodun$ “halk” (KT D4), $K^1R^1L^1WKG^1 = k(a)rlukug$ “Karluk’u” (KT K2), $W^1KWN\dot{C}Y^1WG^1 = kuun\dot{c}(u)yug$ “prensesi” (KT D20), $W^1KWN^1 = okun$ “ok ile” (KT D33), $W^1KW\dot{S} = \ddot{u}k\ddot{u}s$ “çok” (KT G10), $\dot{W}\dot{C}WN^2$ için “için” (KT D27 vb.), $B^1W\dot{S}G^1WR^1 = boşgur-$ “öğretmek” (KT D13, BK D12), $W^1KWNTWR^1 = kontur-$ “kondurmak” (KT D21), $\dot{W}L^2WR^2 = \ddot{o}l\ddot{u}r-$ “öldürmek” (KT D10 vb.), $S^2WKWR^2 = s\ddot{o}k\ddot{u}r-$ “çöktürmek” (KT D2, 15), $B^1W\dot{S}G^1WR^1WR^1 = boşgurur$ “öğretir” (KT G7 vb.), $WL^1R^1WR^1 = ol(u)rur$ “oturur” (KT D3 vb.), $K^2WR^2WR^2 = k\ddot{o}r\ddot{u}r$ “görür” (KT K10, BK K2), $WY^2WR^2 = \ddot{o}y\ddot{u}r$ “düşünür” (KT G5) vb.

Ünsüzler

Art (kalın) ünsüz işaretleri (B^1, D^1, G^1 vb.) art ünlülü kelimelerdeki, ön (ince) ünsüz işaretleri de (B^2, D^2, G^2 vb.) ön ünlülü kelimelerdeki ünsüzleri yazmakta kullanılır: $B^1R^1WR^1 = b(a)rur$ “varır”, $B^2IR^2WR^2 = bir\ddot{u}r$ “verir” vb.

Ancak, art ünlülü bir kelimedeki ünlüsü artlık-önlük uyumuna girmeyen veya incelmeye sonucu uyumdan çıkmış bir ek varsa o ekin ünsüzü veya o ekten sonrakî ünsüz ince ünsüz işareti ile yazılır: $Y^1G^1IS^2I = y(a)gısı$ “düşmanı”, $K^1G^1N^1IN^2 = k(a)g(a)nin$ “hakanını”, $S^1B^1MN^2 = s(a)b(i)m(i)n$ “sözümü” (KT G2), $W^1KWN^1Y^1IN^2 = kon(a)yin$ “yerleşeyim” (KT G7), $WR^1G^1S^1R^1T^1Y^1IN^2 = ur(u)gs(i)r(a)t(a)yin$ “dölsüz bırakayım” (KT D10) vb.

s^2 İşareti

Ön ünlülü kelimelerindeki s ünsüzünü göstermek için kullanılan s^2 işaretinin bir de şu görevi vardır: 1. Art düz-dar ı ünlüsü komşuluğundaki s ünsüzü ince S^2 işareti ile yazılabilir: $S^2IG^1T^1AMS^2 = sıgtam(i)ş$ “yas tutmuş” (BK D5) = $S^2IG^1T^1AMS^2$ (KT D4), $AÇS^2K^1 = āçs(i)k$ “acıkma” (KT G8, 8) = $AÇS^1K^1$ (BK K6) vb.

2. Ön ünlülü kelimelerdeki $ş$ ünsüzü ile $-mış/-miş$ ekindeki $ş$ ünsüzü $Ş$ işareti yerine S^2 işareti ile yazılabilir: $K^2IS^2I = kişi$ (genellikle), $B^2IS^2 = biş$ “beş” (genellikle), $^W K \bar{W} S = “çok”$ (KT G6) = $^W K W \bar{S}$, $W K^2 \bar{S}$ (genellikle), $K^2 \bar{W} M S^2 = küm(ü)ş$ (BK G11) = $K^2 \bar{W} M \bar{S}$ (genellikle), $S^2 \bar{W} N S^2 = sün(ü)ş$ “savaş” (genellikle $S^2 \bar{W} N \bar{S}$) vb.

Geçmiş zaman sıfat-fiil eki $-mış/-miş$ Kül Tigin yazıtında genellikle S^2 işareti ile yazılmıştır: $B^1R^1MS^2 = b(a)rm(i)ş$ (BK $B^1R^1M\bar{S}$), $B^2IR^2MS^2 = birm(i)ş$ “vermiş” (BK $B^2IR^2M\bar{S}$), $B^1WL^1MS^2 bolm(i)ş$ (BK $B^1WL^1M\bar{S}$), $R^2MS^2 = (e)rm(i)ş$ “imiş” (BK D6: $R^2M\bar{S}$, fakat genellikle R^2MS^2) vb.

Y^2 İşareti

Ön ünlülü kelimelerdeki y ünsüzünü göstermek için kullanılan Y^2 işareti art ünlülü kelimelerde söz başında ve ı ünlüsünden önceki y sesini yazmak için de kullanılabilir: $Y^2IL^1 = yıl$ (genellikle), $Y^2IL^1K^1I^1 = yılla$ “at sürüsü” (genellikle), $Y^2IR^1Y^1A = yır(i)ya$ “kuzeyde” (genellikle, fakat KT G1: $Y^1IR^1Y^1A$), $Y^2IR^1G^1R^1W = yır(i)g(a)ru$ “kuzeye doğru” (genellikle), $Y^2I\bar{S} = yış$ “ormanlı dağ” (genellikle) vb.

Sonuncu $Y^2I\bar{S}$ kelimesi Tunyukuk yazıtında daima Y^1 işareti ile Y^1IS^1 şeklinde yazılmıştır. Orhon yazıtlarında bu kelimenin daima Y^2 işareti ile yazılması fonetik bir gerçeği, başka bir deyişle, kelimedeki ı ünlüsünün y ve $ş$ arasında incelmış olduğunu gösteriyor olabilir (krş. Alt. $cış$, Hak. $çış$ vb.): $Y^2I\bar{S}G^1 = yış(i)g$, $Y^2I\bar{S}D^1A = yışda$, $Y^2I\bar{S}K^1A = yışka$.

$^W K$ İşareti

$^W K$ işaretinin kullanılış yerleri şöylece sıralanabilir:

1. Kelimedeki ok ses grubunu göstermek için: $^W KWN^1 = okun$ “ok ile” (KT D33, 36), $^W KG^1L^1I = ok(i)g(a)lı$ “çağırmak için” (BK D28), $T^1^W KID^1I = tokadı$ “dövdü” (KT K6), $T^1^W KWZ = tokuz$ “9” (KT K4 vb.), $T^1^W KZ = tok(u)z$ (BK D34), $Y^1^W K = yok$ (genellikle) vb.

Yok kelimesi Kül Tigin yazıtının iki yerinde $Y^1W^W K$, yani $yook$ şeklinde yazılmıştır (KT D11, 39). W ünlüsünden sonra $^W K$ işaretinin kullanıldığı bu yazım kelimedeki o ünlüsünün uzun olduğunu gösterir (krş. Trkm. $yök$, Yak. $suoh$ < * $yök$).

2. Kelime içi ve sonundaki uk ses grubunu göstermek için: $R^1T^1^W K = (a)rtuk$ “fazla” (KT D33), $B^1R^1^W K = b(a)rduk$ “vardığı(ın)” (KT D24), $K^1IL^1NT^1^W KD^1A = kal(i)ntukda$ “yaratıldığında” (KT D1), $B^1WY^1R^1WK = buyruk$ “kumandan” (KT

G1) vb.

3. Kelime ve hece başında *o* ve *u* ünlülerinden önceki *k* ünsüzünü göstermek için: ${}^wKWNTR^1 = kont(u)r-$ “yerleştirmek” (genellikle), ${}^wKWT^1I = ko(d)tı$ “bıraktı” (BK G12), ${}^wKWB^1R^1T^1 = kubr(a)t-$ “toplamak” (KT G10 vb.), ${}^wKWL^1 = kul$ (genellikle), ${}^wKWNÇY^1L^1R^1M = kunç(u)yl(a)r(i)m$ “prenseslerim” (KT K9), ${}^wKWL^1K^1K^1N^1 = kulk(a)k(i)n$ “kulak ile” (BK K11), ${}^wKWT^1M = kut(u)m$ “talihim” (KT D29 vb.) vb.; $B^1Y^1R^1{}^wKW = b(a)y(i)rku$ “Bayırku” (KT D34), $B^1Y^1R^1{}^wKWN^2N = b(a)y(i)rkun(i)n$ “Bayırku’nun” (KT D36) vb.

wK İşareti

wK işaretinin kullanılış yerleri şöylece sıralanabilir:

1. Kelimedeki *ök* ses grubunu göstermek için: ${}^wKWN^2 = ökün$ “pişman ol!” (BK D19), ${}^wKN^2P = ök(ü)n(ü)p$ “pişman olup” (KT D40, BK D38), $S^2{}^wKPN^2 = sök(ü)p(e)n$ “sökerek” (KT D35, BK D27) vb.

2. Kelime içi ve sonundaki *ük* ses grubunu göstermek için: $B^2IL^2MD^2{}^wK = bilm(e)dük$ “bilmedik” (KT D24), $S^2D^2MD^2{}^wK = (e)ş(i)dm(e)dük$ “işitmedik” (BK K11), $T^2WR^2{}^wK = türük$ “Türk” (genellikle), $Y^2{}^wKNTR^2 = yük(ü)nt(ü)r-$ “boyun eğdirmek” (KT D2), $WT^2{}^wKN^2 = ötük(e)n$ “Ötüken” (KT G3) vb.

3. Kelime başında *ö* ve *ü* ünlülerinden önceki *k* ünsüzünü göstermek için: ${}^wKWK = köök$ “mavi” (KT D3), ${}^wKWÇ = küüç$ (KT D12), ${}^wKWN^2 = küün$ “gün” (KT D4, 8), ${}^wKWZD^2W = küüz(e)dü$ “koruyarak” (KT B 1) vb.

lK İşareti

Bu işaretin kullanılış yerleri şöylece sıralanabilir:

1. Kelime içi ve sonundaki *ık* ses grubunu göstermek için: $B^1T^1S^2KIN^1A = b(a)tsıkıña$ “batısında” (KT G2), $T^1G^1K = t(a)gık-$ “dağa çıkmak” (KT D12), $T^1Ş^1K = t(a)şık-$ “çıkmak” (BK D32), $B^1L^1KD^1K^1 = b(a)lıkd(a)k$ “şehirdeki” (KT D12) vb.

2. Kelime içindeki *kı* ses grubunu göstermek için: $Z^1KIN^1A (a)zkına$ “azıcık” (KT D34).

3. Kelime başında *ı* ünlüsünden önceki *k* ünsüzünü göstermek için:

$'KILTI = kılın$ “kıldı” (BK D14), $'KIL^1ÇL^1D^1I = kıl(i)çl(a)dı$ (KT K5), $'KIR^1K^1 = kırk$ (KT D15, K-D), $'IK^1R^1K^1Z = kırk(i)z$ “Kırgız” (genellikle), $'KIŞN^1 = kış(i)n$ (BK G2), $'KIŞL^1D^1{}^wKD^1A = kışl(a)dukda$ “kışladıkta” (BK D31), $'KIT^1 = küt(a)n$ “Kıtay” (genellikle) vb.

‘Ç İşareti

Bu işaret kelime başındaki *iç* ses grubunu göstermek için seyrek olarak kullanılır: ${}^1\text{ÇG}^2\text{R}^2\text{M} = i\text{çg}(e)rt(i)m$ “bağımlı kıldım” (BK D25), ${}^1\text{ÇK}^2\text{D}^2\text{I} = i\text{ç}(i)kdi$ “bağımlı oldu” (BK D37), ${}^1\text{ÇK}^2\text{MŞ} = i\text{ç}(i)km(i)ş$ “bağımlı olmuş” (BK D9).

LT İşareti

Bu çift ünsüz işareti yalnız art ünlülü kelimelerdeki *lt* ünsüz çiftini göstermek için kullanılabilir: $\text{LTZD}^1\text{I} = (a)lt(i)zdi$ “aldırdı” (KT D38), $\text{K}^1\text{LTÇI} = k(a)lt(a)çı$ “kalacak” (KT K9), $\text{B}^1\text{WLTÇI} = bolt(a)çı$ “olacak” (genellikle), $\text{B}^1\text{WLT}^w\text{KINTA} = bolt(u)kinta$ “olduğunda” (KT K3, 3), $\text{B}^1\text{WLTI} = bul(t)i$ “buldu” (KT D31), $\text{KILTI} = kıl(t)i$ “kıldı” (BK D7, 14), $\text{KILTM} = kıl(t)i m$ “kıldım” (genellikle), $\text{Y}^1\text{NLTI} = y(a)n(i)lti$ “yanıldı” (KT D20) vb.

NT İşareti

Bu çift ünsüz işareti gerek art gerekse ön ünlülü kelimelerdeki *nt* ünsüz çiftini göstermek için kullanılır: $\text{NTA} = (a)nta$ “orada, o zaman” (genellikle), $\text{L}^1\text{K}^1\text{NTG}^1 = (a)lk(i)nt(i)g$ “tükendin” (KT G9, BK K7), $\text{B}^1\text{WNTA} = bunta$ “burada” (genellikle), $\text{K}^1\text{IL}^1\text{NT}^w\text{KD}^1\text{A} = kıl(i)ntukda$ “yaratıldığında” (KT D1), $\text{K}^2\text{NTW} = k(e)ntü$ “kendi” (KT D23, BK D19), $\text{K}^2\text{WNTZ} = künt(ü)z$ “gündüz” (BK D22), $\text{Y}^2\text{WK}^2\text{NTR}^2 = yük(ü)nt(ü)r-$ “boyun eğdirmek” (genellikle) vb.

NÇ İşareti

Bu ünsüz işareti de ünlü bakımından yansızdır. Gerek art gerekse ön ünlülü kelimelerdeki *nç* ünsüz çifti daima bu işaretle gösterilir: $\text{NÇA} = (a)nça$ “öyle, şöyle” (genellikle), $\text{S}^1\text{NÇ-} = s(a)nç-$ “mızraklamak” (genellikle), $\text{N}^2\text{NÇA} = n(e)nçe$ “nice” (BK K9), $\text{B}^1\text{WNÇA} = bunça$ “bunca, bu kadar” (genellikle), $\text{B}^2\text{IS}^2\text{NÇ} = biş(i)nç$ “beşinci olarak” (KT K7, BK G10), $\text{WN}^1\text{NÇ} = on(u)nç$ “onuncu” (BK G10), $\text{Y}^2\text{IT}^2\text{NÇ} = yit(i)nç$ “yedinci” (KT K5) vb.

İkiz Ünsüzler

Orhon yazıtlarında kelime içinde eklenme veya benzeşme sonucu oluşan ikiz (uzun) ünsüzler, genellikle, tek ünsüz işareti ile gösterilir. Bu yazım kuralının uygulandığı ikiz ünsüzler ve örnekleri şunlardır:

1. $t(i) < td$: $\text{G}^1\text{T}^1\text{M} = (a)g(i)t(t)i m$ “kaçırttım” (BK D31), $\text{K}^1\text{IT}^1\text{MZ} = (a)kıt(t)i m(i)z$ “akın ettik” (KT K8), $\text{B}^2\text{D}^2\text{ZT}^2\text{M} = b(e)d(i)z(e)t(t)i m$ “süslettim” (KT G11), ${}^w\text{KWB}^1\text{R}^1\text{T}^1\text{M} = kubr(a)t(t)i m$ “topladım” (BK K7).

2. $t(t) < dt$: $\text{IT}^1\text{I} = ut(t)i$ “bıraktı” (KT D7, BK D7), $\text{IT}^1\text{I} ut(t)i$ “gönderdi” (KT G12, BK K14), $\text{IT}^1\text{M} = ut(t)i m$ “gönderdim” (BK D40), $\text{IT}^1\text{MZ} = ut(t)i m(i)z$ “gönderdik” (KT D40), $\text{IG}^2\text{T}^2\text{I} = ig(i)t(t)i$ “doyurdu” (KT D16, BK D14), $\text{IG}^2\text{T}^2\text{M} = ig(i)t(t)i m$ “besledim” (KT D29, BK D23, 38), ${}^w\text{KWT}^1\text{I} = kot(t)i$ “bıraktı” (BK G12).

3. $d(d)<td$: $B^2IT^2ID^2M = bitid(di)m$ “yazdırdım” (KT G13, BK K15), $Y^1R^1T^1D^2M = y(a)r(a)t(i)d(di)m$ “yaptırdım” (BK K14).

4. $k(k)<kg$: $B^2IR^2T^2WK^2R^2W = birtük(ke)rü$ “verdiğini” (BK D9) = $B^2IR^2T^2WK^2R^2W$ (KT D10).

5. $g(g)$: $Y^2WG^2R^2W = yüg(ge)rü$ “yukarı” (KT D11, GB, BK D2, 10).

6. $k(k)$: $B^1L^1I^1KA = b(a)lk(k)a$ “çamura” (KT K8), $WL^1R^1T^1WKA = ol(u)rtuk(k)a$ “oturduğunda” (BK D14), $T^1WG^1S^1K^1A = tugs(ı)k(k)a$ “doğusunda” (KT G2), $ID^1WK^1T^1 = ıduk(ku)t$ “Iduk Kut” (BK D25).

7. $l(l)$: $Y^1WL^1G^1 = yol(lu)g$ “Yollug” (KT G13 vb.) = $Y^1WL^1L^1G^1$ (KT G-B), $ÇWL^2G^2 = çöl(lü)g$ “çöllü” (KT D4, BK D5), $IL^2D^2WK = il(le)dük$ “devlet kurduğu” (BK D7) = $IL^2L^2D^2WK$ (KT D6).

Noktalama

Orhon yazıtlarında kullanılan biricik noktalama işareti üst üste konulmuş iki noktadır. Bu işaret kelimeleri veya kelime gruplarını ayırmak için kullanılır. Ayırma işaretinin kullanılışında şu kurallara uyulduğu söylenebilir:

1. Uzunca kelimeler genellikle bu işaretle birbirinden ayrılır.

2. Tek heceli veya çok kısa kelimeler, genellikle, kendinden sonraki veya önceki kelime ile birlikte yazılır: $WL^1T^2G^2D^2WKD^2A$: $B^1Y^1R^1WKWN^2N$: $K^1D^1G^1R^1G = ol t(e)gdükde$: $b(a)y(i)rkun(i)n$: $(a)k (a)dg(i)r(i)g$ (KT D36), $K^2R^2G^2WD^1SR^1W$: $S^1NÇD^1I = (e)ki (e)r(i)g$: $uds(u)ru$: $s(a)nçdı$ (KT D36, K2) B^2IZNS^2W : $T^1I T^1WR^1K$: ZWK^1I : $Y^1WK^2R^2T^2I = biz(i)n sü$: $(a)tı toruk$: $(a)zuki$: $yok (e)rti$ (KT D39).

3. İki kelimededen oluşan türlü kelime grupları, genellikle birlikte yazılır: $ÇWMPAM$: $B^1WMN^1K^1G^1N^1$: $IST^2MIK^1G^1N^1$: $WL^1R^1MŞ = (e)çüm (a)pam$: $bum(i)n$: $k(a)g(a)n$: $ışt(e)mi k(a)g(a)n$: $ol(u)rm(i)ş$ (KT D1), $N^2AK^1G^1N^1K^1A$: $ISG^2K^2WÇG^2$: $B^2IR^2WR^2MN^2$: $T^2IR^2R^2MŞ = ne k(a)g(a)nka$: $ış(i)g küç(ü)g$: $birür m(e)n$: $tir (e)rm(i)ş$ (BK D9).

4. Üç hatta dört kelimededen oluşan ibarelerin de arasına birlikte yazıldığı görülür: $Y^2IT^2IY^2G^2R^2MIR^2N^2 = yiti y(e)g(i)rm(i) (e)r(i)n$ (KT D11), $Y^2T^2IY^2WZR^2 = y(e)ti yüz (e)r$ (KT D13), $T^2WR^2WKID^1WKY^2IR^2IS^1WB^1I = türük ıduk yiri subı$ (KT D10-11).

Bununla birlikte, grup veya ibare oluşturmayan iki kelimenin birlikte yazıldığı durumlar da vardır: Y^2IR : $S^1Y^1W^1WKWP$: T^1WR^1W : $WL^2W = yir s(a)yu kop$: $toru$: $ölü$ (KT G9), $WZAK^2WK^2$: $T^2NR^2I = üze kök$: $t(e)nri$ (KT D1) vb.

Seyrek olarak, bir cümlemin son kelimesi ile onu izleyen cümlemin ilk kelimesi birlikte yazılabilir: $...B^1WL^1T^1ÇI$: R^2T^2IWZA : Y^1NA : $K^2L^2G^2MA$: $S^2WS^2IN^2... = ...bolt(a)çı$: $(e)rti oza$: $y(a)nna$: $k(e)l(i)gme$: $süsin...$ (BK D31). Yukarıdaki örnekte, $(e)rti$ ile bir cümle bitmekte, oza ile yeni cümle başlamaktadır.

METİNLER

KÜL TİGİN YAZITI

Kül Tigin Güney Yüzü

- (KT G1) t(e)ñri t(e)g : t(e)ñride : bolm(ı)ş : türük : bilge : k(a)g(a)n : bu ödke : ol(u)rt(u)m : s(a)b(ı)m(ı)n : tük(e)ti : (e)şidg(i)l : ul(a)yu : in(i)ygün(ü)m : ogl(a)n(ı)m : birki : ug(u)ş(u)m : bod(u)n(u)m : bir(i)ye : ş(a)d(a)pıt b(e)gl(e)r : yır(ı)ya : t(a)rk(a)t : buyruk : b(e)gl(e)r ot(u)z [.....]
- (KT G2) tokuz og(u)z b(e)gl(e)ri : bod(u)nı : bu s(a)b(ı)m(i)n : (e)dgüti : (e)şid : k(a)t(ı)gdı : tiñla : ilg(e)rü : kün : tugs(ı)k(k)a : bir(i)g(e)rü : kün : ortusıñ(a)ru : kuurıg(a)ru : kün : b(a)tsıkıña : yır(ı)g(a)ru : tün : ortusıñ(a)ru : (a)nta : içr(e)ki : bod(u)n : koo[p] : m[(a)ñ]a : kör[ür (a)nç]a bod(u)n :
- (KT G3) koop : itd(i)m : ol (a)mtı : (a)ñ(ı)g yok : türük : k(a)g(a)n : ötük(e)n yış : ol(u)rs(a)r : ilte : buñ yok : ilg(e)rü : ş(a)ntuñ : y(a)zıka t(e)gi : sül(e)d(i)m : t(a)huyka : kiç(i)g : t(e)gm(e)d(i)m : bir(i)g(e)rü : tokuz : (e)rs(i)nke : t(e)gi : sül(e)d(i)m : tüpütke : kiç(i)g [t(e)g]m(e)d(i)m : kuurıg(a)ru : y(e)nçü üg[(üz)]
- (KT G4) k(e)çe : t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka : t(e)gi : sül(e)d(i)m : yır(ı)g(a)ru : y(i)r b(a)y(ı)rkuu : yiriñe : t(e)gi : sül(e)d(i)m : bunça yirke : t(e)gi : yor(ı)td(ı)m : ötük(e)n : yışda : yig : idi yok : (e)rm(i)ş : il tuts(ı)k : yir : ötük(e)n : yış (e)rm(i)ş : bu yirde : ol(u)r(u)p : t(a)bg(a)ç : bod(u)n : birle :
- (KT G5) tüz(ü)lt(ü)m : (a)ltun : küm(ü)ş : işg(i)ti : kuut(a)y : buñs(u)z : (a)nça birür : t(a)bg(a)ç : bod(u)n : s(a)bı : süçig : (a)gısı : yimşak : (e)rm(i)ş : süçig : s(a)b(ı)n : y(e)mş(a)k : (a)gın : (a)r(ı)p : ır(a)k bod(u)n(u)g : (a)nça y(a)gutir : (e)rm(i)ş : y(a)gru : koontukda : kisre : (a)ñ(ı)g bil(i)g : (a)nta öyür (e)rm(i)ş :
- (KT G6) (e)dgü : bilge : kişig : (e)dgü : (a)lp kişig : yor(ı)tm(a)z : (e)rm(i)ş : bir kişi : y(a)ñ(ı)ls(a)r : ug(u)ş : bod(u)nı : bişükiñe : t(e)gi : kııdm(a)z : (e)rm(i)ş : süçig : s(a)bıña : y(e)mş(a)k : (a)gısıña : (a)rtur(u)p : üküş : türük : bod(u)n : ölt(ü)g : türük : bod(u)n : öls(i)k(i)g : bir(i)ye : çug(a)y : yış : tög(ü)lt(ü)n :

ÇEVİRİ

Kül Tigin Güney Yüzü

- (KT G1) (Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim, (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım, sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkan'lar (ve) kumandan beyler, Otuz (Tatar.....
- (KT G2) Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin: İleri(de), gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar, geride gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep bana tabidir. Bunca halkı
- (KT G3) hep düzene soktum. Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller. Türk(lerin) hakanı Ötüken dağlarında oturur (ve oradan hükmeder) ise ülkede (hiçbir) sıkıntı olmaz. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize pek az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e pek az kala durdum; batıda İnci (Sır Derya) ırmağı(nı)
- (KT G4) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim; kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordu sevk ettim; bunca diyara kadar (ordularımı) yürüttüm (ve anladım ki): Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş! (Türk halkının yurt edineceği ve) yönetileceği yer Ötüken dağları imiş! Bu yerde oturup Çin halkı ile
- (KT G5) (ilişkileri) düzelttim. (Çinliler) altın(ı), gümüş(ü), ipeğ(i) (ve) ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda) yaşayan halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş.
- (KT G6) İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş; (öte yandan) bir kişi suç işlese, onun boyu(na), halkı(na) (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş. (Çin halkının) tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün! (Ey) Türk halkı, öleceksin! Güneyde Çugay dağlarına (ve) Tögültün

- (KT G7) y(a)zı : koon(a)yin tis(e)r : türük : bod(u)n : öls(i)k(i)g (a)nta : (a)n(ı)g
kişi : (a)nça : boşgurur : (e)rm(i)ş : ır(a)k (e)rs(e)r : y(a)bl(a)k : (a)gı
birür : y(a)guk : (e)rs(e)r : (e)dgü : (a)gı birür : tip (a)nça : boşgurur :
(e)rm(i)ş : bil(i)g : bilm(e)z : kişi : ol s(a)b(ı)g : (a)l(ı)p : y(a)gru :
b(a)r(ı)p : ök(ü)ş kişi : ölt(ü)g :
- (KT G8) ol y(e)rg(e)rü : b(a)rs(a)r : türük : bod(u)n : ölt(e)çi s(e)n : ötü(k)e)n :
yir : ol(u)r(u)p : (a)rk(ı)ş : tirk(i)ş : ısa(r) : n(e)n buñ(u)g yok ötü(k)e)n :
yış : ol(u)rs(a)r : b(e)ngü : il tuta : ol(u)rt(a)çı s(e)n : türük : bod(u)n :
tok (a)rk(u)k s(e)n : âçs(ı)k : tos(ı)k öm(e)z s(e)n : bir : tods(a)r :
âçs(ı)k : öm(e)z s(e)n : (a)nt(a)g(i)n(ı)n :
- (KT G9) üçün : ig(i)dm(i)ş : k(a)g(a)n(ı)n(ı)n : s(a)b(ı)n : (a)lm(a)tin : yir s(a)yu :
b(a)rd(ı)g : koop (a)nta : (a)lk(ı)nt(ı)g : (a)r(ı)lt(ı)g : (a)nta k(a)lm(ı)şı :
yir : s(a)yu koop : toru : ölü : yor(ı)yur (e)rt(i)g : t(e)nri :
y(a)rl(ı)k(a)dukin : üçün : [ö]z(ü)m : kuut(u)m : b(a)r üçün : k(a)g(a)n :
ol(u)rt(u)m : k(a)g(a)n : ol(u)r(u)p
- (KT G10) yok : çig(a)n : bod(u)n(u)g : koop kuubr(a)td(ı)m : çig(a)n :
bod(u)n(u)g : b(a)y kıl(ı)m : (a)z bod(u)n(u)g : öküş : kıl(ı)m : (a)zu
bu s(a)b(ı)mda : ig(i)d b(a)rgu : türük : b(e)gl(e)r : bod(u)n : bunı
(e)şid(i)n : türük [bod(u)n ti]r(ı)p : il tuts(ı)k(ı)n(ı)n : bunta : urt(u)m :
y(a)n(ı)l(ı)p : öls(i)k(i)n(ı)n : y(e)me :
- (KT G11) bunta : urt(u)m : n(e)n n(e)n : s(a)b(ı)m : (e)rs(e)r : b(e)ngü : t(a)şka :
urt(u)m : (a)n(a)r körü bil(i)n : türük : (a)mtı : bod(u)n : b(e)gl(e)r :
bödke : kör(ü)gme : b(e)gl(e)rgü : y(a)n(ı)lt(a)çı siz : m(e)n : b[(e)ngü :
t(a)ş tikd(i)m : t(a)bg](a)ç : k(a)g(a)nta : b(e)d(i)zçi : k(e)lürt(ü)m :
b(e)d(i)z(e)t(ti)m : m(e)n(i)n : s(a)b(ı)m(ı)n : sım(a)dı :
- (KT G12) t(a)bg(a)ç : k(a)g(a)n(ı)n : içr(e)ki : b(e)d(i)zçi : it(t)ı : (a)n(a)r :
(a)d(ı)nçı : b(a)rk : y(a)r(a)turt(u)m : için : t(a)şın : (a)d(ı)nçı :
b(e)d(i)z : urturt(u)m : t(a)ş tokıtd(ı)m : köñ(ü)lt(e)ki : s(a)b(ı)m(ı)n :
u[r]turt(u)m on ok oğlın]a : t(a)tına : t(e)gi : bunı : körü : bil(i)n :
b(e)ngü t(a)ş :
- (KT G13) tokıtd(ı)m : y[(a)g]uk (e)l : (e)rs(e)r : (a)nç(a) t(a)kı : (e)rig y(e)rte
irs(e)r (a)nça : (e)r(i)g y(e)rte : b(e)ngü t(a)ş : tokıtd(ı)m : bit(i)td(i)m
(a)nı kör(ü)p : (a)nça bil(i)n : ol [..... tokıtd(ı)m : bu bit(i)g : bit(i)gme
(a)tısı : yol(lu)g t[i]g(i)n] b[itidim].

- (KT G7) ovasına konayım dersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakm(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir” deyip öyle akıl verirler imiş. (Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.
- (KT G8) O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin’e ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen, hiç derdin olmaz, sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin. (Ey) Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun
- (KT G9) için, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin (ve) oralarda hep mahvoldun (ve) tükendin. Oralarda (nasılsa sağ) kalmış olanları(nız da hemen) her yönde bitkin ve mecalsiz (bir halde) yürüyor idiniz. Tanrı lütfukâr olduğu için, benim (de) talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) oturdum. Tahta oturup
- (KT G10) yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım: Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı? (Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu işitin! Türk (halkı) yaşayıp devlet sahibi olduğunu buraya (taş üzerine) hâkkettim; yanılıp öleceğini de
- (KT G11) buraya hâkkettim. (Söyleyecek) her ne sözüm var ise ebedî taş hâkkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin. (Ey) sadık Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde (bana) itaat eden beyler, (sizler) mi yanılacaksınız? Ben ebedi taş diktim, Çin hakanından ressam ve heykeltıraşlar getirttim, (Kül Tigin’in türbesini) süslettim. (Çinliler) benim sözümü kırmadılar (ve)
- (KT G12) Çin hakanının has sanatçılarını gönderdiler. Onlara olağanüstü bir türbe yaptırttım; içine (ve) dışına olağanüstü resim ve heykeller koydurttum. On-Ok oğullarına (ve) yabancılarına kadar (herkes) bunları görüp öğrenin. Ebedî taş
- (KT G13) hâkkettirdim. (Burası) yakın (bir) mevki olduğundan, ayrıca kolay erişilir (bir) yer olduğundan, böyle kolay erişilir (bir) yerde ebedî taş hâkkettirdim, yazdırttım. Onu görüp öylece bilin (ve öğrenin). O taş(1... hâkkettirdim). Bu yazıyı yazan (Kül Tigin’in) yeğeni Yolluğ (Tigin’dir).

Kül Tigin Doğu Yüzü

- (KT D1) üze kök : t(e)nri : (a)sra : y(a)g(ı)z : y(e)r : kıl(ı)ntukda : (e)kin (a)ra :
kişi oğlu : kıl(ı)nm(ı)ş : kişi : oğlın : üze : (e)çüm (a)pam : bum(ı)n
k(a)g(a)n : işt(e)mi k(a)g(a)n : ol(u)rm(ı)ş : ol(u)r(u)p(a)n : türük :
bod(u)n(ı)n : ilin : törüsin : tuta : birm(i)ş : iti : birm(i)ş :
- (KT D2) tört : bul(u)n : kop : y(a)gı (e)rm(i)ş : sü sül(e)p(e)n : tört :
bul(u)n d(a)k : bod(u)n(u)g : kop (a)lm(ı)ş : kop b(a)z : kıl(m)ı :
b(a)ş(lı)g(ı)g : yük(ü)nt(ü)rm(i)ş : tizl(i)g(i)g : sökürm(i)ş : ilg(e)rü :
k(a)d(ı)rk(a)n : yışka t(e)gi : kirü : t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka t(e)gi :
koont(u)rm(ı)ş : (e)kin (a)ra :
- (KT D3) idi oks(u)z : köök : türük : <iti> : (a)nça : ol(u)rur (e)rm(i)ş : bilge :
k(a)g(a)n : (e)rm(i)ş : (a)lp k(a)g(a)n (e)rm(i)ş : buyrukı y(e)me : bil-
ge : (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : (a)lp (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : b(e)gl(e)ri y(e)me :
bod(u)nı y(e)me : tüz (e)rm(i)ş : (a)nı üçün : il(i)g : (a)nça tutm(ı)ş :
(e)r(i)nç : il(i)g tut(u)p : törüg : itm(i)ş : özi (a)nça :
- (KT D4) k(e)rg(e)k : bolm(ı)ş : yogçı : sıg(ı)tçı : öñre : küün : tugs(ı)kda : бүкли :
çöl(lü)g (e)l : t(a)bg(a)ç : tüpüt : (a)p(a)r : pur(u)m : kırk(ı)z : üç
kuurık(a)n : ot(u)z t(a)t(a)r : kınt(a)n : t(a)t(a)bı : bunça : bod(u)n :
k(e)l(i)p(e)n : sıgtam(ı)ş : yoglam(ı)ş : (a)nt(a)g : kül(ü)g : k(a)g(a)n
(e)rm(i)ş : (a)nta kisre : in(i)si k(a)g(a)n :
- (KT D5) bolm(ı)ş (e)r(i)nç : oğlı : k(a)g(a)n bolm(ı)ş (e)r(i)nç : (a)nta : kisre :
inisi : (e)çisin t(e)g : kıl(ı)nm(a)duk (e)r(i)nç : oğlu : k(a)nın t(e)g :
kıl(ı)nm(a)duk (e)r(i)nç : bil(i)gsiz : k(a)g(a)n : ol(u)rm(ı)ş (e)r(i)nç :
y(a)bl(a)k : k(a)g(a)n : ol(u)rm(ı)ş (e)r(i)nç : buyrukı : y(e)me :
bil(i)gs(i)z <(e)rm(i)ş> (e)r(i)nç : y(a)bl(a)k (e)rm(i)ş (e)r(i)nç :
- (KT D6) b(e)gl(e)ri : bod(u)nı : tüz(sü)z üç(ü)n : t(a)bg(a)ç : bod(u)n :
t(e)bl(i)gin : kürl(ü)g<in> üçün : (a)rm(a)kçisin : üçün : in(i)li : (e)çili :
kikşürtükün : üçün : b(e)gli : bod(u)nılg : yon(a)şurtukün : üçün : türük :
bod(u)n : ill(e)dük : ilin : ıçg(ı)nu : ıdm(ı)ş

Kül Tigin Doğu Yüzü

- (KT D1) Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler.
- (KT D2) Dört bucak hep düşman imiş. Ordular sevkederek, dört bucaktaki halkları hep almış, hep (kendilerine) bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğıdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler. Doğuda Kingan dağlarına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar (halklarını) yerleştirmişler. (Bu) iki (sınır) arasında
- (KT D3) pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Gök Türkleri düzene sokarak öylece hüküm sürerler imiş. (Onlar) akıllı hükümdarlar imiş, cesur hükümdarlar imiş; (emirleri altındaki) kumandanları da akıllı imişler şüphesiz, cesur imişler şüphesiz. Beyleri de halkları da barış ve uyum içinde imişler şüphesiz. Onun için devleti öylece yönetmişler şüphesiz; devleti yönetip yasaları düzenlemişler. (Sonra) kendileri öylece
- (KT D4) vefat etmişler. (Cenaze törenlerine) yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) doğuda, gün doğusundan Bükli Çöl halkı, Çinliler, Tibetliler, Avarlar, Bizanslılar, Kırgızlar, Üç Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar... bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar. (Onlar) onca ünlü hükümdarlar imiş. Ondan sonra, erkek kardeşleri hükümdar
- (KT D5) olmuşlar şüphesiz, oğulları hükümdar olmuşlar şüphesiz. Ondan sonra erkek kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmamış şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz. Akılsız hakanlar tahta oturmuş şüphesiz, kötü hakanlar tahta oturmuş şüphesiz. (Onların) kumandanları da akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz.
- (KT D6) Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kıskırttığı için, Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş,

- (KT D7) k(a)g(a)nl(a)duk : k(a)g(a)nın : yit(ü)rü : ıdm(ı)ş : t(a)bg(a)ç : bod(u)nka: b(e)gl(i)k : urı oglin : kul boltı : (e)şil(i)k : kız oglin : küñ boltı : türük : b(e)gl(e)r : türük : ātin : it(t)ı : t(a)bg(a)çgı : b(e)gl(e)r : t(a)bg(a)ç : ātin : tut(u)p(a)n : t(a)bg(a)ç : k(a)g(a)nka :
- (KT D8) körm(i)ş : (e)l(i)g yıl : iş(i)g küç(ü)g : birm(i)ş : ilg(e)rü : küün : tugs(ı)kda : бүкли : k(a)g(a)nka : t(e)gi : sül(e)yü : birm(i)ş : kuur(ı)g(a)ru : t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka : t(e)gi : sül(e)yü : birm(i)ş t(a)bg(a)ç : k(a)g(a)nka : ilin : törüsin : (a)lı birm(i)ş : türük : k(a)ra k(a)m(a)g :
- (KT D9) bod(u)n : (a)nça tim(i)ş : ill(i)g : bod(u)n (e)rt(i)m : il(i)m : (a)mtı k(a)nı : k(e)mke : il(i)g : k(a)zg(a)nur m(e)n : tir (e)rm(i)ş : k(a)g(a)nl(i)g : bod(u)n : (e)rt(i)m : k(a)g(a)n(ı)m k(a)nı : ne k(a)g(a)nka : iş(i)g küç(ü)g : birür m(e)n : tir (e)rm(i)ş : (a)nça tip : t(a)bg(a)ç : k(a)g(a)nka : y(a)gı bolm(ı)ş :
- (KT D10) y(a)gı bol(u)p : it(i)nü : y(a)r(a)tunu : um(a)duk : y(a)na : iç(i)km(i)ş : bunça : iş(i)g küç(ü)g : birtük(e)rü : s(a)k(ı)nm(a)tı : türük : bod(u)n : ölür(e)yin : ur(u)gs(ı)r(a)t(a)yin : tir (e)rm(i)ş : yok(a)du : b(a)rır : (e)rm(i)ş : üze : türük : t(e)ñrısı : türük ıduk yiri:
- (KT D11) subı : (a)nça (e)tm(i)ş : türük : bod(u)n : yook : bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)ñ(ı)m : ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(ı)g : ög(ü)m : ilbilge k(a)tun(u)g : t(e)ñri : töp(ü)sinte : tut(u)p : yüg(e)rü : kötürm(i)ş (e)r(i)nç : k(a)ñ(ı)m k(a)g(a)n : yiti y(e)g(i)rmi (e)r(i)n : t(a)ş(ı)km(i)ş t(a)şra :
- (KT D12) yor(ı)yur : tiy(i)n : kü (e)ş(i)d(i)p : b(a)lıkd(a)kı : t(a)gıkm(i)ş : t(a)gd(a)kı : inm(i)ş : tir(i)l(i)p : y(e)tm(i)ş (e)r bolm(ı)ş : t(e)ñri : küüç : birtük üç(ü)n : k(a)ñ(ı)m k(a)g(a)n : süsi : böri t(e)g : (e)rm(i)ş : y(a)gısı : koon t(e)g (e)rm(i)ş : ilg(e)rü : kuur(ı)g(a)ru : sül(e)p : ti[r]m[(i)ş] : kubr(a)t [m(i)ş : k](a)m(a)gı
- (KT D13) y(e)ti yüz (e)r : bolm(ı)ş : y(e)ti yüz (e)r : bol(u)p : (e)ls(i)r(e)m(i)ş : k(a)g(a)ns(ı)r(a)m(i)ş : bod(u)n(u)g : küñ(e)dm(i)ş : kuul(a)dm(i)ş : bod(u)n(u)g : türük : törüsin : içg(ı)nm(i)ş : bod(u)n(u)g : (e)çüm (a)pam: törüsinçe : y(a)r(a)tm(i)ş : boşgurm(ı)ş : tölis : t(a)rduş [bod(u)n(u)g : (a)nta (e)tm(i)ş]

- (KT D7) tahta oturttuğu hakanını kaybedivermiş. (Bu yüzden) Çin halkına, bey olmağa lâıyk erkek evlâdı kul oldu, hanım olmağa lâıyk kız evlâdı (da) carıye oldu. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri, Çin unvanları olarak Çin hakanına
- (KT D8) tabi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler. Doğuda, gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer edivermişler, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer edivermişler; Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar. Türk avam
- (KT D9) tabakası şöyle demiş: "Devlet sahibi (bir) halk idim; devletim şimdi nerede? Kimin için ülkeler fethediyorum?" der imiş. "Hakan sahibi (bir) halk idim; hakanım nerde? Hangi hakana hizmet ediyorum?" der imiş. Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş.
- (KT D10) Düşman olmuş, (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş, yine (Çinlilere) bağımlı olmuş. (Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden "Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim" der imiş. (Türk halkı) yok olmak üzere imiş. Yukardaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer
- (KT D11) ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki. Babam Hakan on yedi adamla baş kaldırmış, (İlteriş) baş
- (KT D12) kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehire) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş. Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) toplamış (ve) yığmış. (Sonunda) hepsi
- (KT D13) yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, carıye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş. Tölis (ve) Tarduş halklarını o vakit düzenlemiş,

- (KT D14) y(a)bgug : ş(a)d(ı)g : (a)nta : b(e)rm(i)ş : b(i)r(i)ye : t(a)bg(a)ç : bod(u)n : y(a)gı (e)rm(i)ş : yır(ı)ya : b(a)z k(a)g(a)n : tokuz og(u)z bod(u)n : y(a)gı (e)rm(i)ş : kırk(ı)z : kuurık(a)n : ot(u)z t(a)t(a)r : kırıt(a)n : t(a)t(a)bı : koop : y(a)gı (e)rm(i)ş : k(a)n(ı)m k(a)g(a)n : bunça [.....]
- (KT D15) kırk : (a)rtukı : y(e)ti : yolu : sül(e)m(i)ş : y(e)g(i)rmi : sün(ü)ş : sün(ü)şm(i)ş : t(e)nri : y(a)rl(ı)k(a)duk : üçün : ill(i)g(i)g : (e)ls(i)r(e)tm(i)ş : k(a)g(a)nl(ı)g(ı)g : k(a)g(a)ns(ı)r(a)tm(i)ş : y(a)gıg : b(a)z kılm(ı)ş : tizl(i)g(i)g : sökürm(i)ş : b(a)şl(ı)g(ı)g : yük(ü)ntü[rm(i)ş : k(a)n(ı)m k(a)g(a)n : (a)nça il(i)g]
- (KT D16) törüg : k(a)zg(a)n(ı)p : uça : b(a)rm(ı)ş : k(a)n(ı)m : k(a)g(a)nka : b(a)şl(a)yu : b(a)z k(a)g(a)n(ı)g : b(a)lb(a)l : tikm(i)ş : ol törüde : üze : (e)çim k(a)g(a)n : ol(u)rtı : (e)çim k(a)g(a)n : ol(u)r(u)p(a)n : türük : bod(u)n(u)g : yiçe : itdi : < yiçe> ig(i)t(t)i : çıg(a)n(ı)g [b(a)y kılı : (a)z(ı)g ük(ü)ş kılı]
- (KT D17) (e)çim k(a)g(a)n : ol(u)rtukda : öz(ü)m t(a)rduş : bod(u)n : üze : ş(a)d (e)rt(i)m : (e)ç(i)m k(a)g(a)n : birle : ilg(e)rü : y(a)ş(ı)l üg(ü)z : ş(a)ntuñ : y(a)zıka t(e)gi : sül(e)d(i)m(i)z : kuur(ı)g(a)ru : t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka : t(e)gi : sül(e)d(i)m(i)z : kögm(e)n : (a)şa : kırık(ı)z : yir(i)ñe : t(e)gi : sül(e)d(i)m(i)z]
- (KT D18) k(a)m(a)gı : biş ot(u)z : sül(e)d(i)m(i)z : üç y(e)g(i)rmi sün(ü)şd(ü)m(i)z : ill(i)g(i)g : ils(i)r(e)td(i)m(i)z : k(a)g(a)nl(ı)g(ı)g : k(a)g(a)ns(ı)r(a)td(ı)m(i)z : tizl(i)g(i)g : sök(ü)rt(ü)m(i)z : b(a)şl(ı)g(ı)g : yükünt(ü)rt(ü)m(i)z : turg(i)ş : k(a)g(a)n : türük(ü)m(i)z [bod(u)n(u)m(ı)z (e)rti : bilm(e)dükin]
- (KT D19) üçün : biz(i)ñe : y(a)n(ı)lukin : üçün : k(a)g(a)nı : ölti : buyrukı : b(e)gl(e)ri : y(e)me : ölti : on ok : bod(u)n : (e)mg(e)k : körti : (e)çüm(i)z : (a)pam(ı)z : tutm(ı)ş : yir sub : idis(i)z : bolm(a)zun : tiy(i)n : (a)z bod(u)n(u)g : it(i)p : y(a)r[(a)t(ı)p]
- (KT D20) b(a)rs b(e)g : (e)rti : k(a)g(a)n (a)t : bunta : biz : birt(i)m(i)z : siñ(i)l(i)m : kuunç(u)yug : birt(i)m(i)z : özi y(a)n(ı)ltı : k(a)g(a)nı : ölti : bod(u)nı : küñ kuul : bolı : kögm(e)n : yir sub : id(i)s(i)z : k(a)lm(a)zun tiy(i)n : (a)z kırk(ı)z : bod(u)n(u)g : <it(i)p> y(a)r(a)t(ı)p k(e)lt(i)m(i)z sün(ü)şd(ü)m(i)z.....]

- (KT D14) Yabgu'yu (ve) Şad'ı o vakit (onlara) vermiş. Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde Bağimli Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş, Kırgızlar, Kurikanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar (ve) Tatabılar hep düşman imiş. Babam hakan bunca
- (KT D15) kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış. Tanrı (öyle) buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış, düşmanları bağimli kılmış, dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş. Babam hakan, öylece devleti (kurup)
- (KT D16) yasaları koyup vefat etmiş. Babam Hakan için (amcam Hakan) önce bağimli Hakanı balbal (olarak) dikmiş. (Babam Hakan öldükten sonra) yasa uyarınca amcam Hakan tahta oturdu. Amcam Hakan tahta oturup Türk halkını yeniden düzenledi (ve yeniden) doyurdu. Yoksulu zengin etti, azı çoğalttı.
- (KT D17) Amcam Hakan tahta oturduğunda ben Tarduş halkı üzerine Şad idim. Amcam Hakan ile doğuda Sarı Irmağ(a ve) Şantung ovasına kadar sefer ettik, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer ettik; Kögmen (dağlarının) ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik.
- (KT D18) toplam yirmi beş (kez) sefer ettik, on üç (kez) savaştık. Devletliyi devletsiz bıraktık, hakanlıyı hakansız bıraktık; dizlilere diz çöktürdük, başlılara baş eğdirdik. Türgiş Hakanı (kendi) Türk'ümüz, (kendi) halkımız idi. Bilgisizliği
- (KT D19) yüzünden, bize karşı hatalı hareket ettiğinden, hakanları öldü, kumandanları (ve) beyleri de öldü. On-ok halkı ıztırap gördü. Atalarımızın dedelerimizin zaptettiği yurt sahipsiz olmasın diye Az halkını düzene sokup örgütleyerek
- (KT D20) Bars (bir) bey idi. Hakan unvanını burada (ona) biz verdik. (Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik. (Buna rağmen) kendisi hata işledi. (Sonuç olarak) Az'ların hakanı öldü, halkı (da) kul köle oldu. Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye Az (ve) Kırgız halklarını örgütleyip geldik (ve) savaştık....

- (KT D21) y(a)na : birt(i)m(i)z : (i)lg(e)rü : k(a)d(ı)rk(a)n : yış(ı)g : (a)şa : bod(u)n(u)g : (a)nça koonturt(u)m(i)z : (a)nça itd(i)m(i)z : kuur(i)g(a)ru : k(e)ñü t(a)rm(a)nka : t(e)gi : türük : bod(u)n(u)g : (a)nça koont(u)rt(u)m(i)z : (a)nça itd(i)m(i)z : ol ödke : kuul : kuull(u)g : bolm(i)ş (e)rti [küñ : küñl(ü)g : bolm(i)ş : (e)rti]
- (KT D22) (a)nça k(a)zg(a)nm(i)ş ; <(a)nça> itm(i)ş : (e)l(i)m(i)z : törüm(i)z : (e)rti : türük : og(u)z : b(e)gl(e)ri : bod(u)n : (e)ş(i)d(i)ñ : üze t(e)ñri : b(a)sm(a)s(a)r : (a)sra yir : t(e)l(i)nm(e)s(e)r : türük : bod(u)n : (e)l(i)ñ(i)n : törün(i)ñ : k(e)m (a)rt(a)tı [ud(a)çı (e)rti : türük : bod(u)n : (e)rt(i)n]
- (KT D23) ökün : kür(e)gün(i)n : üçün : ig(i)dm(i)ş : bilge : k(a)g(a)n(i)ñ(i)n : (e)rm(i)ş b(a)rm(i)ş : (e)dgü (e)l(i)ñe : k(e)ntü : y(a)ñ(i)lt(i)g : y(a)bl(a)k : kigürt(ü)g : y(a)r(a)kl(i)g : k(a)nt(a)n : k(e)l(i)p : y(a)ña (e)ltdi : süñ(ü)gl(ü)g : k(a)nt(a)n : k(e)l(i)p(e)n : süre (e)ltdi : iduk ötük(e)n : y[ış bod(u)n b(a)rd(i)g : ilg(e)rü : b(a)r(i)gma]
- (KT D24) b(a)rd(i)g : kuurıg(a)ru : b(a)r(i)gma : b(a)rd(i)g : b(a)rduk : yirde : (e)dgüg : ol (e)r(i)nç : k(a)n(i)ñ : subça : yüg(ü)rti : siñüküñ : t(a)gça : y(a)tdı : b(e)gl(i)k : urı ogl(u)ñ : kuul : boltı : (e)ş(i)l(i)k kıız ogl(u)ñ : küñ boltı : bilm(e)dük üç(ü)n [y(a)bl(a)k(i)ñ(i)n : üç(ü)n : (e)ç(i)m k(a)g(a)n : uça : b(a)rdı]
- (KT D25) b(a)şl(a)yu : kırk(ı)z k(a)g(a)n(i)g : b(a)lb(a)l : tikd(i)m : türük : bod(u)n(u)g : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun : tiy(i)n : k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n(i)g ög(ü)m k(a)tun(u)g : köt(ü)rm(i)ş : t(e)ñri : il bir(i)gme : t(e)ñri : türük : bod(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun [tiy(i)n : öz(ü)m(i)n : ol t(e)ñri]
- (KT D26) k(a)g(a)n : ol(u)rtıdı (e)r(i)nç : n(e)ñ yış(ı)g : bod(u)nka : ol(u)rm(a)d(i)m : içre : (a)şs(ı)z : t(a)şra : tons(u)z y(a)b(ı)z y(a)bl(a)k : bod(u)nta : üze : ol(u)rt(u)m : in(i)m : kül tig(i)n : birle : sözl(e)şd(i)m(i)z : k(a)ñ(i)m(i)z : (e)çim(i)z : k(a)z[g(a)nm(i)ş : bod(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun]
- (KT D27) tiy(i)n : türük : bod(u)n : üçün : tün ud(i)m(a)d(i)m : künt(ü)z : ol(u)rm(a)d<(ı)m> : in(i)m : kül tig(i)n : birle : (e)ki ş(a)d : birle : ölü yitü : k(a)zg(a)nt(i)m : (a)nça k(a)zg(a)n(i)p : bir(i)ki : bod(u)n(u)g : ot sub : kıl(m)a(d(i)m : m(e)n [öz(ü)m : k(a)g(a)n : ol(u)rtuk(u)ma : yir s(a)yu]

(KT D21) yeniden verdik. Doğuda Kingan dağlarının ötesine (kadar) halklarımızı öylece yerleştirdik, öylece örgütledik. Batıda Kengü Tarman'a kadar Türk halkını öylece yerleştirdik, öylece örgütledik. O devirde köleler (bile) köleli olmuş idi, cariyeler (bile) kadın hizmetkârlı olmuş idi.

(KT D22) Onca zengin (ve) onca gelişmiş devletimiz vardı. (Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, işitin! Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe, (ey) Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp bozabilirdi? (Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç

(KT D23) (ve) nâdim ol! İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hatâ ettin (ve) nifak soktun. Silahlı (düşman) nereden gelip (seni) bozguna uğrattı (ve) dağıttı? Mızraklı (düşman) nereden gelip de (seni yerinden yurdundan) sürüp kaçtırttı? Kutsal Ötüken dağları halkı, (yerini yurduunu bırakıp) gittin. Doğuya gidenler(iniz)

(KT D24) gittiniz, batıya gidenler(iniz) gittiniz. Gittiğiniz yerlerde kazancınız şu oldu, hiç şüphesiz: Kanlarınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı; bey olacak erkek evladınız köle oldu, hanım olacak kız evladınız cariyeye oldu. Bilgisizliğiniz yüzünden, kötü (davranışlarınız) yüzünden, amcam hakan vefat etti.

(KT D25) (Amcam hakan için) önce Kırgız hakanını balbal (olarak) diktim. Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmiş olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı

(KT D26) hakan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz. (Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) halk üzerine hükümdar olmadım. (Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Kül Tigin ile konuşup anlaştık. Babamızın, amcamızın kazancı oldukları halkın adı sanı yok olmasın

(KT D27) diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Kardeşim Kül Tigin ile, iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirilerine düşman) etmedim. Ben kendim hükümdar olduğumda, her yere

- (KT D 28) b(a)rm(ı)ş : bod(u)n : ölü yitü : y(a)d(a)g(ı)n : y(a)l(a)n(ı)n : y(a)na
k(e)lti : bod(u)n(u)g : ig(i)d(e)yin : tiy(i)n : yr(ı)g(a)ru : og(u)z
bod(u)n : t(a)pa : ilg(e)rü : küt(a)n : t(a)t(a)bı : bod(u)n : t(a)pa :
bir(i)g(e)rü : t(a)bg(a)ç t(a)pa : ul(u)g sü : (e)ki y(e)g(i)r[mi :
sül(e)d(i)m süñ(ü)şd(ü)m : (a)nta]
- (KT D 29) kisre : t(e)nri : y(a)rl(ı)k(a)zu : kut(u)m : b(a)r üç(ü)n : ülüg(ü)m :
b(a)r üçün : ölt(e)çi : bod(u)n(u)g : tırg(ü)rü : ig(i)t(ti)m : y(a)l(a)n :
bod(u)n(u)g : tonl(u)g : çıg(a)n bod(u)n(u)g : b(a)y kıl(ı)m : (a)z
bod(u)n(u)g : ök(ü)ş : kıl(ı)m : ıg(a)r (e)ll(i)gde : [ıg(a)r :
k(a)g(a)nl(ı)gda : yig kıl(ı)m : tört : bul(u)ñd(a)kı]
- (KT D30) bod(u)n(u)g : koop : b(a)z kıl(ı)m : y(a)g(ı)sız : kıl(ı)m : koop
m(a)nā : körti : i(ş)(i)g küç(ü)g : birür : bunça : törüg : k(a)zg(a)n(ı)p :
in(i)m : kül tig(i)n : özi (a)nça : k(e)rg(e)k boltı : k(a)n(ı)m k(a)g(a)n :
uçdukda : in(i)m : kül tig(i)n : yit[i: y(a)şda : k(a)ltı :]
- (KT D31) um(a)y t(e)g : ög(ü)m : k(a)tun : kuut(i)nā : in(i)m : kül tig(i)n : (e)r
(a)t bultı : (a)ltı y(e)g(i)rmi : y(a)şnā : (e)çim k(a)g(a)n : ilin : törüsin :
(a)nça k(a)zg(a)ntı : (a)ltı çub : sogd(a)k t(a)pa : sül(e)d(i)m(i)z :
buzd(u)m(ı)z : t(a)bg(a)ç : on totok : biş t[üm(e)n : sü k(e)lti :
sünüşd(ü)m(i)z]
- (KT D32) kül tig(i)n : y(a)d(a)g(ı)n : opl(a)yu t(e)gdi : on totok : yurçin :
y(a)r(a)kl(ı)g : (e)l(i)g(i)n tutdı : y(a)r(a)kl(ı)gdi : k(a)g(a)nka :
(a)nçul(a)dı : ol süg : (a)nta yok kışd(ı)m(ı)z : bir ot(u)z : y(a)şnā :
ç(a)ça s(e)nünke : süñ(ü)şd(ü)m(i)z : (e)n (i)lki : t(a)d(ı)k(ı)n çor(ı)n :
boz [(a)t(ı)g : bin(i)p : opl(a)yu : t(e)gdi : ol (a)t (a)nta]
- (KT D33) ölti : (e)kinti : işb(a)ra y(a)mt(a)r : boz (a)t(ı)g : bin(i)p : t(e)gdi : ol
(a)t (a)nta : ölti : üç(ü)nç : y(i)g(e)n sil(i)g b(e)g(i)n : k(e)d(i)ml(i)g :
tor(u)g (a)t : bin(i)p : t(e)gdi : ol (a)t (a)nta : ölti : y(a)r(ı)kınta :
y(a)lm(a)sınta : yüz (a)rtuk : okun urtı : yüz[(i)ñe] : b(a)şnā : bir
t[(e)gm(e)di.....]
- (KT D34) t(e)gdükin : türük b(e)gl(e)r : koop bilirs(i)z : ol süg : (a)nta yok
kışd(ı)m(ı)z : (a)nta kisre : y(i)r b(a)y(ı)rku[u] : ul(u)g ırk(i)n : y(a)gı
boltı : (a)nı y(a)n(ı)p : türgi y(a)rgun : költe : buzd(u)m(ı)z : ul(u)g
ırk(i)n : (a)zkma : (e)r(i)n : t(e)z(i)p : b(a)rdı : kül tig(i)n [(a)ltı ot(u)z]

(KT D28) gitmiş olan halk, öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi. Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay (ve) Tatabí halklarına doğru, güneyde (de) Çin'e doğru on iki kez büyük ordu sevk ettim..... savaştım. Ondan

(KT D29) sonra, Tanrı bağışlasın, ilâhi lûtfum olduğu için, kismetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım. Dört bucaktaki

(KT D30) halkları hep (kendime) bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar. Bunca çalışıp çabalayıp kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefat etti. Babam Hakan vefat ettiğinde kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı.

(KT D31) Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti. On altı yaşında, amcam Hakanın devleti için şöyle başarılar kazandı: Altı bölgesi Soğdak'lara doğru sefer ettik (ve onları) bozguna uğrattık. (Bu sırada) Çinli vali Ong, elli bin (kişilik bir) ordu (ile üzerimize) geldi; savaştık.

(KT D32) Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti. Vali Ong'un kayın biraderini, silahlı (iken), el(i) ile yakaladı (ve) silâhlı olarak Hakana takdim etti. Orduyu orada yok ettik. (Kül Tigin) yirmi bir yaşında (iken) General Çaça ile savaştık. (Kül Tigin) ilk önce Tadık Çor'un boz atına binip hücum etti. O at orada

(KT D33) öldü. İkinci olarak İşbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti. O at (da) orada öldü. Üçüncü olarak Yiğen Siliğ Bey'in giyimli doru atına binip hücum etti. O at (da) orada öldü. (Kül Tigin'i) zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla okla vurdular, (ama) yüzüne (ve) başıma bir (ok bile) değmedi

(KT D34) hücum ettiğini, (ey) Türk beyleri, hepiniz bilirsiniz. O orduyu orada yok ettik. Ondan sonra, Yir Bayırku'ların Ulu İrkin'i (bize) düşman oldu. Onu dağıtıp Türgi Yargun Göl'de bozguna uğrattık. Ulu İrkin azıcık erle kaçıp gitti. Kül Tigin yirmi altı

- (KT D35) y(a)şına : kırk(ı)z t(a)pa : sül(e)d(i)m(i)z : sünüg : b(a)t(ı)mı :
 k(a)r(ı)g: sök(ü)p(e)n : kögm(e)n : yış(ı)g : toga : yorıp : kırk(ı)z :
 bod(u)n(u)g: uda : b(a)sd(ı)m(ı)z : k(a)g(a)nın : birle : soña yışda :
 sün(ü)şd(ü)m(i)z kül tig(i)n : b(a)y(ı)rkuun[(ı)n̄ : (a)k (a)dg[(ı)r[(ı)g]
- (KT D36) bin(i)p : opl(a)yu : t(e)gdi : bir : (e)r(i)g : okun urtı : (e)ki (e)r(i)g
 udş(u)ru : s(a)nçdı : ol t(e)gdükde : b(a)y(ı)rkuun(i)n̄ : (a)k :
 (a)dg(ı)r(ı)g: udl(ı)kin : sıyu : urtı : kırk(ı)z : k(a)g(a)nın :
 öl(ü)rt(ü)m(i)z : ilin : (a)lt(ı)m(ı)z : ol yılka : türğ(i)ş [: t(a)pa : (a)ltun :
 yış(ı)g]
- (KT D37) toga : (e)rt(i)ş üg(ü)z(ü)g : k(e)çe : yorıd(ı)m(ı)z : türğ(i)ş :
 bod(u)n(u)g : uda : b(a)sd(ı)m(ı)z : türğ(i)ş : k(a)g(a)n : süsi : bolçuda :
 otça : borça: k(e)lti : sün(ü)şd(ü)m(i)z : kül tig(i)n : b(a)şgu boz (a)t :
 bin(i)p t(e)gdi : b(a)şgu boz : k² [.....]
- (KT D38) tut(u)zt[ı :] (e)kisin : özi (a)lt(ı)zdı : (a)nta y(a)na : kir(i)p : türğ(i)ş :
 k(a)g(a)n : buyrukı : (a)z totokug : (e)l(i)g(i)n tutdı : k(a)g(a)nın (a)nta:
 öl(ü)rt(ü)m(i)z : ilin (a)lt(ı)m(ı)z : k(a)ra türğ(i)ş : bod(u)n : koop
 iç(i)kdi : ol bod(u)n(u)g : t(a)b(a)rda : ko[nt(u)rt(u)m(ı)z.....]
- (KT D39) sogd(a)k : bod(u)n : it(e)yin tiy(i)n : yinçü : üg(ü)z : k(e)çe : t(e)m(i)r
 k(a)p(ı)gka : t(e)gi : sül(e)d(i)m(i)z : (a)nta kisre : k(a)ra türğ(i)ş :
 bod(u)n : y(a)gı bolm(ı)ş : k(e)n̄(e)r(e)s t(a)pa : b(a)rdı : biz(i)n̄ sü :
 (a)tı: toruk : (a)zukı: yook (e)r(i) y(a)bl(a)k kişi: (e)r [.....]
- (KT D40) (a)lp (e)r : biz(i)n̄e : t(e)gm(i)ş (e)r(i) : (a)nt(a)g ödke : ök(ü)n(ü)p :
 kül tig(i)n(i)g : (a)z (e)r(i)n : irtürü : ıt(tı)m(ı)z : ul(u)g sün(ü)ş
 sün(ü)şm(i)ş : (a)lp ş(a)lçı : (a)k (a)tin : bin(i)p : t(e)gm(i)ş : k(a)ra
 türğ(i)ş : bod(u)n(u)g : (a)nta öl(ü)rm(i)ş : (a)lm(ı)ş : y(a)na : yor(ı)p
 [.....]

- (KT D35) yaşında (iken) Kırgızlara doğru sefer ettik. Mızrak batımı karı söküp Köğmen dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda (iken) bastık. Hakanları ile Songa dağında savaştık. Kül Tigin Bayırkuların ak aygırına
- (KT D36) binip süratle atılarak hücum etti. Bir eri okla vurdu, iki eri (de) kovalayıp mızrakladı. O hücumda, Bayırkuların ak aygırını, uyluğunu kırıp vurdular. Kırgız Hakanını öldürdük, ülkesini aldık. O yıl Türgiş'lere doğru, Altay dağlarını
- (KT D37) aşarak (ve) İrtiş ırmağını geçerek yürüdük. Türgiş halkını uykuda (iken) bastık. Türgiş Hakanının ordusu Bolçu'da ateş gibi, kasırga gibi, (üzerimize) geldi. Savaştık. Kül Tigin alını akıtmalı boz ata binip hücum etti. Alını akıtmalı boz (at.....)
- (KT D38) yakalattı, ikisini (de) kendisi (tutsak) aldı. Orada yine (düşman hatları içine) girip Türgiş Hakanının kumandanı Az valisini el(i) ile yakaladı. (Türgişlerin) hakanını orada öldürdük, ülkesini aldık. Türgişlerin avam halkı hep hep (bize) tabi oldu. O halkı Tabar'da yerleştirdik....
- (KT D39) Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettik. Ondan sonra Türgiş avam halkı (yine) düşman olmuş, Kengeres'e doğru gittiler. Bizim askerlerimizin atları zayıf(tı), yiyecekleri (de) yok idi. Kötü kişiler.....
- (KT D40) cesur erler bize hücum etmişler idi. (Kötü şartların hep bir araya geldiği) böyle bir zamana üzülüp Kül Tigin'i az (miktarda) er ile ulaştırıp gönderdik. Büyük (bir) savaş savaşmış. Alp Şalçı kır atına binip hücum etmiş. Türgiş avam halkını orada öldürmüş, (tutsak) almış. Yine yürüyüp.....

Kül Tigin Kuzey Yüzü

- (KT K1) [.....] ile, Koşu Totok ile savaşımış. Adamlarını hep öldürmüş, evlerini mallarını eksiksiz hep getirdi. Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı (serbestçe) hareket eden (bir) düşman oldu. (Onlarla) Tamag kutsal tepesinde savaştık.
- (KT K2) (Kül) Tigin o savaşta otuz yaşında idi. Alp Şalçı kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti. İki eri kovalayıp mızrakladı. Karlukları öldürdük, (tutsak) aldık. (O sırada) Az halkı (da) düşman oldu. (Onlarla) Kara gölde savaştık. Kül Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Şalçı kır (a)tına
- (KT K3) binip sabırsızca hücum etti, Azların İlteber'ini tuttu. Az halkı orada yok oldu. Amcam Hakan'ın devleti sarsıldığında, halk (ve) hükümdar ikiye ayrıldığında, İzgil halkı ile savaştık. Kül Tigin Alp Şalçı kır (at)ına binip
- (KT K4) sabırsızca hücum etti. O at orada düştü. İzgil halkı öldü. Dokuz Oğuz halkı kendi halkım idi. Gök (ile) yer (arasındaki) karışıklık nedeniyle (bize) düşman oldular. (Onlarla) bir yılda beş kez savaştık. İlk önce Toğu şehrinde savaştık.
- (KT K5) Kül Tigin Azman kır (at)ına binip sabırsızca hücum etti. Altı eri mızrakladı. Ordular kapıştığında (da) yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Koşulgak'ta Edizlerle savaştık. Kül Tigin Az yağızına binip sabırsızca hücum ederek bir eri mızrakladı.
- (KT K6) dokuz eri (de) kuşatarak dövdü. Ediz halkı orada öldü. Üçüncü olarak Bolçu'da Oğuzlarla savaştık. Kül Tigin kır (at)ına binip hücum etti, mızrakladı. Askerlerini mızrakladık, ülkelerini aldık. Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk
- (KT K7) halkı(nın) ayağı sendeledi. Perişan olacak idi. Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük. Beşinci olarak Ezgenti Kadız'da Oğuzlarla savaştık. Kül Tigin

Kül Tigin Kuzey Yüzü

- (KT K1) [.....] birle : kooşu totok : birle : sūñ(ü)şm(i)ş : (e)rin koop : öl(ü)rm(i)ş : (e)bin b(a)r(i)min : k(a)lıs(ı)z : koop : k(e)lürti : kül tig(i)n : yiti ot(u)z : y(a)şınā : k(a)rluk : bod(u)n : (e)rür b(a)rur : (e)rkli : y(a)gı boltı : t(a)m(a)g ıduk : b(a)şda : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z :
- (KT K2) [kül] tig(i)n : ol sūñ(ü)şde : ot(u)z : y(a)ş(a)yur (e)rti : (a)lp ş(a)lçı : (a)kin : bin(i)p : opl(a)yu : t(e)gdi : (e)ki (e)r(i)g : udş(u)ru : s(a)nçdı : k(a)rlukug : öl(ü)rt(ü)m(i)z : (a)lt(ı)m(ı)z : (a)z bod(u)n : y(a)gı boltı : k(a)ra költe : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z : kül tig(i)n : bir kırk : y(a)ş(a)yur (e)rti : (a)lp ş(a)lçı : (a)kin :
- (KT K3) bin(i)p : opl(a)yu t(e)gdi : (a)z (e)lt(e)b(e)r(i)g : tutdı : (a)z bod(u)n : (a)nta yok boltı : (e)çim k(a)g(a)n : ili : k(a)mş(a)g : boltukınta : bod(u)n : il(i)g ik(e)gü : boltukınta : izg(i)l : bod(u)n : birle : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z : kül tig(i)n : (a)lp ş(a)lçı : (a)kin : bin(i)p :
- (KT K4) o[pl(a)yu : t(e)gd]i : ol (a)t (a)nta : tüş[di] : izg(i)l [bod](u)n : ölti : tokuz og(u)z : bod(u)n : k(e)ntü : bod(u)n(u)m : (e)rti : t(e)ñri : yir : bulg(a)kin : üçün : y(a)gı boltı : bir yılka : biş yolu : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z : (e)ñ ilk : togu b(a)lıkda : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z :
- (KT K5) kül tig(i)n : (a)zm(a)n (a)k(ı)g : bin(i)p : opl(a)yu t(e)gdi : (a)ltı (e)r(i)g : s(a)nçdı : sū [t](e)gişinte : yit(i)nç (e)r(i)g : kıl(ı)çl(a)dı : (e)k(i)nti : koş(u)lg(a)kda : (e)d(i)z birle : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z : kül tig(i)n : (a)z y(a)g(ı)zin : bin(i)p : opl(a)yu : t(e)g(i)p : bir (e)r(i)g : s(a)nçdı :
- (KT K6) tokuz (e)r(i)g (e)g(i)re : tokıdı : (e)d(i)z : bod(u)n : (a)nta ölti : üç(ü)nç : bo[lçu]da : og(u)z birle : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z : kül tig(i)n : (a)zm(a)n (a)k(ı)g : bin(i)p : t(e)gdi : s(a)nçdı : süsin : s(a)nçd(ı)m(ı)z : ilin (a)lt(ı)m(ı)z : tört(ü)nç : çuş : b(a)şinta : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z : türük :
- (KT K7) bod(u)n : (a)d(a)k k(a)mş(a)tdı : y(a)bl(a)k bolt[(a)ç]ı (e)rti : oza [k](e)lm(i)ş : süsin : kül tig(i)n : (a)g(ı)t(ı)p : toñra : bir ug(u)ş : (a)lp(a)gu : on (e)r(i)g : toña tig(i)n : yogınta : (e)g(i)r(i)p öl(ü)rt(ü)m(i)z : biş(i)nç : (e)zg(e)nti : k(a)d(i)zde : og(u)z : birle : sūñ(ü)şd(ü)m(i)z kül tig(i)n :

- (KT K8) (a)z y(a)g(ı)zin : bin(i)p : t(e)gdi : (e)ki (e)r(i)g : s(a)nçdı : b(a)lık(k)a : b(a)s(ı)kdı : ol sü : (a)nta öl[ti] : (a)mga korg(a)n : kışl(a)p : y(a)zıña : og(u)zg(a)ru : sü t(a)ş(ı)kd(ı)m(ı)z : kül t(i)g(i)n : (e)b(i)g b(a)şl(a)yu : (a)kıt(tı)m(ı)z : og(u)z y(a)gı : ordug : b(a)sdı : kül tig(i)n :
- (KT K9) ögs(ü)z (a)kin : bin(i)p : tokuz (e)r(e)n : s(a)nçdı : ordug : birm(e)di : ög(ü)m k(a)tun : ul(a)yu : ögl(e)r(i)m : (e)k(e)l(e)r(i)m : keliñnüm : kuunç(u)yl(a)r(ı)m : bunça y(e)me : tir(i)gi : küñ bolt(a)çı (e)rti : öl(ü)gi : yurtda : yolta : y(a)tu k(a)lt(a)çı : (e)rt(i)g(i)z :
- (KT K10) kül tig(i)n : yok (e)rs(e)r : koop : ölt(e)çi : (e)rt(i)g(i)z : in(i)m kül tig(i)n : k(e)rg(e)k : boltı : öz(ü)m : s(a)k(ı)nt(ı)m : körür : köz(ü)m : körm(e)z t(e)g : bil(i)r : bil(i)g(i)m : bilm(e)z t(e)g : boltı : öz(ü)m s(a)k(ı)nt(ı)m : öd t(e)ñri : (a)ys(a)r : kişi oğlu : koop : ölg(e)li : törim(i)ş :
- (KT K11) (a)nça : s(a)k(ı)nt(ı)m : közde : y(a)ş k(e)ls(e)r : tida : köñ(ü)lte : sıg(ı)t : k(e)ls(e)r : y(a)nt(u)ru : s(a)k(ı)nt(ı)m : k(a)t(ı)gdi : s(a)k(ı)nt(ı)m : (e)ki ş(a)d : ul(a)yu : in(i)ygün(ü)m : oğl(a)n(ı)m : b(e)gl(e)r(i)m : bod(u)n(u)m : közi : k(a)şı : y(a)bl(a)k : bolt(a)çı tip : s(a)k(ı)nt(ı)m : yogçı : sıg(ı)tçı : kıtt(a)ñ : t(a)t(a)bı : bod(u)n : b(a)şl(a)yu :
- (KT K12) ud(a)r s(e)ñnün : k(e)lti : t(a)bg(a)ç : k(a)g(a)nta : iş(i)yi : lik(e)ñ : k(e)lti : bir tüm(e)n (a)gı : (a)ltun küm(ü)ş : k(e)rg(e)ks(i)z : k(e)lürti : tüpüt : k(a)g(a)nta : böl(ü)n : k(e)lti : kur(i)ya : kün : b(a)ts(ı)kd(a)kı : sog(u)d : b(e)rç(i)k(e)r : buk(a)r(a)k ul(u)ş : bod(u)nta : n(e)k s(e)ñnün : og(u)l t(a)rk(a)n k(e)lti :
- (KT K13) on ok : oğl(u)m : türg(i)ş : k(a)g(a)nta : m(a)k(a)r(a)ç : t(a)mg(a)çı : og(u)z : bilge : t(a)mg(a)çı : k(e)lti : kırk(ı)z k(a)g(a)nta : t(a)rduş : m(a)nçu çor : k(e)lti : b(a)rk itgüçi : b(e)d(i)z : y(a)r(a)t(ı)gma : bit(i)g t(a)ş : itgüçi : t(a)bg(a)ç : k(a)g(a)n : çık(a)nı : ç(a)ñ s(e)ñnün : k(e)lti :

- (KT K8) Az yağız (at)ına binip hücum etti. İki eri mızrakladı, çamura garketti. O ordu orada öldü. Amga Korugan'ında kışlayıp (o yılın) ilk baharında Oğuzlara doğru ordu sevk ettik. Kül Tigin'i karargâhın başında bıraktık. Düşman Oğuzlar karargâhı bastılar. Kül Tigin
- (KT K9) öksüz kır (at)ına binip dokuz er(i) mızrakladı, karargahı (düşmana) vermedi. (Kül Tigin olmasaydı) annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi, ölenler (de) yazıda yabanda yata kalacak idiniz;
- (KT K10) Kül Tigin yok olsa (idi) hep ölecek idiniz. Kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim yas tuttum. Gören gözlerim görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zaman Tanrısı buyurunca insan oğlu hep ölümlü yaratılmış.
- (KT K11) Öyle düşündüm. Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum. Çok yas tuttum. İki Şad başta olmak üzere kardeşlerimin, oğullarımın, beylerimin (ve) halkımın gözleri, kaşları berbat olacak deyip düşündüm. Yaşçı (ve) ağlayıcı (olarak) Kıtay (ve) Tatabí halkları (temsilcilerinin) başında
- (KT K12) General Udar geldi. Çin imparatorundan (onun temsilcisi olarak) İşiyi Likeng geldi; binlerce ipekli kumaş, altın (ve) gümüş (eşyayı) gereğinden fazla getirdi. Tibet Hakanından (onun temsilcisi olarak) Bölün geldi. Geride, gün batısındaki Soğdlar, İranlılar (ve) Buhara şehri halkından General Nek (ve) Oğul Tarkan geldi.
- (KT K13) On-Ok oğlum Türgiş hakanından mühürdar Makaraç (ve) mühürdar Oğuz Bilge geldi. Kırgız hakanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapımcısı, süsleme sanatçısı (ve) kitabe taşı ustası (olarak) Çin imparatorunun yeğeni General Çang geldi.

Kül Tigin Kuzey-Doğu Yüzü

(KT KD) kül tig(i)n : koon yılka : yiti y(e)g(i)rm(i)ke : uçdı : tok(u)z(u)nç (a)y : y(e)ti ot(u)zka : yog : (e)rtürt(ü)m(i)z : b(a)rkin : b(e)d(i)zin : bit(i)g t(a)ş[in] : biçin : yılka : yit(i)nç (a)y : yiti ot(u)zka : koop (a)lk d[(i)m](i)z : kül tig(i)n : ö[zi] kırk : (a)rtuk[ı y]iti : y(a)şı[ña] : boltı : t(a)ş [b(a)rk : itgüçig] bunça : b(e)d(i)zçig : tuyg(u)n : (e)lt(e)b(e)r : k(e)lü<r> ti :

Kül Tigin Güney-Doğu Yüzü

(KT GD) bunça : bit(i)g : bit(i)gme : kül tig(i)n : (a)tısı : yol(lu)g tig(i)n : bitid(i)m : yig(i)rmi : kün : ol(u)r(u)p : bu t(a)şka : bu tamka : koop yol(lu)g tig(i)n : bitid(i)m : ıg(a)r oğl(a)n(i)ñ(ı)zda : t(a)ygun(u)ñ(ı)zda : y(e)gdi : ıg(i)dür : (e)rt(i)g(i)z : uça b(a)rd(ı)g(ı)z : t(e)ñr[ide] tir(i)gd(e)kiçe [.....]

Kül Tigin Güney-Batı Yüzü

(KT GB) kül tig(i)n(i)ñ : (a)ltunın : küm(ü)şin : (a)gışın : b(a)r(ı)mın tör[t bın] y(ı)lk[ıs]ın : (a)y(a)gma : tuyg(u)t : bu [.....] b(e)g(i)m : tig(i)n : yüg(e)rü : t(e)ñri bolça [.....] t(a)ş : bit(i)d(i)m : yoll(u)g : tig(i)n b(i)t(i)d(i)m(i)z.

Kül Tigin Batı Yüzü

(KT B) kuur(ı)d(i)n [s]og(u)d örti : in(i)m küül tig(i)n [.....] iş(i)g : küüç(ü)g : birtük : üç(ü)n : türük : bilge : k(a)g(a)n : [(a)y]ukı[ñ]a : in(i)m küül tig(i)n(i)g : küüz(e)dü : ol(u)rt[(u)m]

in(e)nçu : (a)pa : y(a)rg(a)n t(a)rk(a)n : ât(ı)g : [bi]rt(i)m : [(a)n]ı ögtürt[(ü)m]

Kül Tigin Kuzey-Doğu Yüzü

(KT KD) Kül Tigin Koyun yılında, on yedi(nci gün)de vefat etti. Dokuzuncu ay(ın) yirmi yedi(sin)de yas töreni(ni) tamamladık. Türbesini, resimlerini-heykellerini (ve) kitabe taşını Maymun yılında, yedinci ay(ın) yirmi yedi(sin)de hep bitirdik. Kül Tigin kendisi (?) kırk yedi yaşında (?) idi. Taş (türbe ustalarını), bunca ressam (ve) heykeltraşı Tuygun Elteber getirdi.

Kül Tigin Güney-Doğu Yüzü

(KT GD) Bunca yazıyı yazan: Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin, (ben), yazdım. Yirmi gün oturup bu taş, bu duvara hep Yollug Tigin, (ben) yazdım. (Halkınızı) değerli evladınızdan, tay (gibi) oğullarınızdan daha iyi besliyor idiniz. Uçup gittiniz. Gök(lerde de) hayattaki gibi (olasınız).

Kül Tigin Güney-Batı Yüzü

(KT GB) Kül Tigin'in altınlarını, gümüşlerini, servetini, malını dört bin (attan oluşan) sürülerini koruyan Tuygut beyim prens yukarıda tanrı olunca (.....kitabe) taş(ını) yazdım. Yolluğ Tigin (biz) yazdık.

Kül Tigin Batı Yüzü

(KT B) Batıda Soğdlar baş kaldırdı. Kardeşim Kül Tigin (ölesiye yitesiye) hizmet ettiği için, Türk Bilge Hakan mülküne (?), kardeşim Kül Tigin'i gözeterek, hükümdar (olarak) oturdum.

(Ona) İnançu Apa Yargan Tarkan unvanını verdim, (onu) övdür(düm).

Kül Tigin yazıtının kaidesi mermer kaplumbağa heykeli üzerindeki yazıt:

1. [b]od(u)n :.....	1. halk.....
2. [b](e)gl(e)r : bod(u)n : K ¹	2. beyler (ve) halk.....
3. [ʔ]yi : kül tig(i)n : B ²	3. Kül Tigin.....
4. [sı]g(ı)t(ı)m(ı)n : b(a)sd(ı)m	4. feryadımı bastırdım.....
5. [k]öz(ü)m.....g ¹ :.....	5. gözlerim.....
6. [ölür]	6. öldür.....
7. b ²	7. ?

BİLGE KAĞAN YAZITI

Bilge Kağan Kuzey Yüzü

- (BK K1) t(e)ñri t(e)g : t(e)ñride : bolm(i)ş : türük bilge k(a)g(a)n : bödke :
ol(u)rt(u)m : s(a)b(i)m(i)n : tük(e)ti : (e)ş(i)d : ul(a)yu : in(i)ygün(ü)m :
ogl(a)n(i)m : bir(i)ki : ug(u)ş(u)m : [bod(u)n(u)m].....
- (BK K2) tugs(i)kına : bir(i)g(e)rü : kün : ortusın(a)ru : kuurıg(a)ru : kün :
b(a)tsıkına : yır(i)g(a)ru : tün : ortusın(a)ru : (a)nta : (i)çr(e)ki :
bod(u)n : koop : m(a)ña : körür : [bunça bod(u)n koop itd(i)m] ol
(a)mtı : (a)ñ[ı]g yok : t]ürük : k(a)g(a)n : ötük(e)n [yış : ol(u)rs(a)r :
il]te : [buñ] yok : ilg[(e)rü ş](a)ntuñ [y(a)zıka t(e)gi sül(e)d(i)m
t(a)luyka kiç(i)g t(e)gm(e)d(i)m b]ir(i)g(e)rü : t[ok(u)z]
- (BK K3) (e)rs(i)nke : t(e)gi : sül(e)d(i)m : tüpütke : kiç(i)g : t(e)gm(e)d(i)m :
kuur(i)g(a)ru yinçü üg(ü)z : k(e)çe : t(e)m(i)r k(a)p(i)gka : t(e)gi :
sül(e)d(i)m : yır(i)g(a)ru : yir b(a)y(i)rkuu : y(e)r(i)ñe : t(e)gi :
sül[(e)d(i)m] bu[nça yirke t(e)gi y]or(i)td[ı]m ötlük(e)n : y[ış]da :
yig : i[di yok (e)r]m(i)ş : il [tuts(u)k yir ö]tük[(e)n] : yış : (e)rm(i)ş [bu]
y(e)rd[e ol](u)r(u)p [t(a)bg(a)ç bod](u)n : birle : tüz(ü)l[t(ü)m] (a)ltun :
küm(ü)ş : (e)ş[g(i)ti]
- (BK K4) kuut(a)y : buñs(u)z : (a)nça birür : t(a)bg(a)ç : bod(u)n : s(a)bı süç(i)g :
(a)gısı : y(e)mş(a)k : (e)rm(i)ş : süç(i)g : [s](a)b(i)n : y(e)mş(a)k
(a)gm : (a)r(i)p : ır(a)k [bod](u)n(u)g : (a)nça y(a)gutir² : (e)rm(i)ş :
[y(a)gr]u : koontuk[da] : kisre : (a)ñ(i)g bil(i)g(i)n : (a)nta ö[yür
(e)rm](i)ş : (e)dgü [bil]ge : kişig : (e)dgü : (a)lp : kişig : yo[r(i)tm(a)z] :
(e)rm(i)ş : bir kişi : y(a)ñ(i)ls[(a)r] ug(u)şı bod(u)n[ı biş]ükiñe : t(e)gi :
kınd[ı]m(a)z]
- (BK K5) (e)rm(i)ş : süç(i)g : s(a)biña : y(e)mş(a)k : (a)gısıña : (a)rtur(u)p :
ük(ü)ş : türük : bod(u)n : ölt(ü)g : türük : bod(u)n : öls(i)k(i)ñ : bir(i)ye :
çug(a)y : yış : tög(ü)ltün : y(a)zı [koo]n(a)yin : [tis(e)r] : türük :
bod(u)n : öls(i)k(i)g (a)nta (a)ñ(i)g [k]işi : (a)nça boşg[(u)rur] (e)rm(i)ş :
ır(a)k (e)rs(e)r : y(a)bl(a)k (a)gı : birür : y(a)guk (e)rs(e)r : (e)dgü :
(a)gı birür tip (a)nça : boşg(u)rur : (e)rm(i)ş : bi[l(i)g]

Bilge Kağan Kuzey Yüzü

- (BK K1) (Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde tahta oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım...)
- (BK K2) doğusuna, güneyde gün batısına kadar, geride gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar... bu sınırlar içindeki (bütün) halklar hep bana tabidir. (Bunca halkı hep düzene soktum). Onlar şimdi (hiç de) kötü (durumda) değiller. Türk hakanı Ötüken dağlarında oturur (ve oradan hükmeder) ise ülkede (hiçbir) sıkıntı olmaz. İleride Şantung ovasına kadar sefer ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz
- (BK K3) Ersin'e kadar sefer ettim, Tibet'e az kala durdum; geride Demir Kapı'ya kadar sefer ettim, kuzeyde Yir Bayırku ülkesine kadar sefer ettim, bunca diyarlara kadar (ordu) sevk ettim (ve anladım ki) Ötüken dağlarından daha iyi (bir yer) asla yok imiş! Devletin yönetileceği yer Ötüken dağları imiş! Bu yerde oturup Çin halkı ile (ilişkileri) düzelttim. (Şimdi onlar bize) altını, gümüşü, ipeği,
- (BK K4) ipekli kumaşları bolca veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları öylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) kötü niyetlerini o zaman düşünürler imiş: iyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş; (öte yandan) bir kişi yanılıp suç işlese (onun) soyuna sopuna (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler
- (BK K5) imiş. (Çinlilerin) tatlı sözlerine (ve) yumuşak ipekli kumaşlarına aldanıp (ey) Türk halkı, çok sayıda öldün! (Ey) Türk halkı, (sen) mutlak öleceksin! Güneyde Çuğay dağlarına (ve) Töğültün ovasına yerleşeyim dersen, Türk halkı, mutlak öleceksin! Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: “(Çinliler, bir halk onlara) uzak ise kötü hediyeler verir; yakın ise iyi hediyeler verir” deyip öyle akıl verirler imiş. (Akılsız)

(BK K6) bilm(e)z : kişi : ol s(a)b(ı)g (a)l(ı)p : y(a)gru : b(a)r(ı)p : ük(ü)ş kişi : ölt(ü)g : ol y(e)r[g(e)r]ü : b(a)rs(a)r : türük : bod(u)n : ölt(e)çi s(e)n : ötü(k)e)n : y(e)r : ol[(u)r(u)p [(a)rk(ı)ş] : türk(i)ş : ı(s)a(r) : n(e)n bu[n(u)g yo]k : ö[tük(e)n y]iş : ol(u)rs(a)r : b(e)nğü [il tuta ol(u)rt(a)ç]ı s(e)n : türük : bod(u)n : tok (a)rk(u)k s(e)n : âçs(a)r : tos(ı)k : öm(e)z s(e)n : bir : tods(a)r : âçs(ı)k : öm(e)z s(e)n : (a)nt(a)g(ı)n(ı)n : üç(ü)n : ig(i)dm(i)ş : k[(a)g(a)n(ı)n(ı)n]

(BK K7) s(a)bin : (a)lm(a)tin : yir : s(a)yu : b(a)rd(ı)g : koop (a)nta : (a)lk(ı)nt(ı)g : (a)r(ı)l[t(ı)g] (a)n[ta k(a)lm[(ı)ş]ı yir [s(a)y]u : koop : toru : ölü : yor(ı)yur (e)rt(i)g : t(e)nri : y(a)rl(ı)k[(a)dukin üç(ü)n öz](ü)m : kuut(u)m : b(a)r üç(ü)n : k[(a)g(a)n ol(u)rt](u)m : k(a)g(a)n : ol(u)r(u)p : yok çıg(a)n : bod(u)n(u)g : koop : kubr(a)td(ı)m : çıg(a)n : bod(u)n(u)g : b(a)y kıl(ı)m : (a)z bod(u)n(u)g : ük(ü)ş kıl(ı)m : (a)z[u bu]

(BK K8) s(a)b(ı)m(a) : ig(i)d b(a)rgu : türük : b(e)gl(e)r : bod(u)n : bunı : (e)şid(i)n : türük : bod(u)n(u)g : tir(i)p : [i]l tuts(ı)k(ı)n(ı)n : bunta : urt(u)m : y(a)n(ı)l(ı)p : öls(i)k(ı)n(ı)n : [y(e)me] : bunt[a urt](u)m : n(e)n n(e)n s(a)b(ı)m [(e)rs](e)r : b(e)nğü t(a)şka : urt(u)m : (a)n(a)r körü : bil(i)n : türük : (a)mtı : bod(u)n . b(e)gl(e)r : bödke : kör(ü)gme : [b(e)gl](e)r[g]ü : y(a)[n](ı)lt(a)çı : siz [k(a)n(ı)m]

(BK K9) k(a)g(a)n : (e)ç(i)m k(a)g(a)n : ol(u)rtukınta : tört bul(u)nd(a)kı bod(u)n(u)g : n(e)nçe : itm[(i)ş n(e)nçe y(a)r(a)tm(ı)ş t](e)nri[i] y(a)rl(ı)k(a)d[uk ü]ç[(ü)n ö]z(ü)m : ol(u)rt(u)k(u)ma : tör[t : b] ul(u)nd(a)kı bo[d(u)n(u)g : itd(i)m y(a)r](a)t[d(ı)m : i [.....] kıl(ı)m : m(e)n : [t]ürg(i)ş : k(a)g(a)nka : kız(ı)m[(i) n] (e)rt(i)nü : ul(u)g : törün : (a)lı birt(i)m : tür[g(i)ş k(a)g(a)n]

(BK K10) kızın : (e)rt(i)nü : ul(u)g : törün ogl(u)ma : (a)lı birt(i)m : [.....] (e)rt(i)nü : ul(u)g : törün : (a)lı birt(i)m : y[(a)]t² : (e)rtü[r]t(ü)m : tört [bul(u)nd(a)kı bod(u)n(u)g] b(a)z [kıl(ı)m b](a)ş[l](ı)g(ı)g : yük(ü)nt(ü)rt(ü)m : tizl(i)g(i)g : sök(ü)rt(ü)m : üze : t(e)nri : (a)s[ra] y(e)r : y(a)rl(ı)k(a)duk : üç[(ü)n]

- (BK K6) cahil kişiler, bu sözleri duyup, (Çin'e) yakın gidip çok sayıda öldünüz. O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Ötüken ülkesinde oturup (buradan) kervanlar gönderirsen, hiçbir derdin olmaz. Ötüken dağlarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedersin. (Ey) Türk halkı! (sen tok (gözlü ve) aksisin: acıkırsan doyacağını düşünmezsin, bir (de) doyarsan (tekrar) acıkacağını düşünmezsin. Öyle olduğun için (seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının
- (BK K7) sözlerini (dinlemeden, rızalarını) almadan her yere gittin, oralarda hep mahvoldun (ve) tükendin. Oralarda (nasılsa sağ) kalmış olanlarımız (da) her yönde bitkin ve mecalsiz bir halde yürüyor idiniz. Tanrı lûtfkâr olduğu için, kendimin (de) talihim olduğu için (hakan olarak) tahta oturdum. Tahta oturup yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım. Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım. (Acaba bu)
- (BK K8) sözlerimde yalan var mı! (Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu işitin! Türk halkının dirilip (nasıl) devlet sahibi olacağını buraya hâkkettim; yanılıp (nasıl) öleceğini de buraya hâkkettim. (Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu) ebedî taşa hâkkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin. (Ey) şimdiki Türk halkı (ve) beyleri, bu devirde (bana) tabi olan beyler, (sizler) mi yanılacak, hatâ edeceksiniz? (Babam)
- (BK K9) hakan, amcam hakan tahta oturduklarında dört bucaktaki halkları defalarca tanzim etmiş, defalarca düzene sokmuşlar. Tanrı lûtfettiği için, tahta oturduğumda (ben de) dört bucaktaki halkları tanzim ettim (ve) düzene soktumyaptım. Ben Türgiş hakanına kızımı pek büyük (bir) törenle alıverdim. Türgiş hakanı(nın)
- (BK K10) kızını pek büyük (bir) törenle oğluma alıverdimpek büyük (bir) törenle alıverdimerdirdim. Dört bucaktaki halkları (tabi) kıldım. Başlılara baş eğdirdim, dizlilere diz çöktürdüm. Yukarıda gök aşağıda da yer lûtfettiği için,

- (BK K11) köz(ü)n : körm(e)dük : kuulk(a)k(ı)n : (e)ş(i)dm(e)dük : bod(u)n(u)m(ı)n : ilg(e)rü : kün: tu[gs(ı)kına] bir(i)g(e)rü [kün ortusına]a : kuur(ı)g(a)ru: [kün b(a)ts(ı)kına yır(ı)g(a)ru tün ortusına t(e)gi koont(u)rt(u)m s(a)r(ı)g (a)ltu]nin : ür(ü)ñ : küm(ü)şin : kurg(a)gl(ı)g : kuut(a)yin : kinl(i)g : (e)şg[(i)tis]in : özl(i)k (a)tin : (a)dg(ı)rin : k(a)ra k[işin]
- (BK K12) kök : t(e)y(e)ñin : türük(ü)me : bod(u)n(u)ma : k(a)zg(a)nu : birt(i)m : iti birt(i)m : [.....](i)n : buñs(u)z : kıl(tı)m : üze : t(e)ñri : (e)rk(l)iğ [.....t]üm(e)n : ug[.....](i)n [.....b(e)gl](e)r(i)g : bod(u)n[(u)g]
- (BK K13) [y](e)me : ig(i)d(i)ñ : (e)mg(e)tm(e)ñ : tolg(a)tm(a)ñ [.....] m türük : b(e)gl(e)r : türük : bod(u)n(u)m [.....] (a)t : birt(i)m : [.....]ka : t(a)ş(ı)g : [.....]ür [.....] k(a)zg(a)n(ı)p : y(a)ñ[.....]i : bu [.....]a : bu k(a)g(a)n(ı)nda : bu b(e)gl(e)r(i)g[de bu y(e)r(i)nde su]b(u)ñd[a (a)dr(ı)lm(a)s(a)r] : türük [bod(u)n]
- (BK K14) [.....] : (e)dgü : kört(e)çi s(e)n : (e)b(i)ñe : kirt(e)çi s(e)n : buñs(u)z : bolt(a)çı s(e)n [..... (a)nta] kisre : t(a)bg(a)ç k[(a)g](a)nta : b(e)d(i)zçi : koop : k[(e)lürt(ü)m m(e)n(i)ñ] s(a)b(ı)m(ı)n sım(a)dı : içr(e)ki : b(e)d(i)zçig : ıt(t)ı : (a)ñ(a)r : (a)d(ı)nç(ı)g : b(a)rk : y(a)r(a)t(ı)t(d)ı)m : için t(a)şın : (a)d(ı)nç(ı)g : b(e)d(i)z u[rt(u)rt](u)m [t(a)ş tokıtd(ı)m köñ(ü)lt(e)ki s](a)b(ı)m(ı)n [urt(u)rt(u)m]
- (BK K15) on ok : oğlına : t(a)tına : t(e)gi : bunı : körü : bil(i)ñ : b(e)ñgü : t(a)ş : tokıtd(ı)m : [.....] tokıtd(ı)m : bit(i)t(d)ı)m : bu[nı kör(ü)p (a)ça bil(i)ñ ol] t(a): b(a)rkin [.....]

(BK K11) gözle görülmedik, kulakla işitilmedik (kadar çok) halkımı ileride gün doğusuna, güneyde gün ortasına, geride gün batısına, kuzeyde de gece ortasına kadar (uzanan geniş topraklarım üzerinde) yerleştirdim. Sarı altınlarını, beyaz gümüşlerini, kenarlı ipek kumaşlarını, kokulu ipek-lilerini, has atlarını, aygırlarını, kara samurlarını (ve)

(BK K12) gök sincaplarını Türklerime ve halkıma kazanıverdim, ediniverdim.....dertsiz kıldım. Yukarıda Tanrı kudret-lion bin.....beyleri (ve) halkı

(BK K13) da (iyi) besleyin; eza (ve) cefa etmeyinTürk beyler(im), Türk halkım.....adverdim.....taşıkazanıp.....bu..... bu hakanından (ve) bu beylerinden, (bu vatanından ayrılmazsan, ey) Türk (halkı),

(BK K14)iyilik göreceksin, evine gireceksin (ve) dertsiz olacaksın.....Ondan sonra Çin hakanından çok sanatkârlar getirttim. (Çin hakanı) benim sözümü kırmadı, (kendi) saray sanatkârlarını gönderdi. Onlara olağanüstü (bir) tapınak yaptırttım. İçini (ve) dışını olağanüstü resim ve heykellerle süslettim. (Ebedî) taş kazdırttım, (üzerine) gönlümdeki sözlerimi hakkettirdim.....

(BK K15) On-Ok oğullarına (ve onlara tabi) yabancılara kadar (herkes) bunu görün (ve) öğrenin. Ebedî taş hâkkettirdimhâkkettirdim (ve) yazdırttım. Bunu görün (ve) öylece öğrenin. (O) taş tapınağını

Bilge Kağan Doğu Yüzü

- (BK D1) t(e)ñri t(e)g : t(e)ñri : y(a)r(a)tm(ı)ş : türük : bilge : k(a)g(a)n : s(a)b(ı)m : [k](a)ñ(ı)m : türük : bilg[e] [k(a)g(a)n (a)l]tı
sir : tok(u)z og(u)z : (e)ki (e)d(i)z k(e)r(e)kül(ü)g : b(e)gl(e)ri : bod(u)nı[.....tü]rük : t[(e)ñ]ri [.....]
- (BK D2) üze : k(a)g(a)n : ol(u)rt(u)m : ol(u)rtuk(u)ma : ölt(e)çiçe : s(a)k(ı)n(ı)gma : türük : b(e)gl(e)r : bod(u)n : [ö]g(i)r(i)p : s(e)b(i)n(i)p : toñ(ı)tm(ı)ş közi : yüg(e)rü körti : bödke : öz(ü)m ol(u)r(u)p : bunça : (a)g(ı)r törüg : tört : bul(u)ñd(a)k(ı) : [.....]d(i)m : üze : kök t(e)ñri (a)s[ra y(a)g(ı)z y(e)r kıl(ı)ntukda (e)kin (a)ra kişi oğlu kıl(ı)nm(ı)ş]
- (BK D3) kişi : oğl(ı)nta : üze : (e)çüm (a)pam : bum(ı)n k(a)g(a)n : (i)şt(e)mi k(a)g(a)n : ol(u)rm(ı)ş : ol(u)r(u)p(a)n : türük [b]od(u)n(ı)ñ : ilin : törüsin : tuta birm(i)ş : iti birm(i)ş : tört : bul(u)ñ : koop : y(a)g(ı)rm(i)ş : sü sül(e)p(e)n : tört : bul(u)ñd(a)k(ı) : bod(u)n(u)g [kop (a)lm(ı)ş : kop b(a)z kıl(m)ı]ş b(a)şl(ı)g(ı)g [yü]k(ü)nt(ü)rm(i)ş : tizl(i)g[(i)g : sök(ü)rm(i)ş : ilg(e)rü : k(a)d(ı)rk(a)n : yışka t(e)gi : kirü]
- (BK D4) t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka : t(e)gi : koont(u)rm(ı)ş : (e)kin (a)ra : idi oks(u)z : kök türük : iti (a)nça : ol(u)rur (e)rm(i)ş : bilge : k(a)g(a)n (e)rm(i)ş : (a)lp k(a)g(a)n : (e)rm(i)ş : buyrukı <y(e)me> bilge : (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : (a)lp (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : b(e)gl(e)ri y(e)me : bod(u)nı [y(e)me tüz (e)rm(i)ş (a)nı] üçün : il(i)g : (a)nça tutm(ı)ş (e)r(i)nç il(i)g tut(u)p törüg : itm(i)ş : özi (a)nça : k(e)rg(e)k bolm(ı)ş]
- (BK D5) yogçı : sıg(ı)tçı : öñre : kün : tugs(ı)kd(a)k(ı) : bükli : çöl(lü)g il : t(a)bg(a)ç : tüpüt : (a)p(a)r pur(u)m : kırk(ı)z : üç kuurık(a)n : ot(u)z t(a)t(a)r : kırı(a)ñ : t(a)t(a)bı : bunça : bod(u)n : k(e)l(i)p(e)n : sıgtam(ı)ş : yoglam(ı)ş : (a)nt(a)g kül(ü)g : k(a)g(a)n (e)r[m(i)ş : (a)nta kisre in(i)si] k(a)g(a)n [bolm(ı)ş (e)r](i)nç : oğl(ı)nta : k(a)g(a)n bolm(ı)ş (e)r(i)nç : (a)nta [kisre : inisi : (e)çisin t(e)g]

Bilge Kağan Doğu Yüzü

- (BK D1) Tanrı gibi, Tanrı (hükümdar) yapmış, Türk Bilge Hakan, sözüm : Babam Türk Bilge (Hakan) Altı Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırılı beyleri (ve) halkı.....(Türk) Tanrı.....
- (BK D2) üzerine hakan oturdum. (Tahta) oturduğumda, ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere eğilmiş gözleri yukarıya baktı. Bu devirde kendim (tahta) oturup bunca değerli yasayı dört bucaktaki.....Üstte mavi gök(yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığına, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış.
- (BK D3) İnsan oğullarının üzerinde (de) atalarım dedelerim Bumın Hakan, İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş (ve) düzenleyivermişler. Dört bucak hep düşman imiş. Ordular sevk ederek, dört bucaktaki halkları (hep almış, hep kendilerine bağımlı kılmışlar). Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler. Doğuda Kingan dağlarına kadar, batıda
- (BK D4) Demir Kapı'ya kadar (halklarını) yerleştirmişler. (Bu) iki (sınır) arasında, pek örgütsüz (ve düzensiz yaşayan) Gök Türkleri düzene sokarak öylece hükmederler imiş. (Onlar) akıllı hakanlar imiş, yiğit hakanlar imiş; (emirleri altındaki) kumandanları (da) akıllı imişler şüphesiz, yiğit imişler şüphesiz. Beyleri de (halkları da barış ve uyum içinde imişler. Onun) için devleti öylece yönetmişler şüphesiz; devleti yönetip yasaları düzenlemişler. (Sonra) kendileri öylece vefat etmişler.
- (BK D5) (Cenaze törenlerine) yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) doğuda gün doğusundan Bükli Çöl halkı, Çinliler, Tibetliler, Avarlar, Bizanslılar, Kır-gızlar, Üç Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar... bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar. (Onlar) onca ünlü hakanlar imiş. Ondan sonra kardeşleri hakan olmuşlar şüphesiz, oğulları hakan olmuşlar şüphesiz. Ondan (sonra kardeşleri ağabeyleri gibi)

(BK D6) kıl(ı)nm(a)duk (e)r(i)nç : oğlu : k(a)nın t(e)g : kıl(ı)nm(a)duk (e)r(i)nç : bil(i)gs(i)z : k(a)g[(a)n ol](u)rm(i)ş (e)r(i)nç : y(a)bl(a)k : k(a)g(a)n : ol(u)rm(i)ş (e)r(i)nç : buyrukı : y(e)me : bil(i)gs(i)z (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : y(a)bl(a)k (e)rm(i)ş (e)r(i)nç : b(e)gl(e)ri : bod(u)nı : tüz(s)ü z üç(ü)n : t(a)bg(a)ç : bod(u)n : t(e)bl[(i)g(i)n] kürl(ü)gin [üç(ü)n (a)rm(a)kçı]sin : üç(ü)n : in(i)li [(e)çili: kiksürt(ü)kin : üçün : b(e)gli : bod(u)nluğ

(BK D7) yon(a)şurtukın : üç(ü)n : türük : bod(u)n : il(le)dük : ilin : ıçg(ı)nu [ı]dm(i)ş : k(a)g(a)nl(a)duk : k(a)g(a)nın : yit(ü)rü idm(i)ş : t(a)bg(a)ç : bod(u)nka : b(e)gl(i)k : urı og(i)lin : kuul kılı : (e)ş(i)l(i)k kız og(i)lin : küñ kılı : türük : b(e)gl(e)r : türük : (a)tin : it(t)ı : t(a)bg[(a)çgı] : b(e)gl(e)r : t(a)bg[(a)ç (a)tin : tut(u)p(a)n : t(a)bg(a)ç : k(a)g(a)nka : körm(i)ş : (e)l(i)g yıl]

(BK D8) iş(i)g küç(ü)g : birm(i)ş : ilg(e)rü : kün : tugs(ı)k(k)a : bükli [k](a)g(a)nka : t(e)gi : sül(e)yü : birm(i)ş : kuur(ı)g(a)ru : t(e)m(i)r : k(a)p(ı)gka : <t(e)gi> : sül(e)yü : birm(i)ş t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka : ilin : tör(ü)sin : (a)lı birm(i)ş : türük : k(a)ra : k(a)m(a)g : bod(u)n : (a)nça tim(i)ş : ill(i)g bod(u)n [(e)rt(i)m : il(i)m : (a)mtı k(a)nı : k(e)mke : il(i)g : k(a)zg(a)nur m(e)n : tir (e)rm(i)ş]

(BK D9) k(a)g(a)nl(ı)g : bod(u)n : (e)rt(i)m : k(a)g(a)n(ı)m : k(a)nı : ne : k(a)g(a)nka : iş(i)g küç(ü)g : birür m(e)n : tir (e)rm(i)ş : (a)nça tip : t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka : y(a)gı : bolm(i)ş : y(a)gı : bol(u)p : it(i)nü : y(a)r(a)t(ı)nu : um(a)duk : y(a)na : iç(i)km(i)ş : bunça : iş(i)g küç(ü)g : birtük(ke)rü : s(a)k(ı)nm(a)tı : türük : bod(u)n(u)g : öl(ü)r[(e)yin ur(u)gs(ı)r](a)t(a)yin tir (e)rm(i)ş : üze :

(BK D10) türük : t(e)nrisi : <türük> : ıduk : yiri : subı : (a)nça : (e)tm(i)ş (e)r(i)nç : türük : bod(u)n : yok bolm(a)zun : tiy(i)n : bod(u)n : bolçun tiy(i)n : k(a)n(ı)m : ilt(e)r(i)ş : k(a)g(a)n(ı)g : ög(ü)m : ilb(i)lge : k(a)tun(u)g : t(e)nri : töp(ü)sinte : tut(u)p : yüg(e)rü : köt(ü)rti (e)r(i)nç k(a)n(ı)m k(a)g(a)n : y(e)ti y(e)g(i)rmi : (e)r(i)n : t(a)ş[(ı)k]m[(ı)ş t(a)şra] yo[rı]yur tiy(i)n : kü (e)ş(i)d(i)p : b(a)lıkd(a)kı : t(a)şıkm(i)ş : t(a)gd(a)kı

- (BK D6) yaratılmamış şüphesiz, oğulları babaları gibi yaratılmamış şüphesiz, Akılsız hakanlar (tahta) oturmuş şüphesiz, kötü hakanlar (tahta) oturmuş şüphesiz. (Onların) kumandanları da akılsız imişler şüphesiz, kötü imişler şüphesiz. Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, (aldatıcı ve kandırıcı) olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdüğü için, beylerle halkı
- (BK D7) karşılıklı kıskırttığı için, Türk halkı kurduğu devletini elden çıkarıvermiş, tahta oturttuğu hakanını kaybedivermiş. (Bu yüzden, Türk halkı) Çin halkına bey olmağa lâayık erkek evlâdını kul yaptı, hanım olmağa lâayık kız evlâdını (da) cariye yaptı. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki Türk beyleri Çin (unvanlarını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar, elli yıl)
- (BK D8) hizmet etmişler. Doğuda, gün doğusunda, Bükli hakanına kadar sefer edivermişler, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer edivermişler; Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar. Türk avam halkı şöyle demiş: “Devlet sahibi (bir) halk (idim; devletim şimdi nerede? Kimin için ülkeler fethediyorum?” der imiş).
- (BK D9) “Hakan sahibi (bir) halk idim; hakanım nerede? Hangi hakana hizmet ediyorum?” der imiş. Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş. Düşman olmuş, (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş, yine (Çinlilere) bağımlı olmuş. (Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden “Türk halkını öldür(eyim, neslini yok edeyim) der imiş. (Türk halkı) yok olmak üzere imiş. Yukarıda(ki)
- (BK D10) Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar şüphesiz ki: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlderîş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinde tutup (daha) yukarı kaldırdılar şüphesiz. Babam Hakan on yedi erle baş kaldırmış. “(İlderîş) baş kaldırıyor” diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler

- (BK D11) inm(i)ş : tir(i)l(i)p : y(e)tm(i)ş (e)r : bolm(i)ş : t(e)ñri : küç birtük :
 üç(ü)n : k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n : süsi : böri t(e)g : (e)rm(i)ş : y(a)g(i)si :
 koon t(e)g : (e)rm(i)ş : ilg(e)rü : kuurıg(a)ru : sül(e)p : tirm(i)ş :
 kubr(a)tm(i)ş : k(a)m(a)gı : y(e)ti yüz (e)r : bolm(i)ş : y(e)ti yüz (e)r :
 bol(u)p : (e)l[s(i)r(e)m(i)ş : k(a)g(a)ns(i)r(a)m(i)ş : bod(u)n(u)g :
 küñ(e)dm(i)ş : kuul(a)dm(i)ş : bod](u)n(u)g : tû[rük : tō]rüsün :
 [ıçg(i)nm(i)ş]
- (BK D12) bod(u)n(u)g : (e)çüm (a)pam : törüsinçe : y(a)r(a)tm(i)ş :
 boşg[(u)r]m(i)ş : töl(i)s : t(a)rduş : bod(u)n(u)g : (a)nta itm(i)ş :
 y(a)bgug : ş(a)d(i)g : (a)nta birm(i)ş : bir(i)ye : t(a)bg(a)ç : bod(u)n :
 y(a)gı (e)rm(i)ş : yır(i)ya : b(a)z k(a)g(a)n : tokuz : og(u)z : bod(u)n :
 y(a)gı (e)rm(i)ş : kırırk(i)z : kuurık(a)n : ot(u)z t(a)t(a)r : küt(a)ñ :
 t(a)t(a)bı : koop : y(a)gı (e)rm(i)ş : k(a)ñ[(i)m k[(a)g(a)n :
 bunçabod(u)n(u)g.....] kırk [(a)rtukı]
- (BK D13) yiti : yolu : sül(e)m(i)ş : y(e)g(i)rmi : sũñ(ü)ş : sũñ(ü)ş]m(i)ş : t(e)ñri :
 y(a)rl(i)k(a)duk üç(ü)n : ill(i)g(i)g : ils(i)r(e)tm(i)ş : k(a)g(a)nl(i)g(i)g :
 k(a)g(a)ns(i)r(a)tm(i)ş : y(a)gıg : b(a)z kılm(i)ş : tizl(i)g(i)g :
 sök(ü)rm(i)ş : b(a)ş(l)g(i)g : yük(ü)nt(ü)rm(i)ş : k(a)ñ(i)m : k(a)g(a)n :
 [il(i)g törüg : k(a)zg(a)n(i)p : uça : b(a)rm(i)ş :] k(a)ñ(i)m :
 [k(a)g(a)nka] b(a)şl(a)yu : b(a)z k(a)g(a)n(i)g : b(a)lb(a)l : tik[m(i)ş :
 k(a)ñ(i)m]
- (BK D14) k(a)g(a)n : uçdukda : öz(ü)m : s(e)k(i)z y(a)şda : k(a)lt(i)m : ol
 [t]ör(ü)de : üze : (e)ç(i)m k(a)g(a)n : ol(u)rtı : ol(u)r(u)p(a)n : türük :
 bod(u)n(u)g : yiçe : itdi : yıçe : ig(i)t(t)i : çıg(a)ñ(ı)g : b(a)y kılta :
 (a)z(i)g ük(ü)ş : kılıta : (e)çim k(a)g(a)n : ol(u)rtuk(k)a : öz(ü)m :
 tig(i)n : (e)rk [.....] iy[.....] t(e)ñri : y(a)rl(i)k(a)duk üçün
- (BK D15) dört y(e)g(i)rmi : y(a)ş(i)mka : t(a)rduş : bod(u)n : üze : ş(a)d :
 ol(u)rt(u)m : (e)ç(i)m k(a)g(a)n : birle : ilg(e)rü : y(a)ş(i)l üg(ü)z :
 ş(a)ntuñ : y(a)zıka : t(e)gi : sül(e)d(i)m(i)z : kuurıg(a)ru : t(e)m(i)r
 k(a)p(i)gka : t(e)gi : sül(e)d(i)m(i)z : kögm(e)n (a)şa : kırk(i)z :
 yer(i)ñe : t(e)gi : sũ[l(e)d(i)m(i)z] : k(a)m(a)gı biş ot(u)z :
 sũ[l(e)d(i)m(i)z [üç y(e)g(i)r]mi [sũñ(ü)şd(ü)m(i)z : ill(i)g(i)g :
 ils(i)r(e)td(i)m(i)z : k(a)g(a)nl(i)g(i)g : k(a)g(a)ns(i)r(a)td(i)m(i)z :
 tizl(i)g(i)g]

- (BK D11) (şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam Hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (ise) koyun gibi imiş. Doğuya ve batıya sefer edip (adam) derlemiş toplamış. (Sonunda) hepsi yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devlet(şiz) (ve) hakansız kalmış halkı, cariyeye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve âdetlerini bırakmış)
- (BK D12) halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş. Tölis (ve) Tarduş halklarını o vakit düzenlemiş, Yabgu'yu (ve) Şad'ı o vakit (onlara) vermiş. Güneyde Çin halkı düşman imiş, kuzeyde bağımlı Hakan, Dokuz Oğuz halkı, düşman imiş. Kırgızlar, Kurikanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar (ve) Tatabılar hep (bize) düşman imiş. (Babam Hakan buncahalkıkırk)
- (BK D13) yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış. Tanrı (öyle) buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış, dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş. Babam hakan, öylece devleti (kurup) yasaları koyup vefat etmiş. Babam hakan için (amcam hakan) önce bağımlı hakanı balbal (olarak) dikmiş. Babam
- (BK D14) hakan vefat ettiğinde ben sekiz yaş(ım)da kaldım. O (zamanki) töreye göre amcam hakan (olarak tahta) oturdu. (Tahta) oturup Türk halkını yeniden düzenledi (ve) yeniden besleyip doyurdu. Yoksulu zengin kıldı, azı çok kıldı. Amcam hakan (tahta) oturduğunda ben prens güc(ünde idim?.....) Tanrı (öyle) buyurduğu için
- (BK D15) on dört yaş(ım)da Tarduş halkı üzerine Şad oturdum. Amcam hakan ile doğuda Sarı ırmak (ve) Şantung ovasına kadar sefer ettik, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer ettik, Köğmen (dağlarının) ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik. Toplam yirmi beş (kez) sefer ettik, on üç (kez) savaştık. Devletliyi devletsiz bıraktık, hakanlıyı hakansız bıraktık. Dizlilere

(BK D16) sök(ü)rt(ü)m(i)z : b(a)şl(ı)g(ı)g : yük(ü)nt(ü)rt(ü)m(i)z : turg(i)ş : [k](a)g(a)n : türük(ü)m : bod(u)n(u)m : (e)rti : bilm(e)dükin : üç(ü)n : biz(i)ñe : y(a)ñ(ı)ltukın : y(a)z(ı)ntukın : üç(ü)n : k(a)g(a)nı : ölti : buy[ruk]ı : b(e)gl(e)ri : y(e)me : ölti : onok : bod(u)n : (e)mg(e)k körti : (e)çü[m(i)z (a)pam(i)z : tutm(i)ş yi]r sub [: id(i)]s(i)z : k(a)lm(a)zun [tiy](i)n [(a)z bod(u)n(u)g it(i)p : y(a)r](a)t(i)p [.....b(a)rs b(e)g]

(BK D17) (e)rti : k(a)g(a)n (a)t(ı)g : bunta : biz birt(i)m(i)z : siñ(i)l(i)m : kuu[nç](u)y(u)g : birt(i)m(i)z : özi y(a)z(ı)ntı : k(a)g(a)nı : ölti : bod(u)nı : küñ kul : boltı : kögm(e)n : yir sub : id(i)s(i)z : k(a)[l]m(a)zun : tiy(i)n : (a)z kırk(ı)z : bod(u)n(u)g i[t(i)p] : y(a)r(a)t(i)p : k(e)lt(i)m[(i)z : s]üñ(ü)ş[d(ü)m(i)zy(a)na birt(i)m(i)z : ilg(e)rü] k(a)dırk(a)n : y[ış(ı)g : (a)şa] : bod[(u)n(u)g (a)nça : koont(u)r[t(u)m(i)z : (a)nça itd(i)m(i)z] kuur(ı)g(a)ru :

(BK D18) k(e)ñü t(a)rb(a)nka : t(e)gi : türük : bod(u)n(u)g : (a)nça koont(u)r[t(u)m(i)z : (a)nça itd(i)m(i)z : ol ödke : kuul : kuull(u)g : küñ : küñl(ü)g : bolm(i)ş : (e)rti : in(i)si : [(e)ç]isin : bilm(e)z : (e)rti : oğlu : k(a)ñin : bilm(e)z : (e)rti : (a)nça k(a)zg(a)nm(i)ş : (a)nça itm(i)ş : il(i)m(i)z : [törüm(i)z : (e)rti : türük : og(u)z : b(e)gl(e)ri : bo]d(u)n : (e)ş(i)d : üze : t(e)ñri : b(a)sm[(a)s(a)r : (a)sra] y(e)r : t(e)l(i)nm(e)s(e)r :

(BK D19) türük : bod(u)n : il(i)ñ(i)n : tör(ü)g(i)n : k(e)m (a)rt(a)tı : ud(a)çı [(e)rt]i : türük : bod(u)n : (e)rt(i)n : ökün : kür(e)güñ(i)n : üç(ü)n : ig(i)dm(i)ş : <bilge> k(a)g(a)n(ı)ña : (e)rm(i)ş : b(a)r[m(i)ş : (e)dgü] (e)l(i)ñe : k(e)ntü : y(a)ñ(ı)lt(ı)g : y(a)bl(a)k : kigürt(ü)g : y(a)r(a)kl(ı)g : k(a)nt(a)n : k(e)l(i)p : y(a)ña iltıd : süñ(ü)gl(ü)g : k(a)nt(a)n : [k(e)l(i)p] süre i[ltdi ı]duk : ö[tük(e)n] : yış bod(u)n : b(a)rd(ı)g : ilg(e)rü [b(a)r(ı)gma] b(a)rd(ı)g : kuur(ı)g(a)ru :

(BK D20) b(a)r(ı)gma : b(a)rd(ı)g : b(a)rduk : y(e)rde : (e)dgüg : ol (e)r(i)nç [k](a)n(ı)ñ : üg(ü)zçe : yüg(ü)rti : süñük(ü)g : t(a)gça : y(a)tdı : b(e)gl(i)k : urı ogl(u)ñ(ı)n : kuul kılt(ı)g : (e)ş(i)l(i)k [kız ogl(u)ñ(ı)n küñ] kılt(ı)g : ol bilm(e)dük(ü)g(i)n üç(ü)n : y(a)bl(a)k(ı)ñ(ı)n : üç(ü)n : (e)ç(i)m k(a)g(a)n : uça : b(a)rdı : b(a)şl(a)yu : kırk(ı)z : k(a)g(a)n(ı)g [b(a)lb(a)l : tikd(i)m :] türük : bod(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun tiy(i)n : k(a)ñ(ı)m k(a)g(a)n(ı)g

(BK D16) diz çöktürdük, başlılara baş eğdirdik. Türgiş hakanı (kendi) Türküm, (kendi) halkım idi. Bilgisizliği yüzünden, bize karşı hatalı hareket ettiğinden, hakanları öldü, kumandanları (ve) beyleri de öldü, On-Ok halkı ıstırap gördü. Atalarımızın dedelerimizin zaptettiği topraklar ve sular sahipsiz kalmasın diye (Az halkını düzene sokup örgütleyerek.....Bars bey)

(BK D17) idi. Hakan unvanını burada (ona) biz verdik. (Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik. (Buna rağmen) kendisi hata işledi. (Sonuç olarak Azların) hakanları öldü, halkı (da) kul köle oldu. Köğmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye Az (ve) Kırgız halklarını nizama düzene sokup geldik (ve) savaştık.... yeniden verdik. Doğuda Kingan dağlarının ötesine (kadar) halkları öylece yerleştirdik, öylece örgütledik. Batıda

(BK D18) Kengü Tarban'a kadar Türk halkını öylece yerleştirdik, öylece örgütledik. O devirde köleler (bile) köleli olmuş idi, cariyeler (bile) cariyeli olmuş idi. Kardeşler ağabeylerini bilmez idi, oğullar babalarını bilmez idi. Onca zengin, onca gelişmiş devletimiz vardı. (Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, işitin! Üste(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe,

(BK D19) (e)y Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp bozabilir idi? Türk halkı, (bu huyundan) vazgeç (ve) nadim ol! İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanına (ve) bağımsız müreffeh devletine kendin ihanet ettin (ve) nifak soktun. Silâhlı (düşman) nereden gelip (seni) bozguna uğrattı (ve) dağıttı? Mızraklı (düşman) nereden gelip (de seni yerinden yurdundan) sürüp kaçırttı? Kutsal Ötüken dağları halkı, (sen kendin yerini yurduunu bırakıp) gittin. Doğuya gidenler(iniz) gittiniz, batıya

(BK D20) gidenler(iniz) gittiniz. Gittiğiniz yerlerde kazancınız şu oldu: kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı; bey olacak erkek evladınızı köle yaptınız, hanım olacak kız evlâdınızı cariye yaptınız. O cehaletiniz yüzünden, kötü tavır ve hareketleriniz yüzünden, amcam Hakan vefat etti. (Amcam Hakan için) önce Kırgız hakanını *balbal* (olarak) diktim. Türk halkının adı sanı yok olmasın diye babam Hakanı,

(BK D21) ög(ü)m : k(a)tun(u)g : köt(ü)r(ü)gme : t(e)nri : il b(e)r(i)g[me t](e)nri : türük bod(u)n : (a)tı küsi : yok bolm(a)zun : tiy(i)n : öz(ü)m(i)n : ol t(e)nri : k(a)g(a)n : ol(u)rtı [n(e)n y]ıls(ı)g : bod(u)nta : üze : ol(u)rm(a)d(ı)m : içre : (a)şs(ı)z : t(a)şra : tons(u)z : y(a)b(ı)z : y(a)bl(a)k : bod(u)nta [üze ol(u)rt(u)m t]ig(i)n : (e)ki ş(a)d : in(i)m : küü[l tig(i)n :] [bir]le : sözl(e)şd(i)m(i)z : k(a)n(ı)m(ı)z

(BK D22) (e)ç(i)m(i)z : kazg(a)nm(ı)ş : bod(u)n : (a)tı küsi : yok bo[lm(a)zun] : tiy(i)n : türük : bod(u)n : üç(ü)n : tün : udım(a)d(ı)m : künt(ü)z : ol(u)rm(a)d(ı)m : in(i)m : küül t[ig(i)n :] birle : [(e)ki ş(a)d] birle : ölü yitü : k(a)zg(a)nt(ı)m : (a)nça k(a)zg(a)n(ı)p : bir(i)ki : bod(u)n(u)g : ot sub : kılm(a)d(ı)m : [m(e)n öz(ü)m k(a)g(a)n ol(u)rtuk(u)ma] yir s(a)yu : b(a)rm(ı)ş : bod(u)n [y(a)d(a)g(i)n y(a)l(a)n(ı)n] ölü : yitü : [y(a)na]

(BK D23) k(e)lti : bod(u)n(u)g : ig(i)d(e)y(i)n tiy(i)n : yır(ı)g(a)ru : [o]g(u)z bod(u)n t(a)pa : ilg(e)rü : kıt(a)n t(a)t(a)bı : bod(u)n t(a)pa : bir(i)g(e)rü : t(a)bg(a)ç : t(a)pa : (e)ki y(e)g(i)rm[i : sül(e)d(i)m] sün(ü)şd(ü)m : (a)nta kisre : t(e)nri : y(a)rl(ı)k(a)duk : üç(ü)n : kuut(u)m : ül(ü)g(ü)m b(a)r üçün : ölt(e)çi : bod(u)n(u)g : t[irg](ü)rü : ig(i)t(ti)m : y(a)l(a)n : bod(u)n(u)g : tonl(u)g : kıl(ı)m : çıg(a)n : bod(u)n(u)g : b(a)y kıl(ı)m :

(BK D24) (a)z bod(u)n(u)g : ök(ü)ş kıl(ı)m : ıg(a)r : (e)ll(i)gde : [ı]g(a)r k(a)g(a)nl(ı)gda : y(e)g kıl(ı)m : tört : bul(u)nd(a)kı : bod(u)n(u)g : koop b(a)z : kıl(ı)m : y(a)g(ı)s(ı)z : kıl(ı)t(ı)m : koop : m(a)ña : körti : y(e)ti y(e)g(i)rmi : y(a)ş(ı)ma : t(a)nüt : t(a)pa : sül(e)d(i)m : t(a)nüt : bod(u)n(u)g : buzd(u)m : og(ı)lin : yu[t(u)z]in : yilkısın : b(a)r(ı)min : (a)nta (a)lt(ı)m : s(e)k(i)z y(e)g(i)rmi : y(a)ş(ı)ma : (a)ltı çub [sogd(a)k]

(BK D25) t(a)pa : sül(e)d(i)m : bod(u)n(u)g : (a)nta buzd(u)m : t(a)b[g(a)ç o]n totok : b(e)ş tüm(e)n : sü k(e)lti : ıduk b(a)şda : sün(ü)şd(ü)m : ol süg : (a)nta yook kışd(ı)m : y(e)g(i)rmi : y(a)ş(ı)ma : b(a)sm(ı)l : ıduk(ku)t : ug(u)ş(u)m : bod(u)n : (e)rti : (a)rk(ı)ş ıdm(a)z : tiy(i)n : sül(e)d(i)m : k¹[.....]t² : içg(e)rt(i)m : k(a)l(ı)n.....(e)b(i)rü : k(e)lürt(ü)m : (e)ki ot(u)z : y(a)ş(ı)ma : t(a)bg(a)ç :

- (BK D21) annem Hatunu yücelten Tanrı, (onlara) devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak) tahta oturttu. (Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) halk üzerine hükümdar olmadım. (Tam tersine), karnı aç sırtı çıplak yoksul (ve) sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum. Prens iki şad (ve) kardeşim Kül Tigin ile konuşup anlaştık: Babamızın (ve)
- (BK D22) amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım; kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim. Ben kendim hakan (olarak) tahta oturduğumda, her yere gitmiş olan halk (yayan yapıldak) ve öle yite dönüp
- (BK D23) geldi. Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay (ve) Tatabı halklarına doğru güneyde de Çin'e doğru on iki (kez) sefer ettim,savaştım. Ondan sonra Tanrı (öyle) buyurduğu için, bahtım (ve) talihim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli kıldım, fakir halkı zengin kıldım,
- (BK D24) az halkı çok kıldım, güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım. Dört bucaktaki halkları hep (kendime) tabi kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi bana tabi oldular. On yedi yaşında Tangutlara doğru sefer ettim. Tangut halkını hezimete uğrattım. Çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini (ve tüm) varlıklarını o zaman aldım. On sekiz yaşında Altı bölge (Soğdakilarna)
- (BK D25) doğru sefer ettim. Halkı orada bozguna uğrattım. Çinli Ong Totok elli bin (kişilik bir) ordu (ile) geldi. Iduk Baş'ta savaştım, o orduyu orada yok ettim. Yirmi yaşında, Basımıl Iduk Kut'u akraba kavmim idi, "Kervan göndermiyor" diye sefer ettimbağımlı kıldım, bacımı haracımçevirip getirdim. Yirmi iki yaşında Çin'e

(BK D26) t(a)pa : sül(e)d(i)m : ç(a)ç(a) s(e)nün : s(e)k(i)z : tüm(e)n : [sü] bi[r]le : sün(ü)şd(ü)m : süsin : (a)nta öl(ü)rt(ü)m : (a)ltı ot(u)z : y(a)ş(ı)ma : çik : bod(u)n : kırk(ı)z : birle : y(a)gı boltı : kem k(e)çe : çik t(a)pa : sül(e)d(i)m : örp(e)nte : sün(ü)şd(ü)m : süsin : s(a)nçd(ı)m : (a)z [b]o[d(u)n(u)g (a)lt](ı)m [.....iç]g(e)rt(i)m : y(e)ti o[t(u)z y(a)ş](ı)ma : kırk(ı)z : t(a)pa : sül(e)d(i)m : sün(ü)g b(a)t(ı)mı :

(BK D27) k(a)r(ı)g : sök(ü)p(e)n : kögm(e)n : yış(ı)g : toga : yo[rıp] : kırk(ı)z : bod(u)n(u)g : uda : b(a)sd(ı)m : k(a)g(a)nın : birle : soña : yışda : sün(ü)şd(ü)m : k(a)g(a)nın : öl(ü)rt(ü)m : il(i)n : (a)nta (a)lt(ı)m : ol yılka : turg(i)ş : t(a)pa : (a)ltun yış(ı)g : [(a)ş]a : (e)rt(i)ş : üg(ü)z(ü)g : k(e)çe : yorı[d(ı)m : turg(i)ş : bod(u)n(u)g] uda b(a)sd(ı)m : turg(i)ş : k(a)g(a)n : süsi : otça : borça : k(e)lti :

(BK D28) bolçuda : sün(ü)şd(ü)m(i)z : k(a)g(a)nın : y(a)bgu[si]n : ş(a)din : (a)nta öl(ü)rt(ü)m : il(i)n : (a)nta (a)lt(ı)m : ot(u)z : y(a)ş(ı)ma : b(e)ş b(a)lık : t(a)pa : sül(e)d(i)m : (a)ltı yolu : sün(ü)şd(ü)m : [.....s]üsin : koop : öl[l](ü)rt(ü)m : (a)nta : içr(e)ki ne : kişi tin[.....]i yok [bolt](a)ç(ı) : (e)r[ti]a ok(ı)g(a)lı : k(e)lti : b(e)ş b(a)lık : (a)nı üç(ü)n : ozdı : ot(u)z : (a)rtukı :

(BK D29) bir : y(a)ş(ı)ma : k(a)rluk : bod(u)n : buñs(u)z [(e)r]ür : b(a)rur : (e)rkli : y(a)gı boltı : t(a)m(a)g ıduk : b(a)şda : sün(ü)şd(ü)m(i)z : k(a)rluk : bod(u)n(u)g : öl(ü)rt(ü)m : (a)nta (a)lt(ı)m [.....]d(ı)m : [b(a)s]m(ı)l : k(a)ra [.....] k(a)rluk : bod(u)n : tir[(i)l(ip k(e)lti.....]m : öl[l](ü)rt(ü)m to[k(u)z og](u)z : m(e)n(i)n : bod(u)n(u)m (e)rti : t(e)nri : y(e)r : bulg(a)kin : üç(ü)n : ödin[e]

(BK D30) küni : t(e)gdük : üç(ü)n : y(a)gı boltı : bir yılka : tört : yolu : sün(ü)şd(ü)m : (e)n ilki : togu : b(a)lıkda : sün(ü)şd(ü)m : togla : üg(ü)z(ü)g : yüz(ü)ti : k(e)ç(i)p : süsi [.....] (e)kinti : (a)nt(a)rguda : sün(ü)şd(ü)m : süsin : s(a)nçd(ı)m : [.....ü]ç(ü)nç [çuş b(a)şinta sün(ü)şd(ü)m : türük : bod(u)n : (a)d(a)k k(a)mş(a)t(t)ı : y(a)bl(a)k :

(BK D31) bolt(a)ç(ı) : (e)rti oza : y(a)ña : k(e)l(i)gme : süsin : (a)g(ı)t(tı)m : ük(ü)ş ölt(e)ç(ı) : (a)nta : tir(i)lti : (a)nta : toñra : yıl(p)a gutı : bir : ug(u)ş(u)g : toña : tig(i)n : yog[ınta] : (e)g(i)re : tokıd(ı)m : tört(ü)nç : (e)zg(e)nti : k(a)d(ı)zda : sün(ü)şd(ü)m : süsin (a)nta : s(a)nçd(ı)m : y(a)brıtd(ı)m [.....] ot(u)z (a)rtukı (e)ki y(a)ş(ı)ma : (a)mgi korg(a)n : kuşl(a)dukda : yut : boltı : y(a)z(ı)ña :

(BK D26) doğru sefer ettim. (Orada) General Şa-ça (kumandasında) seksen bin (kişilik bir) ordu ile savaştım, askerlerini orada öldürdüm. Yirmi altı yaşında Çik halkı, Kırgızlarla birlikte (bize) düşman oldu. Yenisey (nehri)ni geçerek Çiklere doğru sefer ettim. (Onlarla) Örpene'de savaştım. Askerlerini mızrakladım, Az halkını zaptettim.....bağımlı kıldım. Yirmi yedi yaşında Kırgızlara doğru sefer ettim. Mızrak batımı

(BK D27) karı sökerek. Köğmen dağlarını aşıp Kırgız halkını uykuda iken bastım. (Kırgız) hakanı ile Songa dağlarında savaştım. Hakanlarını öldürdüm, devletini orada zaptettim. O yıl Türgişlere doğru Altay dağlarını aşarak (ve) İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm. Türgiş halkını uykuda bastım. Türgiş hakanının ordusu ateş (ve) bora gibi (üzerimize) geldi.

(BK D28) Bolçu'da savaştık. (Türgişlerin) hakanını, *Yabgu'sunu* (ve) *şad'ını* orada öldürdüm, devletini orada zaptettim. Otuz yaşında Beşbalık'a doğru sefer ettim. Altı kez savaştım.....Askerlerini hep öldürdüm. Onun içindeki insanlar.....yok olacak ididavet etmek için geldiler. Beşbalık onun için kurtuldu. Otuz

(BK D29) bir yaşında Karluk halkı bağımsızca hareket eder (bir) düşman oldu. (Onlarla) Tamag Iduk Baş'ta savaştık. Karluk halkını öldürdüm, orada zaptettim.....Basımıl avam.....Karluk halkı toparlanıp geldiöldürdüm. Dokuz Oğuzlar benim halkım idi. Gök (ile) yer (arasındaki) karışıklık nedeniyle, ödlerine

(BK D30) haset girdiği için, (bize) düşman oldular. Bir yılda dört kez savaştım. İlk önce Toğu Balık'ta savaştım. Tola ırmağını (askerleri) yüzdürerek geçip ordusuİkinci olarak Antargu'da savaştım. Askerlerini mızrakladım.....Üçüncü olarak Çuş (ırmağı) başında savaştım. Türk halkının ayağı sendeledi, fena

(BK D31) olacak idi. (Saflarımızı) yarıp dağıtarak gelen ordusunu (geri) püskürttüm. (Bu sayede) pek çok ölecek (kişi) hayatta kaldı. Orada Tongra (boyu) alplerinden bir grubu Tonga Tigin'in cenaze töreninde çevirip kuşatarak dövdüm. Dördüncü olarak Ezgenti Kadız'da savaştım. Askerlerini orada mızrakladım, hezimete uğrattım..... Otuz iki yaşında Amgı kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu. (O yılın) ilkbaharında

- (BK D32) og(u)z : t(a)pa : sül(e)d(i)m : ilki sü : t(a)ş[ık]m(i)ş : (e)rti : (e)kin sü : (e)bde : (e)rti : üç og(u)z : süsi : b(a)sa : k(e)lti : y(a)d(a)g : y(a)b(i)z : boltı : tip : (a)lg(a)lı : k(e)lti : sñ(a)r : süsi : (e)b(i)g b(a)rk(i)g : yulg(a)lı : b(a)rdı : sñ(a)r : süsi : sñ(ü)şg(e)li : k(e)lti : biz : (a)z (e)rt(i)m(i)z : y(a)b(i)z : (e)rt(i)m(i)z : og(u)z : [.....]t¹ : y(a)g [1.....t (e)ñri] küç : birtük : üç(ü)n : (a)nta s(a)nçd(i)m :
- (BK D33) y(a)ñd(i)m : t(e)ñri : y(a)rl(i)k(a)duk üç(ü)n : m(e)n k(a)zg(a)ntuk : üç(ü)n : türük : bod(u)n : [(a)nça] k(a)zg(a)n[m(i)ş] (e)rinç : m(e)n in(i)l(i)gü : bunça : b(a)şl(a)yu : k(a)zg(a)nm[(a)s(a)r] : türük : bod(u)n : ölt(e)çi : (e)rti : yok : bolt(a)çı : (e)rti : [türük] b(e)gl(e)r [bod(u)n (a)nç]a : s(a)k(i)n(i)ñ : (a)nça bil(i)ñ : og(u)z : bo[d(u)n.....]d¹ : ıdm(a)yin : tiy(i)n : sül[(e)d(i)m]
- (BK D34) (e)bin : b(a)rkin : buzd(u)m : o[g](u)z : bod(u)n : tok(u)z : t(a)t(a)r : birle : tir(i)l(i)p : k(e)lti : (a)guda : (e)ki ul(u)g : sñ(ü)ş : sñ(ü)şd(ü)m : süsin : bu[z]d(u)m : (e)lin : (a)nta (a)lt(i)m : (a)nça k(a)zg(a)n(i)p[.....] y(a)rl(i)k(a)duk : üç(ü)n : m(e)n ot(u)z (a)rtukı : üç [y(a)ş(i)may]ok (e)rti : üds(i)g : ö-tül(ü)g : ki[şi]
- (BK D35) ig(i)dm(i)ş : (a)l[p k(a)g(a)nñña y](a)ñ(i)ltı : üze t(e)ñri : ıduk : y(e)r sub : [(e)çim k](a)g(a)n : kuutı : t(a)plam(a)dı (e)r(i)nç : tokuz : og(u)z : bod(u)n : y(e)r(i)n : subın : ıd(i)p : t(a)bg(a)çg(a)ru : b(a)rdı : t(a)bg(a)ç [.....] bu y(e)rde : k(e)lti : ig(i)d(e)y(i)n : tiy(i)n : s(a)k[(i)nt(i)m.....] bod(u)n [.....]
- (BK D36) y(a)zukl(a)[.....bi]r(i)ye : t(a)bg(a)çda : (a)tı küsi : yok boltı : bu y(e)rde : m(a)ña : kul boltı : m(e)n öz(ü)m : k(a)g(a)n : ol(u)rtuk(u)m : üç(ü)n : türük : bod(u)n(u)g : [.....]i : kılm(a)d(i)m [il(i)g t]örüg : y(e)gdi : k(a)zg(a)nt(i)m : ıd[uk.....] tir(i)l(i)p : y²[.....]
- (BK D37) [(a)nta sññ](ü)şd(ü)m : süsin : s(a)nçd(i)m : iç(i)k(i)gme : iç(i)kdi : bod(u)n : boltı : öl(ü)gme ölti : s(e)l(e)ñe : koodı : yor(i)p(a)n : k(a)r(a)g(a)n : kısı(i)lta : (e)bin : b(a)rkin : (a)nta buzd(u)m [.....] y(i)şka : (a)gdı uyg(u)r (e)lt(e)b(e)r : yüzçe (e)r(i)n : ilg[(e)r]ü : t[(e)z(i)p b(a)rdı.....]

- (BK D32) Oğuzlara doğru sefer ettim. Birinci ordu (sefere) çıkmış idi, ikinci ordu yurtta idi. Üç Oğuz ordusu baskın yaptı. “(Türklerin) piyadesi bozuldu” diyerek (bizi) zaptetmek üzere (üzerimize) geldi. Yarı ordusu evimizi barkımızı yağmalamak için gitti, yarı ordusu da savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü (durumda) idik. Oğuz.....düşmanTanrı güç verdiği için orada mızrakladım,
- (BK D33) dağıttım. Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için Türk halkı (da) öylece kazanmış (oldu) şüphesiz. Ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve muvaffak olmasa idim, Türk halkı ölecek idi, yok olacak idi. Türk beyleri (ve) halkı şöylece düşünün (ve) şöylece bilin: Oğuz halkı.....göndermiyeyim diye sefer ettim.
- (BK D34) evini barkını bozdum. Oğuz halkı, Dokuz Tatar’larla birlikte toplanıp geldi. Ağu’da iki büyük savaş verdim. Askerlerini bozdum, devletini orada zaptettim. Öylece kazanıp.....(Tanrı) buyurduğu için, ben otuz üç yaşımda.....yok idi.....kişi
- (BK D35) besleyip doyurmuş yiğit hakanına ihanet etti. (Bu hareketi) yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal Yer (ve) Su (ruhları ile) amcam hakanın ruhu tasvip etmedi hiç şüphesiz. Dokuz Oğuz halkı yerini yurdunu bırakıp Çin’e doğru gitti. Çin.....buraya geldi. “Besleyip doyurayım” diye düşündümhalk.....
- (BK D36) günahgüneyde Çin’de adı sanı yok oldu. Burada bana kul oldu. Ben kendim hakan (olarak) tahta oturduğum için Türk halkınıkılmadım. Devleti (ve) yasaları kazandım, elde ettim. Kutsaltoplanıp.....
- (BK D37) orada savaşım, askerlerini mızrakladım. Tabi olanlar tabi oldu, halk oldu; ölenler öldü. Selenga (nehri boyunca) aşağıya yürüyüp Karağan geçidinde, evini barkını orada bozdum.....dağa tırmandılar. Uygur’ların Elteberi yüz kadar adamla doğuya doğru kaçıp gitti.....

- (BK D38) [.....]ti : tü[r]ük : bod(u)n : āç (e)rti : ol yılıkıg : (a)l(i)p
 ig(i)t(ti)m : ot(u)z (a)rtukı : tört : y(a)ş(i)ma : og(u)z : t(e)z(i)p :
 t(a)bg(a)çka : kirti : ök(ü)n(ü)p : sül(e)d(i)m : suk(u)n [.....o]g(i)lin :
 yut(u)zin : (a)nta (a)lt(i)m : (e)ki (e)lt(e)b(e)rl(i)g : bod[(u)n.....]
- (BK D39) [.....] t[(a)t(a)b]ı : bod(u)n : t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka : körti :
 y(a)l(a)b(a)çı : (e)dgü : s(a)bı : öt(ü)gi : k(e)lm(e)z tiy(i)n : y(a)yın
 sül(e)d(i)m : bod(u)n(u)g : (a)nta buzd(u)m : yılm[ısın b(a)r(ı)min
 (a)nta (a)lt(i)m.....] süsi : tir(i)l(i)p : k(e)lti : k(a)d(ı)rk(a)n yış : koon
 [.....]
- (BK D40) [.....tur]g(a)k(i)nna : y(e)r(i)n(e)rü : subın(a)ru : koontı : bir(i)ye :
 k(a)rluk : bod(u)n t(a)pa : süle : tip : tud(u)n : y(a)mt(a)r(ı)g : ıt(tı)m
 b(a)rdı [.....k(a)rluk] ilt(e)b(e)r : yok bolm(ı)ş : in(i)si : bir :
 koorg[(a)nka t(e)z(i)p b(a)rm(ı)ş.....]
- (BK D41) [.....(a)r]k(i)şı : k(e)lm(e)di : (a)nı (a)n(ı)t(a)y(i)n : tip :
 sül(e)d(i)m : koor(ı)gu : (e)ki üç : kiş(i)l(i)gü : t(e)z(i)p b(a)rdı : k(a)ra
 bod(u)n : k(a)g(a)n(ı)m : k(e)lti tip : ög[(i)r(i)p
 s(e)b(i)nti.....(a)ts(ı)z.....]ka : ât birt(i)m : kiç(i)g (a)tl(ı)g[(ı)g
 ulg(a)rtd(ı)m.....]

- (BK D38)Türk halkı, aç idi. O at sürüsünü alıp (onları) doyurdum. Otuz dört yaşında Oğuzlar kaçıp Çin'e gittiler. (Buna) üzülüp sefer ettim. Kıskançlıklaçocuklarını (ve) kadınlarını orada gasp ettim. İki Elteberli halk
- (BK D39)Tatabı halkı Çin hakanına tabi oldu. Elçisi, iyi haberi (ve) ricaları gelmiyor diye yazın sefer ettim. Halkı orada bozguna uğrattım; at sürülerini (ve tüm) varlıklarını orada gasp ettim. Ordusu toparlanıp geldi. Kadırkan dağlarına yerleş.....
- (BK D40)meskenine, yerine yurduna yerleşti. Güneyde Karluk halkına doğru sefer et diye Tudun Yamtar'ı gönderdim, gitti.....Karluk Elteberi yok olmuş. Kardeşi bir kaleye kaçıp gitmiş
- (BK D41)kervanı gelmedi. Onları korkutayım diye sefer ettim. (Kale) muhafızı iki üç kişi ile kaçıp gitti. Avam halkı (ise) "Hakanım geldi" diye kıvanıp sevindi (.....unvansıza) unvan verdim Küçük unvanlıyı terfi ettirdim.....

Bilge Kağan Güney-Doğu Yüzü

(BK GD) [..... kök] : öñ(ü)g : yug(u)ru : sü yor(ı)p : tünli : künli : yiti :
öd(ü)ške : subs(u)z : k(e)çd(i)m : çor(a)kka : t(e)g(i)p : yol(a)gçı :
[(e)r](i)g : [.....] : k(e)ç(e)nke : t(e)gi [.....]

Bilge Kağan Güney Yüzü

(BK G1) [..... t(a)b]g(a)ç : (a)tl(ı)g : süsi : bir tüm(e)n : (a)rtukı : y(e)ti biñ :
süg : ilki : kün : öl(ü)rt(ü)m : y(a)d(a)g : süsin : (e)k(i)nti kün : koop :
[öl(ü)r]t(ü)m : bi[.....] ş(ı)p : b(a)rd[.....]

(BK G2) [.....y]olı : sül(e)d(i)m : ot(u)z (a)rtukı : s(e)k(i)z :
y(a)ş(ı)ma : kış(ı)n : kıt(a)ñ t(a)pa : sül(e)d(i)m [.....ot(u)z :
(a)rtukı] : [tok(u)z y](a)ş(ı)ma : y(a)z(ı)n : t(a)t(a)bı : t(a)pa :
sül(l(e)d(i)m] [.....]

(BK G3) m(e)n [.....] öl(ü)rt(ü)m : og(ı)lin : yut(u)zin : [yı]lk(ı)sin :
b(a)r(ı)min [(a)lt(ı)m.....]re : koo[.....]

(BK G4) bod[(u)nyu]t(u)zin : yok kıl(tı)m : [.....]

(BK G5) yor[ıp.....]

(BK G6) süñ[(ü)şd(ü)m.....]

(BK G7) [b(e)r]t(i)m : (a)lp (e)rin : öl(ü)r(ü)p : b(a)lb(a)l : kılı : b(e)rt(i)m :
(e)l(i)g y(a)ş(ı)ma : t(a)t(a)bı : bod(u)n : kıt(a)ñda :
(a)dr[(ı)lti.....]ñk(e)r : t(a)gka : [.....]

(BK G8) ku s(e)ñün : b(a)ş(a)du : tört : tüm(e)n : sü k(e)lti : töñk(e)r : t(a)gda :
t(e)g(i)p : tokıd(ı)m : üç tüm(e)n süg : [öl(ü)rt](ü)m : bi[r]
(e)rs(e)r [.....].....s]ökt(ü)m : t(a)t(a)bı [.....]

(BK G9) öl(l)(ü)rti : ul(u)g : ogl(u)m : (a)gr(ı)p : yok bolça : kuug : s(e)ñün(ü)g :
b(a)lb(a)l : tike : birt(i)m : m(e)n : tok(u)z : y(e)g(i)rmi : yıl : ş(a)d :
ol(u)rt(u)m : tokuz [y(e)g(i)r]mi : yıl : k(a)g(a)n : ol(u)rt(u)m : il
tutd(u)m : ot(u)z (a)rtukı : bir [y(a)ş(ı)ma]

Bilge Kağan Güney-Doğu Yüzü

(BK GD)(Gök) Öng (Nehrinin yatağı)nı (adetâ) yoğurarak ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim. Çorak (arazi)ye varıp öncü askerleriKeçen'e kadar

Bilge Kağan Güney Yüzü

(BK G1)Çin süvari ordusu(ndan) on yedi bin askeri birinci gün öldürdüm. Piyade ordularını ikinci gün tamamıyla öldürdümgitti.....

(BK G2)kez sefer ettim. Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtaylara doğru sefer ettimOtuz dokuz yaşımda ilkbaharda Tatabı'lara doğru sefer ettim

(BK G3) Benöldürdüm, çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini (ve) (tüm) varlıklarını aldım

(BK G4) halkkadınlarım yok ettim.....

(BK G5) yürüyüp.....

(BK G6) savaştım.....

(BK G7) verdim. Yiğit erlerini öldürüp *balbal* yapıverdim. Elli yaşımda Tatabı halkı Kıtaylardan ayrıldıdağında.....

(BK G8) General Ku kumandasında kırk bin (kişilik bir) ordu geldi. Töngker dağında hücum edip vuruştum, otuz bin askeri öldürdüm. Birise.....söktüm. Tatabı.....

(BK G9) öldürdü. Büyük oğlum hastalanıp ölünce Ku'yu, generali, *balbal* (olarak) dikiverdim. Ben on dokuz yıl şad (olarak) hüküm sürdüm, on dokuz yıl (da) hakan (olarak) hüküm sürdüm, devlet yönettim. Otuz bir yaşımda

(BK G10) türük(ü)me : bod(u)n(u)ma : y(e)g(i)n : (a)nça k(a)zg(a)nu : birt(i)m :

[TENRİ KAĞAN YAZITI]

bunça : k(a)zg(a)n(i)p : k(a)ñ[(i)m k](a)g(a)n [i]t yıl : on(u)nç (a)y :
(a)ltı ot(u)zka : uça : b(a)rdı : l(a)gzın : yıl : biş(i)nç (a)y : yiti
ot(u)zka : yog : (e)rtürt(ü)m : buk(u)g : totok :

(BKT G11) k(a)ñi : lisün : t(a)y s(e)ñün : b(a)ş(a)d[u] : biş yüz : (e)r(e)n :
k(e)lti : kook(i)l(i)k : ö [.....] ; (a)ltun : küm(ü)ş :
k(e)rg(e)ks(i)z : k(e)lürti : yog : yıp(a)r(i)g : k(e)lür(ü)p : tike : birti:
çınt(a)n : ıg(a)ç : k(e)lür(ü)p : öz y(a)r [.....]

(BKT G12) bunça : bod(u)n : s(a)çın : kuulk(a)kin : [b]ıçdı : (e)dgü : özl(i)k
(a)tin : k(a)ra : kişin : kök : t(e)y(e)ñin : s(a)ns(i)z : k(e)lür(ü)p : koop :
koot(t)ı :

(BKT G13) t(e)ñri t(e)g : t(e)ñri : y(a)r[(a)t]m(i)ş : türük : bilge : [k(a)g(a)n] :
s(a)b(i)m : k(a)ñ(i)m : türük : bilge : k(a)g(a)n : ol(u)rtukıta : türük :
(a)mtı : b(e)gl(e)r : kisre : t(a)rduş : b(e)gl(e)r : kül çor : b(a)şl(a)yu :
ul(a)yu : ş(a)d(a)pıt : b(e)gl(e)r : öñre : töl(i)s : b(e)gl(e)r : (a)pa
t(a)rk[(a)n]

(BKT G14) b(a)şl(a)yu : ul(a)yu : ş(a)d(a)pıt : b(e)gl(e)r : bu [.....]
(a)t(a)m(a)n t(a)rk(a)n : tunyukuk : buyla b(a)g(a) t(a)rk(a)n : ul(a)yu :
buyruk [.....] iç buyruk : s(e)b(i)g kül (e)rk(i)n : b(a)şl(a)yu :
ul(a)yu : buyruk : bunça : (a)mtı : b(e)gl(e)r : k(a)ñ(i)m : k(a)g(a)nka :
(e)rt(i)ñü

(BKT G15) (e)rt(i)ñü : tim(a)g : kıltat]ürük : b(e)gl(e)rin : bod(u)nin :
(e)rt(i)ñü : tim(a)g : itdi : ögd[i..... k](a)ñ(i)m k(a)g(a)n [üç(ü)n]
(a)g(i)r t(a)ş(i)g : yog(a)n ıg : türük b(e)gl(e)r : bod(u)n : [it(i)p
y(a)r(a)t(i)p k(e)]ürti : öz(ü)me : bunça [.....]

Bilge Kağan Güney-Batı Yüzü

(BK GB) [— bilge] k(a)g(a)n : b[it(i)gin] : yol(lu)g tig(i)n : bit(i)d(i)m : bunça
b(a)rk(i)g : b(e)d(i)z(i)g : uz(u)g : [.....k](a)g(a)n : (a)tısı :
yol(lu)g tig(i)n : m(e)n : (a)y (a)rtukı : tört kün : [ol](u)r(u)p :
bitid(i)m : b(e)d(i)zt(i)m : y[(a)r(a)td(i)m]

(BK G10) Türklerime (ve) halkıma daha iyi bir şekilde öylece kazanıverdim.

[TENRİ KAĞAN YAZITI]

Bu kadar (çok) kazanıp babam Hakan Köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında vefat etti. Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze (törenini) tamamladım. Bukug Totok

(BKT G11) babası (?) Lisün Tay-Sengün kumandasında beş yüz kişi geldi. Kokulukaltın (ve) gümüş bol miktarda getirdi. Cenaze mumları getirip dikiverdiler. Sandal ağacı getirip.....

(BKT G12) Bunca halk (cenaze töreninde) saçlarını kulaklarını kesti. Cins has atlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını sayısız (miktarda) getirip (hediye olarak) hep bıraktılar.

(BKT G13) Tanrı gibi, Tanrıca (tahta oturtulmuş) Türk Bilge Hakan sözüm: Babam Türk Bilge Hakan tahta oturduğunda şimdiki Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, Kül Çor başta olmak üzere (bütün) Şadapıt beyler, doğudaki Tölis beyleri, Apa Tarkan

(BKT G14) başta olmak üzere (bütün) Şadapıt beyler,..... Ataman Tarkan, Tunyukuk Buyla Bağa Tarkan ve kumandanlarHassa Kumandanı Sebiğ Kül İrkin başta olmak üzere (bütün) kumandanlar, şimdiki bunca beyler babam Hakana pek çok

(BKT G15) pek çok alkış (ve) övgüde (?) bulundularTürk beylerini (ve) halkını pek çok alkışladı (ve) öğdü (?) Babam Hakan için (bunca) ağır taşları (ve) kalın ağaçları Türk beyleri (ve) halkı yapıp edip getirdiler. Kendime bunca

Bilge Kağan Güney-Batı Yüzü

(BK GB) (Bilge) hakan kitabesini (ben) Yolluğ Tiğin yazdım. Bunca binayı, resim ve heykelleri, süslemeleri.....Hakanın yeğeni Yolluğ Tiğin, ben, bir ay ve dört gün oturup yazdım, süsledim (ve yarattım?).

Bilge Kağan Batı Yüzü

- (BK B1) [.....] üze [.....]
(BK B2) bilge : k(a)g(a)n : u[çdı]
(BK B3) y(a)y bols(a)r : üze : t[(e)ñri]
(BK B4) köb(ü)rg(e)si : (e)t(e)rçe (a)nç[a]
(BK B5) t(a)gda : sıgun : (e)ts(e)r [(a)nça]
(BK B6) s(a)k(ı)nur m(e)n : k(a)ñ(ı)m k[(a)g(a)n]
(BK B7) t(a)şın : öz(ü)m : k(a)g(a)n [—]
[.....]
[.....]

Bilge Kağan Batı Yüzü

- (BK B1).....üzerine.....
(BK B2) Bilge Hakan vefat (etti?)
(BK B3) İlkbahar gelince, yukarıda (gök?)
(BK B4) davulu gümbürder gibi, öylece,
(BK B5) dağlarda geyikler böğürürse, (öylece?),
(BK B6) yas tutuyorum. Babam (Hakanın?)
(BK B7) (mezar) taşını bizzat (ben) Hakan
(BK B8)
(BK B9)

AÇIKLAMALAR

kurul

kurul

-

KÜL TİĞİN YAZITI

1) KT G1: *t(e)ñri teg t(e)ñri(de) bolm(i)ş*. Bu ibare Thomsen tarafından önce “(Moi) qui ressemble au ciel, venu du ciel” şeklinde tercüme edilmiş (1896: 122), fakat daha sonra “(Ich) der Gottgleiche Himmelsgeborene” olarak düzeltilmiştir (1924: 140). Radloff’un çevirisi de Thomsen’in ilk çevirisine yakın olmuştur: “(Dies ist) mein, des himmelsgleichen vom Himmel eingesetzten...” (1897: 130). Thomsen’in ikinci çevirisinden haberi olmayan Orkun da ibareyi “Göğe benzer gökte (mevcut) olmuş” tarzında çevirmiştir (ETY I, 1936: 22). Malov da Thomsen’in düzeltmesini dikkate almamış ve ibareyi, Radloff gibi, “Nebopodobny, neboroddenny...” tarzında tercüme etmiştir (1951: 33).

Yazıtların daha sonraki yayınlarında bu iki ibare, Thomsen’in ikinci çevirisi gibi, “Tanrı gibi, gökte olmuş (veya: doğmuş)” tarzında tercüme edilmiştir: “I, the Heaven-like and Heaven-born...” (Tekin 1968: 261), “Tanrı gibi gökte olmuş...” (Ergin 1970 : 17).

Burada yazıtların İngilizce çevirisinden de açıkça anlaşılacağı gibi, iki ni-teleme grubu karşısında olduğumuzu hatırlatmak isterim *teñri teg* ve *teñride bolmuş*. Birinci ibare “Tanrı gibi, Tanrıca, ilahî” anlamınadır. İkinci ibare ise “gökte olmuş” şeklinde değil, fakat “Tanrı’dan olmuş” tarzında anlaşılmalıdır. Bilindiği gibi, Çin imparatorları *t’ien-tzî* (> Eski Türkçe *tensi*), yani “Göğ’ün oğlu, Tanrı’nın oğlu”, unvanını taşırlardı. Eberhard 1960: 34) daha Çu hanedanı (MÖ 1028-257) hükümdarlarının kendilerini *tensi* saydıklarını kaydeder. Göktürk hakanlarının da Çin imparatorlarının bu inancını benimsedikleri ve kendilerini “ilahî” veya “semavî” kökenli saydıkları anlaşılıyor. Bilge Kağan’ın küçük oğlu Teñri Kağan’ın unvanı da *teñri teg*, *teñri yaratmış*, yani “Tanrı gibi, Tanrı yaratmış”tır. (bkz. BK DI).

2) KT G1, BK K1: *türük*. Bu kelime Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında daima ^wK işareti ile yazılmıştır. Thomsen, önce, bu yazılışa bakılarak kelimenin *türük* tarzında okunmasının kabul edilemeyeceğini söylemiş (1896: 20, not 2) ve kelimeyi her yerde *türk* okumuştur (1896: 114 vb.). Bu tarihten yirmi yıl sonra yayımlanan *Turcica* adlı araştırmasında ise bu okuyuşunu değiştirmiş ve kelimeyi *türük* tarzında iki heceli olarak yazmıştır (1916: 19, 35, 54 vb.).

Radloff kelimeyi baştan beri *türk* okumuş, Orkun, Malov, Gabain ve Ergin de bu okuyuşu devam ettirmişlerdir.

Kelimeyi, bu imlası ile, ilk kez kesin olarak *türük* okuyan Giraud olmuştur (1961: 66). Tekin de kelimeyi, Thomsen ve Giraud gibi, *türük* okumuştur (1968: 42).

En farklı ve en aykırı okunuş önerisi Clauson tarafından yapılmıştır: *türkü* (1963: 84 ve devamı). Clauson’un bu okuyuş önerisi kabul edilemez. Çünkü,

Tekin'de de açıkça belirtildiği gibi, ^WK işareti kelime içi ve sonunda daima *ök/ük* değerindedir (1968: 42). *Türk* okunuşu da aynı nedenle, kabul edilemez; bu şekil ancak kelimenin *T²WR²K* yazılışı için doğrudur.

T²WR²^WK yazılışı Tunyukuk yazıtında da yedi kez geçmektedir: II G2, 6, 6, D8; K2, 3, 4. Bu kelime aynı yazıtta on kez de *K* ile, yani *türk* okunacak şekilde yazılmıştır. Bu durumda kelimenin aslında *türük* (veya *törük*?) tarzında iki heceli olduğu, ancak daha 8. yüzyılda tek heceli şeklinin de ortaya çıktığı söylenebilir.

3) KT G1: *bu ödke*. Radloff bu ibarenin Bilge Kağan yazıtındaki karşılığı olan *bödke* şeklini (II K1) *böd* “taht” gibi bir kelimenin verme hali sanmış ve Kül Tigin yazıtındaki *bu ödke* şeklini yanlış saymıştır (1897: 180). Thomsen ise *bu ödke* ibaresinin açık ve seçik olarak böyle yazıldığını söyleyerek ibarenin “a ce temps, a l'heure qu'il est”, yani “bu zamanda, bu vakitte” anlamında olduğunu belirtmiştir (1896: 166, not 67).

BK K1'deki *bödke* şekli şuralarda da geçer: *bödke öz(ü)m ol(u)r(u)p* (BK D2), *bödke kör(ü)gme b(e)gl(e)r* (KT G11=BK K8). Buralardaki *bödke* kelimesi Thomsen tarafından da Orhon Türkçesinde var olduğu sanılan bir *böd* “taht” kelimesinin verme hali sayılmıştır (1896: 118, 122, 209). Orkun (ETY IV: 34), Gabain (1950: 304) ve Malov da (1951: 375, 1959: 16, 93) bu görüşü paylaşmışlardır.

İlk kez Tekin yazıtlardaki *bödke*'nin KT G1'deki *bu ödke* “bu zamanlarda, bu vakitte” ibaresinden büzülme (crasis) sonucu meydana geldiğini ileri sürmüştür. (1968: 74). Bu görüş Ergin tarafından da kabul edilmiştir. Ancak eski görüş Clauson tarafından tekrarlanmış, hatta KT G1'deki *bu ödke* şekli *bödke* yerine bir yazım yanlış sayılmıştır (1972: 298).

Orhon Türkçesinde var olduğu sanılan *böd* “taht” kelimesine başka hiçbir yerde rastlanmamıştır. Bugünkü Türk dil ve lehçelerinin hiçbirinde de bu kelimenin yaşayan bir şekli tesbit edilmemiştir. “Taht” anlamında Eski Türkçe döneminde kullanılan kelimeler *örgin/örgün* ve *orun* kelimeleridir.

Bu durumda, özellikle KT G1'deki *bu ödke*'ye dayanarak, *bödke*'nin büzülme sonucu meydana gelmiş bir şekil olduğu görüşünü tekrarlıyor ve kabul ediyoruz. Orhon yazıtlarında buna benzer başka büzülme örnekleri de vardır: *buç(e)gü* “bu üçü birlikte” <*bu üçegü* (T I G5), *bünt(e)gi* “bunun gibisi, böylesi” <*bunı tegi* (T II D7).

4) KT G1, BK K1: *in(i)ygün(ü)m*. Bu kelime Thomsen tarafından *ini* “erkek kardeş” kelimesine -*kün*, -*gün* ekinin getirilmesi ile oluşmuş bir topluluk ismi sayılmıştır (1896: 164, not 59). Ancak kelimedeki *Y²* işareti (*inigün* değil, *iniygün*) kelime hakkında birtakım tereddütler doğmasına sebep olmuştur. Tekin bunu ilk kez *ini-yegün* tarzında okumuş ve iki kelimedenden oluşan bir şekil saymıştır (1968: 231). Eserin sözlük bölümünde de *yegün* kelimesini “younger

brother", yani "erkek kardeş" olarak anlamlandırmıştır (1968: 399). Bu açıklamaya başlıca Mo. *degüü* "erkek kardeş" verisine dayanmaktadır. Ancak, ne eski ne de yeni hiçbir Türk dil ve lehçesinde *yegün* kelimesine rastlanmamıştır. Bu nedenle kelimeyi yine *iniy-gün* şeklinde, yani *ini* kelimesinin *-gün* eki almış topluluk ismi olarak, açıklamak doğru olacaktır. Kelime içindeki şaşırtıcı *y* ünsüzü *ini* kelimesinin sonundaki *i* ünlüsünün aslında uzun olması ile açıklanabilir (krş. Yak. *inī*).

5) KT G1, BK K1: *bir(i)ki*. Tekin'de "and", yani "ve" olarak açıklanan bu kelimeyi (1968: 231, 315), "birleşik, müttehit" anlamında bir sıfat saymak doğru olacaktır. Kelime *birki* şeklinde de okunabilir. Eski *birik-* (<**bīrik-*) "birleşmek, bir araya gelmek" fiilinden *-i* zarf-fiil eki ile türemiş olan bu kelime Türk dil ve lehçelerinde *birge* (Yak. *bīrge*) "birlikte, beraber" anlamında yaşamaktadır.

6) KT G2: *tiñla*. Aslında art ünlülü bir kelime olan bu fiilin *T²* ile yazılmış olması 8. yüzyıl Orhon Türkçesinde kök hecesindeki *ı* ünlüsünün öndamaksıllaşma ile bazı kelimelerde *i*'ye değiştiğine kanıt sayılabilir. Yazıtlarda başka öndamaksıllaşma örnekleri de vardır: *tida* "engel olarak" (<**tīd-a*) (KT K11), *biñ* "1000" (BK G1, T 1 G7, 9) ~ *biñ* (T 1 D1), vb.

7) KT G2: *tugs(i)k(k)a*: BK yazıtında buna tekabül eden şekil *tugs(i)kīña*'dır (BK K2). BK'daki şekil daha doğrudur, çünkü cümlede buna paralel olan şekiller hep 3. kişi iyelik eklidir: *b(a)tsıkīña*, *kün ortusiñ(a)ru*, *tün ortusiñ(a)ru*.

8) KT G3, BK K2: *ol (a)mtı (a)ñ(i)g yok*. Bunun başlı başına bir cümle olduğu Thomsen ve diğer araştırmacılarca anlaşılamamıştır. Bu *yok* ile kurulmuş olumsuz bir isim cümlesidir: "Onlar şimdi fena değil"

9) KT G4: *ötük(e)n yışda yığ idi yok (e)rm(i)ş*. Bu cümle, Radloff, Thomsen ve diğer araştırmacılar tarafından anlaşılamamıştır. Güçlük buradaki *idi* kelimesinin "sahip, hakim, hükümdar" anlamındaki *idi* sanılmasından doğmuştur. Bu cümledeki *idi* "asla, hiç" anlamındaki *idi* zarfıdır (bkz. Tekin 1968: 160).

10) KT G5: *işg(i)ti*. Bu kelime Thomsen (1896: 116) ve başkaları tarafından *işigti* şeklinde yanlış okunmuştur. Bu kelimenin MK I 145'teki *eşgürti* ve TT VI 391'deki *eşgirti* ile bir ve aynı olduğu şüphesizdir (bkz. Tekin 1968: 231, 336). BK yazıtındaki *(e)şg[...]* yazılışı kelime başındaki ünlünün *e* ile *i* arasında değişebildiğini göstermektedir.

11) KT G5: *yımş(a)k*, BK K4: *y(e)mş(a)k*. Bu kelime, her iki yazıtta da *Y²* işareti ile yazılmış olmasına rağmen, Thomsen ve diğer araştırmacılarca *yımşak* okunmuştur. Kelimenin Çuvaşça şekli *şemşe* ile diğer Altay dillerindeki karşılıkları (Mo. *nimgen*, Evk. *nemkun*, *nemume*, vb.) ilk hece ünlüsünün ön sıradan olduğunu göstermektedir. Böyle değilse, bu kelimedeki ilk hece ünlüsünün *y*

(ve ş) komşuluğunda öndamaksıllaşmış olduğuna hükmedilebilir. Yazıtlarda altı kez geçen bu kelime beş kez *y(e)mş(a)k* şeklinde yazılmıştır. Buna bakarak ilk hece ünlüsünün aslında *e* olduğu, ancak daha Orhon Türkçesinde *y* komşuluğunda daralma eğilimi gösterdiği düşünülebilir. Kelimenin diğer Altay dillerindeki karşılıkları da (yuk.bkz.) bunu doğrular.

12) KT G5, BK K4: *y(a)gutir*. *Yagut-* “yaklaştırmak” fiilinin şimdiki zaman sıfat-fiili her iki yazıtta da R^1 yerine R^2 ile yazılmıştır. Bir başka öndamaksıllaşma örneği!

13) KT G5: *y(a)gru* “yakın” (<*yagu-r-u*). Kelimeyi iki heceli kabul etmek ve öyle okumak daha doğrudur. Donmuş bir zarf-fiil olup eski bir *yagur-* “yaklaşmak” (-*r-* orta çatı eki) fiilinden türemiştir (krş. *yagut-* “yaklaştırmak” ve *yaguk* “yakın”).

14) KT G5: *(a)n(i)g bil(i)g* = BK K4 *(a)n(i)g bil(i)g(i)n*. BK yazıtındaki vasıta halli şekil daha uygun görünüyorsa da her iki şekil gramerce doğrudur.

15) KT G6: *bişükiñe* “akrabalarına”. Bu kelime, Uygurca metinlerde *tünür* “dünür, hısım” kelimesi ile birlikte kullanılan *büşük* kelimesinin yuvarlaklaşmaya uğramamış daha eski şekli olmalıdır.

16) KT G6 = BK N 5: *öls(i)k(i)n* “öleceksin”. Thomsen, Malov ve başkalarının bu kelimeyi *ülesikiñ* şeklinde okuyup *üle-* “paylaştırmak” fiiline ve bununla ilgili *üleş* “pay, hisse” kelimesine bağlamaları yanlıştır. (Thomsen 1896: 38, not 1, Malov 1951: 28).

17) KT G6: *tög(ü)lt(ü)n* = BK K5: *tög(ü)ltün*. Thomsen bu kelimeyi *tüg(ü)lt(i)n*, *tüg(ü)ltün* okumuş ve Çağ. vb. *tügül* “değil” ile birleştirmiştir (1896: 169, not 73). Malov da kelimeyi iki kısma ayırmış, birinci parçayı *tügül* “değil”, ikinci parçayı da *Tün* şeklinde yer (ova) adı saymıştır (1951: 28).

Çağ. ve Kıpçak grubu Türk dillerindeki *tögül*, *tügül* şekilleri aslı olmayıp daha eski bir *tegül*’den gelişmişlerdir. Erken bir gerileyici ünlü benzeşmesi imkansız değil ise de burada pek muhtemel görünmüyor. Thomsen’in *tügültin/tügültün* kelimesinin -*tin/-tün* parçasını -*matın/-metin*’de görülen -*tı/-ti* zarf-fiil eki ile birleştirmek istemesi kabul edilemez; çünkü zarf-fiil ekleri ancak fiillere eklenir. Malov’un ikinci parçayı *Tün* okuyup yer adı sayması daha makul bir açıklama tarzı gibi görünüyorsa da bu görüşü kabul için de güçlükler vardır. Bundan önceki *Çug(a)y* ve *yış* kelimeleri ayrı ayrı yazılmış oldukları halde, *Tün y(a)zı* “Tün ovası” terkininin ilk kelimesi niçin ayrı yazılmamış ve kendisinden önceki *tüg(ü)l* “değil” ile birleştirilmiştir? Ayrıca, ova adı olarak kabul edilen *Tün* kelimesi KT yazıtında niçin ünlüsüz yazılmıştır? Bu nedenle söz konusu kelimeyi *tögültün* veya *tügültün* şeklinde üç heceli bir yer (ova, bozkır) adı saymak daha doğru olacaktır (bkz. Tekin 1968: 231).

18) KT G7 = BK K5: *öls(i)k(i)g* “öleceksin!”. Önceki cümlemin yüklemi *öls(i)k(i)n*’in *g*’li türü. Orhon Türkçesinde *n̄ > ğ/g* ses değişmesi için pek çok

örnek vardır (Tekin 1968: 92, 93), Thomsen (1896: 117) ve başkalarının bu kelimeyi *ülesikig* okumaları (yuk. bkz.) yanlıştır; *öls(i)k(i)g* ile cümle bitmekte ve bundan sonraki *(a)nta* ile yeni bir cümle başlamaktadır (bkz. Tekin 1968: 231).

19) KT G8: *n(e)ñ buñ(u)g yok* “hiç derdin olmaz”. Cümle bu ibare ile bitmektedir. (bkz. Tekin 1968: 232).

20) KT G8 = BK K6: *ıs(a)r*. Bu kelimenin *ıds(a)r* yerine böyle yazıldığı görüşü (Thomsen 1896: 151, not 29, 1916: 55) kabul edilemez. Orhon Türkçesinde bir *ds/ts>ss* benzeşmesi için başka örnek yoktur. Tersine, *ds* ünsüz çiftinin kendisini koruduğunu gösteren örnekler vardır. Bir sonraki cümlede geçen *tods(a)r* bunlardan biridir. “Göndermek” anlamındaki *ıd-* fiili *tod-* (<*to-d-) ve başkaları gibi, daha basit bir *ı- kökünden -d- pekiştirme eki ile türemiş bir gövde olmalıdır.

21) KT G8 = BK K6: *tok (a)rk(u)k* “tok ve aksi, tok ve inatçı”. Birlikte yazılan bu iki kelimenin okunuşu ve anlaşılması güç olmuştur. Thomsen bunu, soru işaretleri ile, *tokr(a)k(i)k(a)* okumuş ve *tokrak* (<*tokrak*) “daha tok” sıfatından -ık eki ile kurulmuş farazî bir fiilin -a gelecek zaman eki (?) ile yapılmış şekli saymıştır (1896: 170, not 74). Malov kelimenin *tok* kısmı ile cümleyi bitirmiş ve *arık ok sen* “zayıf ve açsın” ile yeni cümle başlatmıştır (1951: 28). Tekin kelimeyi *tokurkak* okumuş ve bunu farazî bir **tokurka-* (<*tok-urka-*) “kendini tok saymak, tok addetmek” fiilinden -k ile yapılmış bir sıfat saymıştır (1968: 232, 109). Clauson ise söz konusu harf dizisini *tok arkuk* şeklinde okumuş ve *tok arkuk sen* ibaresini “you are satiated and refractory”, yani “sen tok ve inatçısın”, diye çevirmiştir (1972: 464).

-rak/-rek ekli sıfatlardan -ık/-ik- eki ile fiil türetildiğine başka örnek yoktur. Ayrıca, Eski Türkçede gelecek zaman kuran bir -a/-e eki de bulunmuyor. Bu bakımdan Thomsen’in açıklaması kabul edilemez.

Malov’un söz konusu harf dizisini *tok arık ok* tarzında okuması da kabul edilemez. “Yorgun, zayıf” anlamındaki kelime Eski Türkçede *arık* değil *aruk* idi. Burada bu kelime olsaydı sonundaki *uk* ses grubu ^wK harfi ile yazılırdı. Aynı itiraz Malov’un *ok* okuduğu harf dizisi sonundaki *K* için de geçerlidir. Pekiştirme edatı *ok*’un ^wK işareti ile yazılması gerekirdi.

Benim *tokurkak* okuyuşuma gelince, 1968’deki bu okuyuşun üzerinde ısrar etmiyorum. *Tok* sıfatından -rka- eki ile bir fiil türetilmesi mümkün ve doğal olmakla beraber böyle bir fiile henüz hiçbir kaynaktan rastlamış değilim. Ayrıca, *tokurkak* “kendini tok sayan” gibi bir sıfat, bundan sonra gelen cümlelerdeki anlamla pek uyuşmamaktadır (bkz. not 22).

Bağlama en uygun okuyuş Clauson’unkidir: *tok arkuk*. Evvelce benim de düşündüğüm bu okuyuştan *(a)rk(u)k* kelimesinin ^wK işareti ile yazılmamış olması nedeniyle vazgeçmiştim. Şimdi, kelime sonundaki *uk* ses grubunun her zaman ^wK harfi ile gösterilmediğine tanıklık eden örneklerle bakarak bu harf di-

zisinin, Clauson'un önerdiği gibi, *tok arkuk* okunabileceğine inanıyorum.

22) KT G8: *âçs(ı)k* = BK K6: *âçs(a)r*. KT yazıtındaki şekil yanlış olmalıdır (bunu izleyen *tosık* kelimesinin etkisi ile Yolluğ Tigin *âçsar* yerine *âçsık* yazmış olabilir). BK yazıtındaki şekli ile Bilge Kağan'ın burada eski bir ata sözünü Türk halkına uyguladığı anlaşılıyor: *âçsar tosık ömez sen; bir todsar âçsık ömez sen* "Acıkırsan tokluğu (yani, doyacağını) düşünmezsin; bir (de) doyersan açlığı (yani, acıkacağını) düşünmezsin".

Bilge Kağan'm bu cümlesi, bence bir ata sözü üzerine kurulmuştur. O ata sözü, büyük bir ihtimalle, şöyle idi. *âç tosık ömez, tok âçsık ömez*. "Aç duyacağını düşünmez (veya, sanmaz), tok (da) acıkacağını düşünmez (veya, sanmaz)". Bu anlamda bir ata sözü Türkçemizde vardır: *Aç doymam, tok acıkmam sanır(mış)*.

Bilge Kağan bu ata sözünü Türk halkına uygulamakla onun biraz aksi ve ters, inatçı, söz dinlemez tabiatlı olduğu kadar şimdiki durumunun sürüp gideceğini sanan, ilerisini pek düşünmeyen bir mizaca sahip olduğunu da vurgulamak ve hatırlatmak istemiştir. Bu bağlam içinde, bundan önceki *Türük bod(u)n tok (a)rk(u)k s(e)n* "Türk halkı, sen tok ve inatçısın (aksi ve ters tabiatlısın)" cümlesi her bakımdan uygun olmaktadır.

23) KT G9: *k(a)g(a)n(i)ñ(i)n* "hakanının". İkinci kişi iyelik ekinden sonra ilgi hali (genitif) eki *-ı-n*.

24) KT G9 = BK K7: *toru* (<*tor-u*) "zayıflayarak". Thomsen (1896: 118), Malov (1951: 28) ve Clauson (1972: 530) bu fiili *u* ile *tur-* okuyorlar. Bence kelime *o* ile, hem de uzun *o* iledir: Yak. *tuor-* "zayıflamak" <**tōr-*, *torgon* "aç", Tuv. *dor-a öl-* "açlıktan ölmek", Alt. *torolo-* "aç kalmak, açlık çekmek", *toro* "aç" (<**tor-a*), Kırg. *toruk* "zayıf (*arık*'la birlikte kullanılır), Sarı Uyg. *tor* "aç", *torla-* "aç kalmak, açlık çekmek", vb.

25) KT G10: *kuubr(a)td(i)m* = BK K7: *kuubr(a)t(i)m*. Thomsen tarafından önce *kobart-* şeklinde okunan bu fiil (1896: 118), daha sonra *kubrat-* olarak düzeltilmiştir (1916: 91). Malov'ta hala *kobart-* (veya *kobrat-*) şeklindedir (1951: 28). Fiilin kök hecesindeki ünlünün *u* olduğu Brāhmī yazılı metinlerden anlaşılmaktadır (TT VIII: 97). Fiilin basit çatısı *kuvra-* (<**kubra-*)dan türemiş Uyg. *kuvrag* "dinî topluluk, cemaat" Tuvacada yaşamaktadır: *huvurak*, *hūrak* "(Budist manastırında) mürit, rahip çömezi". Krş. bir de Kırg., Kzk., Kklp. vb. *kura-* "toplamak" ve türevleri.

26) KT G10: *türük [bod(u)n ti]r(i)p*. Bilge Kağan yazıtında buna tekabül eden ibare Radloff metnine göre *türük bod(u)n(u)g tir(i)p* "Türk halkını toplayıp" ibaresidir. Bu durumda buradaki *tir(i)p* kelimesi *tir-* "toplamak" fiilinden başkası olamaz. Ne var ki bu ve bundan sonraki cümlelerde Bilge Kağan Türk halkına hitap etmektedir: *il tuts(i)k(i)ñ(i)n* "devlet sahibi olacağını", *y(a)ñ(i)l(i)p öls(i)k(i)ñ(i)n* "hatâ edip öleceğini". Bu durumda BK yazıtındaki

türük bod(u)n(u)g belirli nesnesi cümleye uymamaktadır. Ayrıca, KT kitabesinde *türük* kelimesi ile *r(i)p* kelime parçası arasında, Thomsen'e göre, ancak yedi harflik bir boşluk vardır. Harf boşluklarından biri *bod(u)n* ile *ti* arasındaki ayırma işareti olacağından buraya ancak [*bod(u)n:ti*] sığabilir. Bu nedenle ve bundan sonraki cümledeki *y(a)n̄(i)l(i)p öls(i)k(i)n̄(i)n* ibaresine bakarak ben [*ti*]*r(i)p* kelimesinin *ol*- fiilinin karşıtı olan *tir*- "yaşamak" fiilinin *-p*'li zarf-fiil şekli olduğuna hükmetmiş ve bundan önceki *türük [bod(u)n]* ibaresini hitap saymıştım (1968: 232, 262). Bu görüşümde hala ısrar ediyorum. Radloff metnindeki *bod(u)n(u)g* yanlış olabilir. Değilse, BK'da KT'dekinden farklı bir cümle karşısındayız demektir. Bir önceki cümlede *türük b(e)gl(e)r bod(u)n bunı (e)şid(i)n̄* diye Türk beylerine ve halkına hitap eden Bilge Kağan'ın bunu izleyen söz konusu cümlede sadece Türk beylerine seslenerek "Türk halkını toplayarak..." şeklinde konuşmuş olması da mümkündür

27) KT G11 = BK K8: *bödke* "bu zamanda, bu devirde" <*bu ödke* (bkz. not 3).

28) KT G11: *b(e)d(i)z(e)t(t)i(m)* "süslettim". Thomsen (1896: 119), Orkun (1: 28), Malov (1951: 28) ve başkalarındaki *bediztim* yanlıştır. Eski Türkçe *bediz* isminden yapılmış *bedize*- "süslemek" fiili *Eski Türk Şiiri*, s. 124'te (12, 63) geçmektedir: *bedize-geli umun*- "süslemeyi ummak". Bu fiil daha sonra *bedze*-> **bezze*- üzerinden *beze*- şeklinde dönüşmüştür (MK, *Kutadgu Bilig*, vb. *beze*-, *bezet*-). KT G11'deki fiilin *bedizet*- şeklinde okunuşu ve açıklaması için bkz. Tekin 1968, s. 232.

29) KT G13: *y[(a)g]uk (e)l*. Thomsen'e göre *bu (e)r(i)g* (1896: 119). Fin atlasına göre ilk harf *B¹* değil, *T²*'dir; sonraki üç harf ise *W*, *NT* ve *L²*'dir. Radloff metnine göre ise *(e)rs(e)r* kelimesine kadar sadece: *Y¹. ^WK*: harf dizisi vardır. Radloff metni doğru ise bu *y(a)guk* olabilir. Öte yandan, dördüncü harf, Fin atlasında görüldüğü gibi *L²* ise bu da *(e)l* okunabilir ve ibare anlamlı olur: *yaguk el erser* "(Burası) yakın (bir mevki) olduğundan...".

30) KT G13: *(a)nç(a)t(a)k¹*, yani *ança takı*. Bu dört harflik dizi Fin atlasında: *NÇT¹K¹A*: şeklinde, Radloff metninde ise: *MT¹K¹K*: şeklindedir. Thomsen ilk harf üzerinde karar kılamamış ve kelimeyi *[.]tqa* tarzında vermiştir. Bence ilk harf *NÇ*, son harf ise *A* değil, *I* olmalıdır. *Ança takı* ibaresi "böylece yine", "ve yine" ve dolayısı ile "ayrıca" anlamına gelebilir.

31) KT G13: *biti(t)d(i)m* "yazdırtım". Thomsen (1896: 119), Malov (1951: 28) ve diğerlerinde *bitidim*. Bundan önceki fiil *tokıtd(i)m* olduğundan ve kitabe-i hükümdarın kendisinin yazmış olması düşünülemeyeceğinden, bu fiilin de *bitit*- olması gerekir; *bititdim*'deki *td* çift ünsüzü tek harfle yazılmıştır. (Kelime ve yazım kuralı için bkz. Tekin 1968, s. 232, 47). Orada kelimeyi *bitid(d)im* okumuş ve bir *td*>*dd* benzeşmesi düşünmüştüm. Böyle bir benzeşme için bir örneğimiz daha vardır: *y(a)r(a)t(i)d(di)m* (BK K14 ~ *y(a)r(a)t(i)t(t)i(m)* (Şine-Usu. D8, 9, 10). Kelime içindeki *dt* ünsüz çifti normal olarak benzeşme

ile (gerileyici benzeşme!) *tt'*yi vermekte bu da çok kere tek harfle gösterilmektedir: *ıt(t)ı* < *ıd-tı*, *ıg(ı)t(t)ı* < *ıgid-tı*, *kot(t)ı* < *kod-tı*, vb. gibi. Kelime içindeki *td* ünsüz çiftinin, yine gerileyici benzeşme ile, *dd'*yi vermesi veya öyle yorumlanıp tek *d* işareti ile yazılması da mümkündür.

32) KT G13: *yol(lu)g*. Kül Tigin ve Bilge Kağan kitabelerini yazan prensin adı. KT kitabesinin Güney-Batı kenarındaki kitabede çift *L'* ile yazılmıştır: *yoll(u)g*. Bu kelime “mutlu, mesut” anlamı ile Türk dillerinde yaşamaktadır: Tuv. *çoldug* “talihli, mutlu”, Kklp. *colh*, Nog. *yolli* ay.

33) KT D1 = BK D2: *üze* “üstte, yukarıda”. ET **üz* “üst” isminden arkaik datif-lokatif eki *-a/-e* ile yapılmış yer zarfı. Aynı kökten türemiş diğer kelimeler şunlardır: Uyg. *üstün* < *üz-tün* (TT VII, 40), OT *üzre* < *üz-re*, *üst* < *üst-ün* şeklinde yanlış tahlil ile < *üs-tün* (< *üz-tün*). “Üst” anlamındaki *üz* ismi CC’ta geçer: *ayag üz-i* “ayağın üstü” (KW, 31, 271). Bu kelime bugün sadece Sarı Uygurcada yaşamaktadır: *üz*, *yüz* “üst” (Malov 1957: 45, 132), *ez* “üst” (Tenişev 1976: 118).

Bu kelime Thomsen tarafından önce *öze* okunmuş (1896: 97) fakat daha sonra, *üst* ve *üzre* kelimeleri göz önüne alınarak *üze* şeklinde düzeltilmiştir (1916: 73). Radloff kelimeyi baştan beri *öze* okumuş ve bunu değiştirmemiştir (1894: 5, 1897: 131). Bang kelimeyi *o* ile okumuş ve bunu *ös-* “büyümek” fiilinden yapılmış bir zarf-fiil saymıştır (1916: 922). Kelimeyi, Bang gibi, önce *öze* okuyan Gabain, daha sonra Brāhmī yazılı metinlerdeki yazılışına bakarak *üze* şeklinde düzeltilmişse de (1938: 24-1812), *üze*’yi farazi bir **üz-* “yüksek olmak, büyük olmak” fiilinden getirmekle yanılmıştır.

34) KT D1: *(e)kin (a)ra* “ikisi arasında”. Sayı adının ilk ünlüsü yazıtlarda genellikle yazılmaz. Bu nedenle kelimeyi *(e)ki* okumak gerekir. Clauson (1972: 100) ve başkalarının bu kelimenin ana şeklini çift *k* ile, yani *ekki* veya *ekki* şeklinde tasarlamaları doğru değildir. Bu kelimedeki *k* ünsüzü sonradan ikizleşmiştir.

Yukarıdaki ibarede *(e)ki* kelimesinin sonundaki *-n* büyük bir olasılıkla bir morfem olmayıp kelimenin daha eski (asli) şeklinde mevcut iken sonradan düşmüş, fakat *ekin ara* gibi ünlü ile başlayan kelimelerle kurulan ibarelerde kendini koruyan bir ses olmalıdır.

Son takı *ara*’nın yapısı için bkz. Tekin 1968: 162.

35) KT D1 = BK D2: *bum(ı)n*. Bu kağan adı, Thomsen’in vaktiyle pek yerinde olarak tahmin ettiği gibi, Göktürk Kağanlığının kurucusu *T’u-mın* (ölümü 552) ile oğlu *Muhan* (= *Bukan* “boğa”; ölümü 572) adının karıştırılması (*contamination*) sonucu meydana gelmiş olmalıdır (1916: 19). Kelimenin ikinci hece ünlüsü Taryat (Terhin) kitabesinde yazılmıştır (bkz. Tekin 1983: 804).

36) KT D1: *işt(e)mi* = BKD 2: *(e)şt(e)mi*. Göktürk kağanlığının kurucusu *T’umın*’ın kardeşi ve ilk Batı Göktürk hükümdarı (ölümü 575/576). Kelime her

iki kitabede de S^2 işareti ile yazılmıştır. Çin kaynaklarında *še-tie-mi* (Thomsen 1916: 18), *Şi-tien-mi* (Liu, II) şeklinde, Bizans kaynaklarında da *Stembis-hayan* şeklinde (Thomsen 1916: 18 Moravcsik, *Byz.Tur.*) şeklinde geçer. Thomsen kelimeyi *İstāmi*, *Estāmi* şeklinde okumuş, *Eštāmi* şeklinde okunabileceğine de işaret etmiştir (1916: 17).

37) KT D2: *k(a)d(ı)rk(a)n yış*. Mançurya'da kuzeyden güneye uzanan dağ silsilesi Khingan'ın Eski Türkçe adı (bkz. Thomsen 1896: 136, not 5).

38) KT D2 = BK D4: *t(e)m(i)r k(a)p(i)g* "Demir Kapı". Belh şehri ile Semerkand arasındaki ünlü dağ geçidi (bkz. Thomsen 1896: 137, not 6).

39) KT D3: *idi oks(u)z köök türük...* = BK D4: *idi oks(u)z kök türük iti...* Bu ibaredeki *idi oks(u)z*'un dolayısı ile de bütün ibarenin anlaşılması oldukça uzun sürmüştür. Radloff buradaki *idi* kelimesini "sahip" anlamındaki *idi* kelimesi sanmış ve *idi uksus* (!) şeklinde okuduğu ilk iki kelimeyi "keine herrschenden adligen Geschlechter habend", yani "yöneten soylu ailesiz" diye çevirmiştir (1897: 131). Melioranskiy'in bu ibareyi okuma ve çevirisi de Radloff'unkinden farksız olmuştur (1897: 17). Ancak, Melioranskiy daha sonra *uk* yerine *ok* okunuşunu tercih ettiğini de belirterek, bu ibareyi "ne imevşiye hana i plemen' t. ye. plemennoy organizatsii" yani, "hükümdarsız ve kabilesiz (yani, kabile teşkilatsız)" şeklinde tercüme etmiştir (1899: 99, not 2). Bang da bütün ibareyi "die früher (?) herrenlosen und hordelosen Kök Türk", yani "evvelce (?) sahipsiz ve kabilesiz (olan) Gök Türkler..." şeklinde anlamış ve çevirmiştir (*T'oung-Pao*, VII, s. 331-332 ve 348). Bu çevirileri eleştiren Thomsen de buradaki *idi* kelimesini "sahip, efendi, hakim, hükümdar" anlamındaki *idi* kelimesi sanmış ve bütün ibareyi "les Turcs bleus' sans seigneur (= souverain, kagan)ni (organisation par) 'fleches'", yani "sahipsiz (= hükümdarsız) ve kabile (teşkilatsız) 'Gök Türkler'" tarzında çevirmiştir (1916: 23).

Bu ibarenin daha iyi anlaşılması için BK yazıtındaki fazla kelime *iti* üzerinde duran Thomsen bunun *it-* "tanzim etmek, düzene sokmak" fiilinden *-i* ile yapılmış zarf şekli olduğunu belirterek Yolluğ Tigin'in KT yazıtını yazarken bu önemli kelimeyi unuttuğunu, fakat üç yıl sonra BK yazıtını yazarken metne ilâve ettiğini kaydetmiştir (1916: 24, 25, 26). Radloff *iti* kelimesini yanlış anlamış ve ondan sonra gelen *(a)nça* ile birlikte "so sehr lange", yani "pek uzun süre" diye çevirmişti (1897: 131). Thomsen, Radloff'un bu çevirisini haklı olarak eleştirmiş, fakat *idi* kelimesinin "hiç" anlamında zarf olduğunu anlayamadığı için ibareyi yine yanlış çevirmiştir (1916: 24).

Bu ibaredeki *idi* kelimesinin doğru olarak ilk kez tesbiti ve ibarenin doğru tercümesi için bkz. Tekin 1968, s. 263-264, 160. Burada Radloff, Thomsen ve diğer araştırmacıların farkına varamadıkları çok önemli morfolojik husus şudur: *idi* "sahip" ve *ok* "kabile" kelime koşması olsa *idi -sız/-siz* ekinin her iki kelimeye de eklenmiş olması gerekirdi!

40) KT D3: *özi (a)nça k(e)rg(e)k bolm(ı)ş*. İlk iki kelime Radloff,

Thomsen, Orkun ve Malov tarafından *özinçe* şeklinde okunmuştur. Yalnız Malov *özinçe*'nin *öz inça* (!) veya *özi ança* şeklinde iki kelimedenden ibaret olabileceğinden şüphe etmiştir (1951: 29).

Bu cümlelerin anlaşılmasındaki asıl güçlük *kergek bol-* (veya *bul-*?) deyiminin farklı şekillerde açıklanmasından doğmuştur. Thomsen buradaki *kergek* kelimesini haklı olarak **kerge-* fiilinden *-k* ile yapılmış bir isim saymış, Huastuanift'e geçen *kerget-* (**kerge-t-*) fiilini de bu etimolojisine kanıt olarak zikretmiştir (1916: 50, 51). Ne var ki Thomsen, *kergek* kelimesinin asıl anlamını tesbitte pek başarılı olamamıştır. Uygurca metinlerdeki *eksüt- kerget-* “azaltmak, yok etmek” ve *eksük kerket* “eksik gerek, yani, eksik ve yok” kelime koşmaları *kergek* kelimesinin asıl anlamının “yok, nâmevcut” olduğunu açıkça göstermektedir. “Gerekli olan” şey “yok” demektir. O halde *kergek bol-* “yok olmak” anlamına gelir. Böyle olunca bu deyimdeki fiilin *bul-* olduğunu savunan görüş de (Clauson 1972: 742) havada kahr.

Kerket bol- deyiminin, *uç-* ve *uça bar-* gibi, daha çok hükümdarlar ve hükümdar ailesinden prensler için kullanılan saygılı bir ifade şekli olduğu anlaşıyor. Yazıtlarda Kül Tigin için de kullanıldığını görüyoruz: *in(i)m kül tig(i)n k(e)rg(e)k bolu* (KT D30, K10). Aynı deyim İhe Hüşötü yazıtında genç yaşta ölen 2. Küli Çor'un ölümü için de kullanılmıştır: *y(a)gıka y(a)lıñus opl(a)yu t(e)g(i)p op(u)lu kir(i)p özi kusa k(e)rg(e)k bolu* (D 11).

Kağan'dan küçük unvanlı kişiler için daha çok *yok bol-* deyimini kullanılır: *k(a)tun yok bolm(i)ş (e)rti* (TI K7), *ul(u)g ogl(u)m (a)gr(i)p yok bolça...* (BK G9), *[k(a)rılu il]t(e)b(e)r yok bolm(i)ş* (BK D40). Özellikle bu *yok bol-* deyimini *kergek bol-* deyiminin açıkladığımız tarzda anlaşılması gerektiğini kanıtlamakta ve desteklemektedir.

41) KT D4: *bükli çöl(lü)g (e)l* = BK D5: *bükli çöl(lü)g il*. Radloff bu ibareyi *Bökli çöllüg il* şeklinde doğru okuyup “die Stämme der Bökli Steppe”, yani “Bökli bozkırı kabileleri” olarak doğru çevirmiştir (1897: 131). Thomsen, başlangıçta bu ibareyi *bökli çölüg il* şeklinde okuyup “les puissants peuples du désert”, “güçlü çöl halkı” olarak çevirmişken (1896: 98) daha sonra buradaki *Bökli* (veya *Bükli*) kelimesinin yer adı olması gerektiğini anlayarak, “Bökli halkı” diye tercüme etmiştir (1924: 145).

Buradaki *Bükli* (veya *Bökli*?) kelimesinin *bük (e)li* “orman halkı” diye anlaşılması gerektiği ileri sürülmüştür (bkz. Sertkaya 1979: 292). Bence bu görüş doğru değildir. Çünkü yazıtlarda bir coğrafi terimden önce daima bir özel ad gelmektedir: *Altun yış, Kadırkan yış, Çugay yış, Yarış yazı*, vb.vb. Ayrıca ve bundan daha önemli olarak dört satır aşağıda *Bükli k(a)g(a)n* ibaresi geçmektedir: *...Bükli k(a)g(a)nka t(e)gi sül(e)yü birm(i)ş* (KT D8 = BK D8). Buradaki ibareyi *bük eli kagan* şeklinde anlamak ve açıklamak gramere ve kullanışa aykırı olur. Tek başına *bük el-i* gibi bir isim tamlaması normal ise de (krş. *Tabgaç ili*, vb.), böyle 3. kişi iyelik eki ile kurulmuş bir isim tamlamasının 3. kişi iyelik

eki almamış başka bir isimle yeni bir tamlama kurabileceği şüphelidir.

42) KT D4 = BK D5: *pur(u)m* (veya *purom*?) "Doğu Roma, Bizans". Kelimenin ilk kez böyle okunuşu için bkz. Malov, 1951, s. 29. Buradaki (ve bundan önceki *Apar* kelimesindeki) *p* harfinin *f* sesini temsil ettiği ve kelimenin *Forom* okunması gerektiği yolundaki görüş (Clauson-Tryjarski, *RO*, XXXIV, 16) kabul edilemez. Soğdca *Frōm*'dan alındığı anlaşılan bu adın başındaki *f* sesi Eski Türkçenin fonolojik sisteminde bulunmadığı için eski Türkler (bugünküler gibi) bu ses yerine *p* sesini koymuşlardır (ses ikamesi).

Sertkaya kelimenin *(a)p(a) pur(u)m* "Büyük Roma" şeklinde iki kelime olduğu görüşünü ileri sürmüştür (1982: 129). Sertkaya'nın bu okuyuş için getirdiği gerekçe sağlam gibi görünüyorsa da kelimenin yazımı bu okuyuşa imkân verecek nitelikte değildir. Burada *apa* "büyük" kelimesi bulursa idi kelime sonunda *a* ünlüsünün yazılması gerekirdi.

43) KT D5 = BK D5: *oghtı* "oğulları". Radloff kelimeyi önce *oghı atı* okumuş ve "oğulları ve yeğenleri" diye çevirmiştir (1894: 7). Thomsen bu okuyuş ve çeviriye, *atı* "yeğen" kelimesinin 3. kişi iyelik ekli olmaması nedeniyle, haklı olarak itiraz etmişse de *oghı atı* şeklinde okuduğu ibareyi sadece "oğulları" diye çevirmiş, buradaki *atı* kelimesini ise izah edememiştir (1896: 141, not 10). Radloff aynı kelimeleri eserinin yeni baskısında *oghtı* biçiminde okumuş ve "oğulları" diye tercüme etmiştir (1897: 131). Tekin kelimeyi *oghtı* okumuş ve *oghtı*'ı *ogıl* (oğul) kelimesinin *-t* ile yapılmış çokluk şekli saymıştır (1968: 122).

Clauson'un *oghı atı* "oğulları ve torunları" şeklindeki okuyuş ve izahı kabul edilemez (1972: 40); gerek Eski Türkçe *atı* "yeğen", gerekse Sarı Uyurca *ati* "torun" kelimesi ünlü ile sona ermektedir. İki kelimedenden ibaret sayılan bu ibarede *oghı* kelimesi 3. kişi iyelik ekli olduğuna göre *atı* kelimesinin de aynı eki alması gerekirdi. Bu kelime ancak *oghtı*-ı "oğulları" şeklinde izah edilebilir. *Ogul*, *ogıl* kelimesinin *-t*'li çokluk şekli Yakutçada yaşamaktadır: *uolattar* "oğlanlar" < *uolatlar*, *uolat* < *uolan* + *-t*.

44) KT D5: *bil(i)gs(i)z* < *(e)rm(i)s* > *(e)r(i)nç*. KT yazıtında Yolluğ Tigin, *bil(i)gs(i)z* kelimesi ile *(e)r(i)nç* kelimesi arasındaki *(e)rm(i)s* kelimesini unutmuş, bu yanlış BK yazıtında düzeltmiştir (D 6).

45) KT D6: *kürl(ü)g<in>* = BK D6: *kürl(ü)gin*. Yolluğ Tigin, KT yazıtında bu kelimenin sonundaki *-in* eklerini unutmuş, bu yanlışını BK yazıtında düzeltmiştir.

46) KT D6: *kikşürtükin*. Bu kelimenin ikinci harfi Fin atlasında net seçilmeyen Y^2 , Radloff metninde ise K^2 'dir. K^2 harfi Y^2 harfine şeklen benzediği için bu farklı görüş meydana gelmiş olabilir. Thomsen'e göre ise üçüncü harf NG 'dir. Thomsen, bu nedenle, kelimeyi *kin̄(e)sürtükin* okumuş, $\bar{n}$ ile s arasına koyduğu e ünlüsünün altına da bir soru işareti yerleştirmiştir (1896: 99).

Thomsen *kiñesür-* fiilini “tramer des complots”, yani “komplo kurmak” diye tercüme etmiş ve bunu *kiñes-* (*kiñeş-*) fiilinin geçişli çatısı saymıştır (1896: 142, not 11). Ne var ki onun bu izah için tanık getirdiği Uyg., Çağ. Kum. *keñeş-* fiili “komplo kurmak” değil, “danışmak, müşavere etmek” anlamındadır. Radloff kelimeyi *kekşürtükün* okumuş ve *kekşür-* fiilini “anfeinden”, yani “düşman ettirmek” diye çevirmiştir (1897: 132, 170). Tekin aynı kelimeyi *kiñsür-* okumuş ve bunu *kiñ+ü-şür-* şeklinde açıklayarak “to create a rift between”, yani “arayı açtırmak” tarzında tercüme etmiştir (1968: 110, 117, 350). *Kiñ* “geniş” ve bundan türeme *kiñü-* “genişlemek, geniş olmak” fiiline dayanan bu görüşümde ısrar etmiyor ve Clauson’un bu kelimeyi MK’deki (II, 195) *kikçür-* “kışkırtmak” fiili ile birleştiren görüşüne (1972: 714) katılıyorum.

47) KT D6 = BK D7: *yoñ(a)şurtukin*. Radloff (1897: 132), Thomsen (1896: 99) ve Malov (1951: 29) bu kelimeyi *yoñsur-* okumuşlardır. Bence bu fiilin en basit şekli MK III, 197’deki *yoña-* “iftira etmek, gammazlık etmek” fiilidir: *yoña-ş-ur-* “karşılıklı iftira ettirmek” (bkz. Tekin 1968: 117).

48) KT D7: *b(e)gl(i)k urı og(i)lin kul bolı* = BK D7: *begl(i)k urı og(i)lin kul kılı*. KT yazıtındaki *og(i)lin* veya *oglin* şekli yanlıştır. Akuzatif ekli bu şekil *kıl-* fiilini ister. Yolluğ Tigin bu yanlışı BK yazıtında düzeltmiştir.

49) KT D7 *(e)şil(i)k* = BK D7: *(e)ş(i)l(i)k* “hanım olmaya lâıyk, hanım olacak”. Radloff, Thomsen, Malov ve başkaları tarafından *silik* “temiz, saf, pâk” okunmuş olan bu kelime ilk kez Tekin tarafından *eşilik* okunmuş ve Uyg. *eşi, işi* “hanım” kelimesinden *-lik* eki ile türemiş bir sıfat sayılmıştır (1968: 233, 106). Clauson’da kelime hâlâ *silik*’tir (1972: 826): *silig, silik* “pure, virgin” <*sil-* “to clean”. Bu okuyuş kabul edilemez; çünkü “saf, temiz” anlamındaki Eski Türkçe kelime *-k* ile değil, *-g* ile dir. Kelimenin bugünkü şekilleri (Tuv. *silig* “temiz”, Hak. *silig* “güzel”, Kzk. *suluw* “güzel”, Kırg. *sulū* “güzel”, vb.) de bunu doğrular. Ayrıca, paralelizm gereği (*beglik urı ogul: eşilik kız ogul*) kelimenin *e-şi-lik* olması daha doğru ve daha mantıklıdır.

50) KT D7: *âtin* = BK D7: *(a)tin*. yazıtlarda toplam yirmi iki kez geçen *at* “ad, unvan” kelimesinin ünlüsü, yukarıdakinden başka, şuralarda da yazılmıştır: *t(a)bg(a)ç âtin* (KT D7), *ât(i)g* (KT B2), *ât birt(i)m* (BK D41). Her iki yazıtta önses veya ilk hecedeki uzun *a* ünlüsünün yazıldığı diğer kelimeler şunlardır: *âç* (BK D38), *âç-* (BK K6), *âçsık* (KT G8, BK K6), *tām-ka* “duvara” (KT G-D). Orhon Türkçesindeki uzun ünlüler için bkz. Tekin 1968, s. 31, 50-56.

51) KT D8: *tugs(i)kda* = BK D8: *tugs(i)k(k)a*. Her iki şekil de gramerce uygun ve doğrudur. Aynı paralellik için krş.: *û-da b(a)sd(i)m(i)z* (KT D35, 37) ~ *û-ka b(a)sd(i)m(i)z* (TI K3).

52) KT D10: *y(a)r(a)tonu* = BK D9: *y(a)r(a)t(i)nu*. KT’deki bağlama ünlüsü *u*’nun bir yazım yanlışı olduğu görüşüne (Hovdhaugen 1974: 61) katılmak güçtür. Eski ve Orta Türkçe *aşun-* (<*aş-u-n-*) “geçmek” fiilindeki bağlama ünlüsü de *ı* değil, *u*’dur. Erdal’ın *aşun-* fiilini, içindeki *u* ünlüsünden ötürü, *aşuk-*

ile ilgili görmesi de (1976: 144) kabul edilemez; çünkü *aşuk*- “acele etmek” demektir.¹

Türkçenin daha eski döneminde yuvarlak *u*, *ü* ünlülerinin de bağlama ünlüsü olarak kullanılmış olması mümkündür. Moğolcada bağlama ünlüsü *u*, *ü*’dür. Poppe’ye göre Ana Altay dilinde bağlama ünlüleri *-u/-ü-* ve *-ı/-i-* idi (1955: 187). Sonuç olarak, *yaratun-* ile *aşun-* fiillerindeki *-u-* bir arkaizm sayılabilir. Ayrıca, *yaratunu* şekli *yaratınu*’dan gerileyici benzeşme ile de meydana gelmiş olabilir.

53) KT D11 = BK D10: *yüg(e)rü* < **yüg-gerü*. Clauson’un bu şekli **yükgerü*’den getirmesi (1972: 915) doğru değildir. İsim kökünün **yüg* olması gerekir. Eski Türkçe *yükse-* fiili de daha eski bir **yügse-* şeklinden gelişmiş olmalıdır (krş. *egsü-*, *egsük* vb.). Gagauzca *üşek* “yüksek” kelimesi, şüphesiz ki, daha eski bir **yügsek* şekline gider.

54) KT D11: *kötürm(i)ş* = BK D10: *köt(ü)rti*. KT’deki *-miş*’li şekil daha doğru ve uygundur.

55) KT D12: *y(a)gısı* = BK D11 *y(a)g(i)si*. KT’deki şekil yazım kurallarına daha uygundur.

56) KT D12: *kuur(i)g(a)ru* = BK D11: *kuurıg(a)ru*. BK’daki şekil yazım kurallarına daha uygundur.

57) KT D13: *törüsün* = BK D11: *[.]rüsin*. KT’deki *-sün*, hiç şüphesiz, *-sin* yerine bir yazım yanlışdır.

58) KT D14: *b(i)r(i)ye* = BK D12: *bir(i)ye*. “Sağda, güneyde” anlamındaki bu kelimenin kökü iki heceli **biri* olmalıdır; çünkü kelime eski datif-lokatif eki *-e* ile kurulurken araya boşluk doldurucu *-y-* girmiştir. “Solda, kuzeyde” anlamındaki *yır(i)ya* kelimesinin kökü de, **biri* ve **kırı* gibi, aslında iki heceli olmalıdır.

Clauson’un *bir(i)ye* (onca *bérye*), *yır(i)ya* ve *kur(i)ya* (ona göre *yırya*, *kurya*) kelimelerinin **ber*, **yır* ve **kırı* köklerinden *-ra/-re* eki ile türetilmiş ve sonra başkalaşmaya uğramış oldukları görüşü (1972: 370) kabul edilemez. Doerfer’in bu kelimelerin bir *-ya* türetme eki ile kuruldukları ve modern Türkçe *-DA+ -KI* ekli kelimelere tekabül edip sıfat olarak kullanıldıkları yolundaki görüşü de (1975-1976: 45) yanlıştır. Bu Orhon Türkçesi kelimeler yer zarfı olarak kullanılmışlardır; sıfatlaştırılmaları da ancak *-KI* eki ile mümkündür: *b(i)r(i)y(e)ki bod(u)n*, *kuur(i)y(a)kı*, *yır(i)y(a)kı*, *öñr(e)ki bod(u)n* (TI G10).

59) KT D16: *törüde* = BK D14: *tör(ü)de*. KT’deki şekil yazım kurallarına daha uygundur.

60) KT D17: *ol(u)rtukda* = BK D14: *ol(u)rtuk(k)a*. Her iki şekil de gramerce uygun ve doğrudur (bkz. not 51).

61) KT D17 = BK D15: *y(a)ş(i)l üg(ü)z*. Eski Türklerin Hwang-Ho ırma-

ğına verdikleri ad (krş. İng. Yellow River “Sarı ırmak”).

62) KT D17 = BK D15: $\text{\textit{\text{ş}(a)ntu\tilde{n} y(a)z\text{ı}}}$. Pekin’in ve Hwang-Ho ırmağının güneyindeki ova (<Çince *\textit{\text{şan-tung}}*).

63) KT D17 = BK D15: $\textit{k\ddot{o}gm(e)n}$. Bugünkü Sayan dağ silsilesinin adı.

64) KT D19: $\textit{biz(i)\tilde{n}e y(a)\tilde{n}(i)lukin \text{ü}çün}$ = BK D16: $\textit{biz(i)\tilde{n}e y(a)\tilde{n}(i)ltukin y(a)z(i)ntukin \text{ü}çün}$. KT’deki $\textit{y(a)\tilde{n}(i)lukin}$ yanlış olmalıdır.

65) KT D19: $\textit{id(i)s(i)z bolm(a)zun tiy(i)n}$ = BK D18: $\textit{[..]s(i)z k(a)lm(a)zun}$ [...Her iki şekil de doğru olmakla birlikte BK’daki $\textit{k(a)lm(a)zun}$ “kalmasın” fiili duruma ve ibareye daha uygundur.

66) KT D20: $\textit{k(a)g(a)n (a)t}$ = BK D17: $\textit{k(a)g(a)n (a)t(i)g}$ “kağan unvanını”. BK’daki akuzatif ekli şekil gramerce daha uygundur.

67) KT D20: $\textit{y(a)r(a)t[(i)p]}$ = BK D17: $\textit{i[t(i)p] y(a)r(a)t(i)p}$. BK’daki çift fiilli şekil daha doğru ve uygundur. KT D19’daki $\textit{(a)z bod(u)n(u)g it(i)p y(a)r[(a)t(i)p]}$ vb. gibi.

68) KT D21: $\textit{k(e)\tilde{n}\ddot{u} t(a)rm(a)n}$ = BK D18: $\textit{k(e)\tilde{n}\ddot{u} t(a)rb(a)n}$. Batıda bir yer adı. BK’daki $\textit{b’li}$ şeklin daha doğru ve aslı olması gerekir: $\textit{men < ben, meni\tilde{n} < beni\tilde{n}}$ vb. Thomsen bu adın *Tarbagatay* ile bir ve aynı olabileceği ihtimali üzerinde duruyor (1896: 150, not 27).

69) KT D22: $\textit{(e)l(i)\tilde{n}(i)n t\ddot{o}r\ddot{u}\tilde{n}(i)n}$ = BK D19: $\textit{(i)l(i)\tilde{n}(i)n t\ddot{o}r(\ddot{u})g(i)n}$ “devletini ve yasalarını”. İkinci kişi iyelik eki $\textit{-\tilde{n}}$ ’nin $\textit{-g}$ ile (ve $\textit{-\ddot{g}}$ ile) nöbetleşmesi için pek çok örnek vardır: $\textit{(e)dg\ddot{u}-g}$ “kazancın”, $\textit{(e)rt(i)g}$ “idin”, $\textit{kig\ddot{u}rt(\ddot{u})g}$ “soktun”, $\textit{bu\tilde{n}-u-g}$ “derdin, sıkıntın” vb. (bkz. Tekin 1968: 92).

70) KT D22: $\textit{k(e)m (a)rt(a)t\text{ı} [.....]}$ = BK D19: $\textit{k(e)m (a)rt(a)t\text{ı} ud(a)\text{çı} [(e)rt]i}$. KT’deki $\textit{(a)rt(a)t\text{ı}}$ şekli ile cümlelerin bitmeyeceği açıktır. Buradaki $\textit{artatı}$ şekli $\textit{artat-}$ “bozmak, tahrip etmek” fiilinin $\textit{-ı’lı}$ zarf şeklidir. Yüklemlenmesi için bunun $\textit{(a)rt(a)t\text{ı}t\text{ı}}$ (< $\textit{artatdı}$) olarak kabul edilmesi gerekir. Böyle de kabul edilse, cümle, gramerce bozuk olur. Çünkü bu cümleye bağlı iki farazî şart cümlecisi vardır: $\textit{\ddot{u}ze t(e)\tilde{n}ri b(a)sm(a)s(a)r (a)sra yir t(e)l(i)nm(e)s(e)r}$. Bu durumda temel veya ana cümlelerin yüklemine ancak $\textit{artatı udaçı erti}$ “tahrip edebilecek idi” veya “tahrip edebilir idi” şeklinde olması gerekirdi. BK’daki şekil de bu görüşü doğrulamaktadır. Sonuç olarak, bu ibarenin Radloff (1897:136), Thomsen (1896:105), Malov (1951: 30) ve Clauson (1972: 208) tarafından yapılan açıklama ve çevirileri yanlışdır (bkz. Tekin 1968: 185).

71) KT D23 = BK D19: $\textit{k\ddot{u}r(e)g\ddot{u}\tilde{n}(i)n \text{ü}ç(\ddot{u})n}$. Bu ibare, Radloff, Thomsen, Malov ve başkalarınca anlaşılamamıştır. Buradaki $\textit{k\ddot{u}reg\ddot{u}}$ kelimesi $\textit{k\ddot{u}re-}$ “kaçmak” (MK III, 263) fiilinden $\textit{-g\ddot{u}}$ ile yapılmış isimdir (bkz. Tekin 1968: 112). İbarenin anlamı “kaçak olduğun için, itaatkâr olmadığın için”dir. Bu anlam, bağlama mükemmel şekilde uymaktadır.

72) KT D23: *k(a)g(a)n(i)ñ(i)n* “kağanın ile”. Tekin 1968, s. 127’de bu kelimedeki *-i-n* ekinin genitif eki olduğu görüşü düzeltilmelidir. Bu kelimenin BK D19’daki karşılığı *k(a)g(a)n(i)ña* şekli bu ekin vasıta hali eki olduğuna kanıttır.

73) KT D23: *(e)rm(i)ş b(a)rm(i)ş* “ilerlemiş, kalkınmış, bağımsız ve müreffeh”. Thomsen bu ibaredeki *ermiş*’i, *er-* “olmak” fiilinin türevi saymış ve *er-bar-* “hür ve bağımsız yaşamak” anlamında bir deyim olarak kabul etmiştir (1896: 151, not 30). Radloff (1897: 136) ve Malov da (1951: 39) birinci fiili böyle anlamışlardır. Oysa bu fiil *er-* “erişmek, vasil olmak” anlamındaki fiil olmalıdır (Tekin 1968: 328). Ben *ermiş barmış* ibaresini Orhon Türkçesi gramerinde “free and independent”, yani “hür ve bağımsız” olarak çevirmiştim (1968: 267). Ancak, bugün, bu deyim “ilerlemiş, kalkınmış, müreffeh” anlamına gelebileceğini düşünüyorum. “Gitmek, yürümek” anlamındaki fiillerin “kalkınmak, kalkınmış ve ilerlemiş olmak” anlamlarını taşıdığına iyi bir örnek Tunyukuk yazıtında bulunuyor: *ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n bilge tunukuk k(a)zg(a)ntuk üç(ü)n k(a)pg(a)n k(a)g(a)n türük sir bod(u)n yorıduki bu* “İlteriş Kağan ve Bilge Tunyukuk (çok) çalışıp muvaffak oldukları için Kapgan Kağan’ın Türk Sir halkı bunca ilerledi” (TII K3). KT KI’deki *k(a)rluk bod(u)n (e)rür b(a)rur (e)rkli y(a)gı bolı* cümlesi ile BK D29’daki *k(a)rluk bod(u)n buñs(u)z (e)rür b(a)rur (e)rkli y(a)gı bolı* cümlesindeki *erür barur* deyimini, hiç şüphesiz, “serbestçe hareket eder, hür ve bağımsız” olarak anlamak gerekir.

74) KT D23 = BK D19: *k(a)nt(a)n* “nereden”. Thomsen (1896: 105) ve Radloff’ta (1897: 136) *kandın*; Malov’ta doğru olarak *kantan*, fakat yanında parantez içinde (*kantın*?) (1951: 30). Tekin 1968’deki *kantın* (s. 234) düzeltilmelidir.

75) KT D23: *k(e)l(i)p(e)n*. Radloff ve Thomsen’de de böyle. Ancak, Fin atlasında üçüncü harf *P* değil, *Y²*’dir. Orhon Türkçesinde bir *-yin/-yin* zarf-fiil eki vardır: *ti-yin*, *bol-(u)yin* (TI B6), *bulma-yin* (TI B2). Bu bakımdan *keliyin* “gelip, gelerek” gibi bir şekil burada yanlış olmaz. Ne var ki ben iki nedenle bu kelimenin *keliyin* olmayacağı kanısındayım: 1. Fin atlasındaki *Y²*, *P* yerine bir yanlış olabilir; çünkü bu harfler birbirine yakındır; 2. bundan önceki cümlede *kelip* şekli kullanılmıştır; paralelizm gereği bunu takip eden cümlede de aynı şeklin genişletilmiş türünün kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

76) KT D24: *bilm(e)dük üç(ü)n* = BK D20: *ol bilm(e)dük(ü)g(i)n üç(ü)n*. Bu ibareden sonra gelen *y(a)hl(a)k(i)ñ(i)n üç(ü)n* (BK D20) ibaresi. BK’daki ikinci kişi iyelik ekli şeklin daha uygun olduğunu göstermektedir. Bununla beraber KT’deki şekil gramere aykırı değildir.

77) KT D25: *türük bod(u)n(u)g (a)tı küsi* = BK D20: *türük bod(u)n (a)tı küsi* “Türk halkının adı sanı”. Orhon Türkçesi gramerimde *bod(u)n(u)g* kelimesindeki *-g*’yı genitif eki olarak açıklamıştım (s. 127). Nauta’ya göre bu ikinci kişi iyelik ekidir (1969: 309). Bu kabul edilemez; çünkü bu cümlede kimseye hitap edilmiyor. Hovdhaugen ise KT’deki *-g*’lı şekli bir yazım yanlışlığı sayıyor

ve bu yanlış şeklin BK'da düzeltilmiş olduğuna inanıyor (1974: 68). Hovdhaugen bu görüşünde haklı olabilir: çünkü $\tilde{n} > \tilde{g}/\tilde{g}$ değişmesi kitabelerde sadece ikinci kişi iyelik ekinde görülmektedir.

78) KT D25: *köt(ü)rm(i)ş* = BK D21: *köt(ü)r(ü)gme*. KT'deki geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile kurulmuş şekil anlatılan eyleme uygundur. Ancak bundan sonraki ibare *-gme* ekli sıfat-fiil iledir: *il bir(i)gme t(e)ñri*. Paralelizm gereği BK'daki *köt(ü)r(ü)gme* şekli daha doğru ve daha uygundur sanıyorum (bkz. Hovdhaugen 1974: 70).

79) KT D26 = BK D21: *yıls(ı)g* “zengin ve müreffeh”. Bu kelimenin anlamı cümle içindeki yerinden ve bunu takip eden cümleden yaklaşık olarak tahmin edilebilmektedir. Ancak, okunuşu üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Radloff bunu *yılsag* okumuş (1897: 137). Thomsen, kelimenin S^2 ile yazılmış olması nedeniyle *yılsag* değil, *yılsıg* okunması gerektiğini ileri sürmüştür (1896: 106). Orkun, Malov ve Tekin de kelimeyi böyle okumuşlardır.

Bu kelime için farklı bir okuyuş ve etimoloji Clauson tarafından önerilmiştir. Kelimeyi *yılışğ* okuyan ve “comfortable, prospereous”, yani “rahat, müreffeh” olarak anlamlandıran Clauson bunu *yılış-* “ılıklaşmak, ısınmak” fiilinden *-ğ* ile sıfat saymıştır (1972: 933). Bu etimoloji kabul edilemez; çünkü “ısınmak, ılmak” anlamları ile “müreffeh” anlamı arasında ilişki kurmak zordur. Ben *yılsıg* kelimesinin farazî bir **yıl* isminden *-sıg* eki ile türemiş olabileceği görüşünü ileri sürmüştüm (1968: 107). Moğolca *yali* “önemli, mühim” sıfatı ile *yali-* “çok olmak, kaliteli olmak” fiilini de bu etimoloji için kanıt getirmiştım (aynı yer). Bu görüşümü hâlâ muhafaza etmekle beraber, *yılsıg* kelimesinin Tat. *yılmay-*, Kırg. *cılmay-*, Kzk. *jılmıy-*, Trkm. *yılgır-* “gülümsemek” fiilleri ile, daha doğrusu bu fiillerin kökü ile ilgili ve asıl anlamının “gülümser, güler yüz-lü” olabileceği kanısı da taşıyorum. Kelime *yılışğ* da olabilir.

80) KT D26: *bod(u)nka* = BK D21: *bod(u)nta üze*. Her iki şekil de grameri uygundur. Ancak, bundan sonra her iki yazıtta da *bod(u)nta üze* ibaresi bulunduğundan BK'daki *-ta üze*'li şeklin daha uygun olduğu söylenebilir.

81) KT D27: *ud(ı)m(a)d(ı)m* = BK D22: *udım(a)d(ı)m*. BK'daki şekil yazım kurallarına uygundur.

82) KT D27: *ol(u)rm(a)d<(ı)m>* = BK D22: *ol(u)rm(a)d(ı)m*. Yolluğ Tigin, KT yazıtında kelime sonundaki M harfini yazmayı unutmuştur.

83) KT D27 = BK D22: *bir(i)ki, birki*. Bkz. not 5.

84) KT D29: *t(e)ñri y(a)rl(ı)k(a)zu* “Tanrı bağışlasın, Tanrı esirgesin”. Bu ibare, asıl cümle içinde bir “ara cümle”, “parantez cümlesi”dir. (bkz. Tekin 1968: 212). BK'da buna paralel olan *t(e)ñri y(a)rl(ı)k(a)duk üç(ü)n* “Tanrı esirgediği için” ana cümleye bağlı yan cümleciktir. *T(e)ñri y(a)rl(ı)k(a)zu* ibaresi bir de Tunyukuk yazıtında geçmektedir (TII D3). Bu kelimedeki *-zu* eki, Giraud'nun sandığı gibi bir zarf-fiil eki (1961: 13) değil, 3. kişi emir eki

-zun/-zün'ün *n*'siz türüdür.

85) KT D29: *tirg(ü)rü* = BK D23 [.....]ü. Bu kelimeyi Radloff *tirgerü* (*tiriggerü*?) (1897: 137), Thomsen *tirigrü* (1896: 108), Malov da *tirigrü* (1951: 31) okumuşlardır. Doğru anlam verilen, fakat yanlış okunan bu kelime, hiç şüphesiz, *tirg(ü)rü* (*tir-gür-ü* “dirilterek”) olmalıdır (bkz. Tekin 1968: 235). İkinci hecenin yuvarlak ünlüsü ilk hecedeki *i*'den sonra yazılmalıydı.

86) KT D29 = BK D24: *ıg(a)r*. Gabain bu kelimeyi Eski Türkçede Soğdca *ıg'r* “güçlü, kuvvetli”den gelme bir ödünç kelime olarak açıklamıştır (1950: 309)

87) KT D31: *in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı*. Thomsen buradaki son kelimeyi, nedense, *holdı* okumuştur (1896: 108). Oysa, buradaki *er at* “erlik adı, yiğitlik adı” olduğuna göre fiil *bol-* değil, *bul-* olacaktır. Eski Türklerde erkek çocuğun genç yaşta bir yiğitlik göstererek “erlik, yetişkinlik adı” alması geleneği vardı. Yenisey yazıtlarında da bu “yetişkinlik adı” *er atım* şeklinde ifade edilmiştir.

88) KT D31: *(a)ltı çub sogd(a)k* “altı bölgesi Soğdak'lar, Soğdlular”. Klyastorniy bu ibaredeki *çub* kelimesini Çince “bölge, mıntıka” anlamındaki *çu* kelimesi ile birleştirmiştir (1964: 94). Clauson'un bu kelimeyi *çuv* şeklinde okuması kabul edilemez (1972: 394).

89) KT D32: *yurçin* “kayın biraderini”. Radloff bu kelimeyi *yoraçin* okumuş ve *Yoraç* şeklinde bir özel isim sanmıştır (1897: 138). Thomsen bunu *yoriçin* okumuş ve bundan önceki *on tutuk* ile beraber “Ong-Tutuk'un *yoriç*'i” şeklinde tercüme etmeden bırakmıştır (1896: 155, not 38). Malov da kelimeyi *yorçin* okumuş ve önceki kelime ile birlikte “Ong-Tutuk'u şefleri ile” diye çevirmiştir (1951: 40). Oysa bu kelime ancak *yurç-i-n* şeklinde açıklanabilir ve böyle de açıklanmıştır (Tekin 1968: 235, 408).

90) KT D32: *y(a)r(a)kl(ı)gdı* “silâhlı olarak, silâhlı hâlde”. Orhon Türkçesinde hâl zarfları türeten *-dı/-dı* eki için bkz. Tekin 1968: 157.

91) KT D32: *(a)nçul(a)dı*. Anlamı kolayca tahmin edilen bu kelimeyi Radloff *enç uladı* (1897: 138), Thomsen de *enç uladı* (1896: 109) okumuştur. Kelimeyi ilk kez doğru okuyan Melioranskiy olmuştur (1899: 32). Kelimenin yapısı için bkz. Tekin 1968: 109.

92) KT D32: *yok kışd(ı)m(ı)z* “yok kıldık”. *Kış-* fiili yazıtlarda genellikle *yok* kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır: *ol süg (a)nta yok kışd(ı)m(ı)z* (KT D34), *ol süg (a)nta yook kışd(ı)m* (BK D25). BK yazıtının güney yüzünde de bir kez *yok kıl[t(ı)m]* ibaresi geçmektedir (BK G4). Bu *kış-* fiilinin *kıl-* ile eşanlamlı ve dolayısı ile ilgili olduğu açıktır. Türkçe *kıl-* fiili Moğolca aynı anlamdaki *ki-* (<**kı-*) fiiline dayanılarak *kıl-l-* şeklinde tahlil edilebilir. Bu takdirde *kıl-* fiilindeki *-l-* morfemi Altayca sıklık (tekerrür) çatısı eki olarak izah edilebilir (bkz. Tekin 1983: 281). Bu durumda *kış-* fiilindeki *-ş-* morfemi de Ana Türkçe **kı-*

fiilinin iştâşlık çatısını kuran bilinen ek olarak açıklanabilir (bunun yerini daha sonra *kış-* şekli almıştır). Ne var ki BK'daki öznesi teklik 1. kişi olan *yok kışd(i)m* şekli bu açıklamaya ters düşmektedir. Acaba Bilge Kağan ordusu ile gerçekleştirdiği bu eylemi kendisi hikâye ettiği için mi *kış-* şeklini kullanmıştır? Clauson bu fiili *kıs-* “compress, squeeze, pinch”, yani bildiğimiz *kıs-* fiili kabul ediyor (1972: 665-666). Bu kabul edilemez; çünkü bu fiil S^1 veya S^2 ile değil, açıkça *Ş* harfi ile yazılmıştır. Ayrıca *yok* kelimesi ile *kıs-* fiili nasıl bir araya gelebilir ve getirilebilir?

93) KT D32: *t(a)d(i)k(i)ñ çor(i)ñ* “Tadık'ın, Çor'un (yani Tadık Çor'un)”. Kişi adı *Tadık* (veya *Tadak*?) ile *çor* unvanından oluşan bu ibarede genitif ekinin her iki kelimeye getirilmiş olması bu ad-unvan grubunun burada açıklamalı (appositive) olarak kullanılmış olduğunu gösteriyor. *Tadıkıñ* denildikten sonra, aynı adı taşıyan başkaları ile karıştırılmaması için, kişinin unvanı olan *çor* zikredilmiş ve böylece her iki kelime genitif ekli olmuştur.

94) KT D33: *y(a)r(i)kinta y(a)lm(a)sinta*. İlk kelime Radloff, Thomsen, Orkun ve Malov tarafından *arak* okunmuştur. Radloff bu kelimeyi “Befestigung”, yani “teçhizat” olarak çevirmiş (1897: 139), Thomsen ise “armure” yani “zırh” olarak tercüme etmiştir (1896: 109). “Silah, askeri teçhizat” anlamındaki *arak* kelimesi KT D32'de geçmişti (bkz. not 30). Ancak Eski Türkçede bundan başka bir de *yarık* “zırh” kelimesi vardır. Bu satırdaki kelime *arak* değil de *yarık* olmalıdır; çünkü bununla birlikte kullanılan *yalma* “kaftan” anlamındadır (bkz. MK III, 34). Bu ikinci kelimeyi Radloff *aylamasinde* okumuş ve “in ihrer Umgebung”, yani “etrafında” diye çevirmiştir (1897: 139). Thomsen ise *yalamasında* şeklinde okuduğu bu kelimeyi tercüme etmeden bırakmıştır. Bu kelimeyi ilk kez doğru okuyan Orkun olmuştur: *yalmasında* “atının zırhına” (I, 44-45).

95) KT D33: *yüz (a)rtuk okun urtı* “yüzden fazla ok ile vurdu(lar)”. Çok açık olan bu ibare Radloff tarafından anlaşılamamıştır (1897: 139). *Ok* kelimesinin vasıta hali olan *okun* kelimesini Radloff *akun* okumuş ve bunu “Angriff”, yani “akın” diye tercüme etmiştir (aynı yer). Tuna bu kelime ile *urtı*'yı birleştirerek ikisini *koonurtı* okumuş ve bunu “kondurdu” şeklinde anlamıştır (1960: 224). Doerfer *okun* kelimesini *ok on* diye okumuş ve cümleyi tamamıyla yanlış anlamıştır (TMEN IV: 190).

Malov yukarıdaki ibareyi “yüzden fazla ok isabet etti” şeklinde çevirmiştir (1951: 41). Bu çeviri ancak *yüz artuk ok urtı* ibaresinin çevirisi olabilir. *Ok* kelimesi burada vasıta halinde olduğuna göre cümlelerin öznesi “düşman”dır.

96) KT D33: *yüz[(i)ñe] b(a)şına bir t[(e)gm(e)di] (tegürmedi?)*. İlk iki kelime Radloff'ta *yeriñe başiñe* (1897: 139). Thomsen'de ise *yüzke* (ilk harften sonrası şüpheli) *başıña* şeklindedir (1896: 109). İlk kelimeyi Orkun *yizke* okumuş (I: 44), fakat “yüzüne” şeklinde tercüme etmiştir (I: 45). (Sözlükte kelime *yüzke*'dir). Malov aynı kelimeyi şüpheli olarak *yizek* okumuş ve “öncü” anla-

mındaki *yezek* kelimesi ile birleştirmiştir (1951: 31, 389).

Fin atlasında ilk kelimenin sadece üç harfi, Y^2 , I ve Z okunabilmekte son iki harfi ise okunamamaktadır. Bundan sonra gelen *b(a)şına* kelimesini dikkate alarak ben ikinci harfin aslında W^2 olması gerektiği kanısına varmış ve kelimeyi *yüz[(i)ñe]* şeklinde tamir etmiştim (Tekin 1968: 235). Radloff atlasında üçüncü harf şüpheli bir R^2 , dördüncü ve beşinci harfler ise NG ve A' 'dır. Radloff'un üçüncü harfi yanlış tahmin ettiği anlaşılıyor.

İbarede *b(a)şına* kelimesinden sonra bir ayırma işareti ve $B^2IR^2T^2$ harf dizisi vardır; bundan sonrası okunamamıştır. Radloff bu diziyi *bir t.....* 1897: 139), Thomsen ise *birt...* şeklinde okuyup bırakmıştır. Orkun aynı yeri *bir t(egmedi?)*, Malov ise *bir (tegürmedi)* şeklinde okuyup tamir etmişlerdir. Ben de Orhon Türkçesi gramerimde burayı Malov gibi *bir [tegürmedi]* şeklinde tamamlamıştım (1968: 235). Her iki şekil de yerinde ve uygun olmakla birlikte, bundan sonraki satırın başında bulunan *tegdükin* kelimesini dikkate alarak bugün bu fiilin *tegmedi* olması ihtimalini daha kuvvetli buluyorum.

97) KT D34: *t(e)gdükin türük b(e)gl(e)r koop bilir s(i)z*. Baş tarafı okunamayan bu cümleden Kül Tigin'in Çin ordusu ile yapılan bu savaşta bir veya birkaç yerinden isabet aldığı ve yaralandığı anlaşılıyor.

98) KT D36: *opl(a)yu* “hızla, kendini tutamayarak”. Bu fiil büyük bir ihtimalle, **op* yansımasından *-la-* eki ile yapılmıştır (krş. Trk. *hopla-*). Fiilin buradaki anlamı “yerinde duramamak, kendini tutamamak” olmalıdır. Kırgızca aynı anlamdaki *opton-* fiili, hiç şüphesiz, daha eski bir **op-la-n-* şekline gider. Bazı araştırmacılar bu *oplayu* kelimesini *op* “harman dövmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz”+layu “gibi” olarak açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir (bkz. Sertkaya 1983: 374). Bu izah pek kandırıcı değildir; çünkü harman döven öküzlerin hareketi ağır, hatta çok ağır bir harekettir. Savaş sırasındaki hareket ve hücumlar ise süratli olmak zorundadır. Clauson'un *oplayu* kelimesini Osm. *ufla-* “sabırsızlık ifadesi olarak *uf* demek” fiiline bağlaması da (1972: 11) kandırıcı bir izah tarzı sayılamaz.

99) KT D36: *udş(u)ru s(a)nçdı*. Birkaç kez (iki kez) geçen bu ibaredeki ilk kelimeyi Orhon Türkçesi gramerimde *ud (a)şru* “kalça aşırı” şeklinde okumuş ve açıklamıştım. Ancak, *udlık* “uyluk” kelimesinin **ud* şeklinin tesbit edilmiş olmasını dikkate alarak bu kelimeyi bugün **udşur->*ud-uş-ur-* “kovalamak, kaçırtmak” fiilinin *-u* ekli zarf şekli olarak açıklamanın daha doğru ve isabetli olacağı kanısındayım (bkz. Clauson 1972: 73).

100) KT D36: *b(a)y(i)rkuun(i)ñ*. Genitif ekinden önceki *-n-* ünsüzü N^2 ile yazılmıştır. Erdal'ın bu kelimeyi *Bayırku neñ* “Bayırku malı” olarak açıklamak istemesi (1979: 10) kabul edilemez; çünkü Eski Türkçe metinlerde *neñ* “şey” kelimesinin böyle bir kullanılışına rastlanmamıştır. Buna karşılık, öndamaksillaşma (palatalisation) örnekleri yazıtlarda pek boldur.

101) KT D37: *otça borça*. Thomsen ikinci kelimeyi önce *bur(a)ça* okumuş (1896: 110), fakat daha sonra Doğu Türkçesi ve Kırgızca *bora-* “(hava) kar fırtınasına, tipiye çevirmek” fiilini dikkate alarak bunu *borça* (veya *burça*?) olarak düzeltmiştir (1916: 94, not 2). Radloff bu iki kelimeyi *otaça buraça* okumuş ve bunu “von allen Seiten”, yani “her taraftan” (!) diye tercüme etmiştir (1897: 141). Radloff’un bu okuyuşu ve izahı, hiç şüphesiz, tamamıyla yanlıştır. Orkun *otça borça* okuduğu ibareyi “ateş ve su gibi” diye (I, 46), Malov da aynı şekilde okuduğu iki kelimeyi “ateş ve şarap gibi” diye çevirmiştir (1951: 32, 41). Orkun’un ve Malov’un izahları da kabul edilemez, çünkü Türkçede “su” anlamında bir **bor* kelimesi olmadığı gibi, düşman ordusunun “şarap gibi” gelmesi de anlamsız, hatta saçmadır. Clauson da *borça* kelimesini *bor* “şarap” kelimesinin eşitlik hali olarak açıklamış ve “pek fazla şarabın kargaşaya yol açacağı” gibi bir yorumda bulunmuştur (1972: 357).

Bu açıklamalar içinde en akla yakın olanı, şüphesiz, Thomsen’inkidir. Doğu Türkçesi *bora-* ve Kırgızca *boro-* (<**bor-a-*) fiillerinin kökü olan **bor*’un bugün Türk dil ve lehçelerinde bulunmaması Thomsen’in görüşünü zayıflatmaz; çünkü hiçbir dil ve lehçede yaşamayan, unutulmuş, başka kök kelimeler de vardır.

102) KT D38: *t(a)b(a)rda* “Tabaristan’da”. Radloff bu kelimenin yer adı olduğunu anlayamamış ve *tab-* “bulmak” (!) fiili sanmıştır (1895: 124). Thomsen bu izahı, haklı olarak, tenkit etmiş ve kelimeyi *Tabar-da* olarak açıklamıştır (1896: 159, not 48). Bundan sonra gelen ve sadece ilk iki harfi okunabilen kelime de, Radloff’un sandığı gibi *ku[rıgaru]* değil, (1897: 142), yine Thomsen’in isabetli olarak tahmin ettiği gibi *ko[nt(u)rt(u)m(i)z]* “kondurduk, yerleştirdik, iskân ettik” olmalıdır (1896: 159).

103) KT D39: *k(e)ñ(e)r(e)s t(a)pa b(a)rđı*. Şimdiye kadar boy adı olduğu sanılan *Keñeres* kelimesinin yer adı olduğu Moğolistan’da yeni bulunan Tes yazıtından anlaşılmaktadır: *ol bod(u)n(u)m k(e)ñk(e)r(e)sde...* (Kuzey 10). Klyaštorniy’in bu kelimeyi *keñ kerışdi* “widely quarrelled”, yani “genişçe kavga etti” şeklinde okuyup açıklaması kabul edilemez (1985: 152).

104) KT D40: *(a)nt(a)g ödke ök(ü)n(ü)p*. Clauson buradaki *ökün-* fiilinin *ükün-*, yani *ük-* “yığmak” fiilinin öze dönüşlü çatısı olduğunu ileri sürmüştür (1972: 111). Ona göre *antag ödke ökünüp Kül Teginig az eren ertürü ut(u)ımız* cümlesi şöyle anlaşılmalıdır: “Thereupon collecting (our troops) we sent Kül Tegin, providing him with a few men”, yani “Bunun üzerine, (kuvvetlerimizi) toplayarak, Kül Tegin’i birkaç kişi ile gönderdik”. Bu izah ve bu çeviri kabul edilemez: 1. “Yığmak” anlamındaki fiil *ük-* değil, *üg-* biçimindedir (krş. Hak. *üg-*, Kırğ., Kzk. vb. *üy-*, Trkm. *üv-*) bu fiilin öze dönüşlü çatısı “yığmak, toplamak” anlamında olamaz, ancak “yığılmak, toplanmak” olabilir; 3. *antag ödke* “thereupon” diye anlaşılamaz; bu ibarenin anlamı “öyle (kötü, şansız) bir zamana”dır. Bundan önceki *alp er biziñe tegmiş erti* cümlesinden de anlaşıyor ki

Türkler kuvvetli bir hücumla uğramışlardır; üstelik ordunun atları da zayıf ve yiyeceksizdir. Hasılı, bu Türkler için kötü, şanssız bir zamandır. Bu kötü duruma üzülmemek, hayıflanmamak elde değildir. Türkler, onun için, böyle kendileri için elverişsiz, kötü olan bir anda hücumla uğradıkları için üzülmüşler, hayıflanmışlar, yani *ökün*'müşlerdir.

105) KT K1: *k(a)lıs(i)z*. Thomsen'de [...]/in (1896: 111), Radloff'ta *tegipen* (1897: 143). Fin atlasındaki harf dizisi $K^1L^1IS^2Z$ 'dir. Bunu takip eden kelime de *koop* (*kop*) olduğundan bu harf dizisi doğrudur. Malov (1951: 32) ve Tekin de (1968: 236) böyle okumuşlardır.

106) KT K1: *(e)rür b(a)rur (e)rkli*. Bu ibaredeki *(e)rkli* kelimesini Radloff ve Malov *erikli* okumuşlar, Radloff bunu “frei, unabhängig”, yani “hür, bağımsız” diye çevirmiştir (1897: 163). Thomsen önce *erkli* okuduğu bu kelimeyi *erklig* yerine bir eksik yazım saymış (1897: 202), daha sonra ise bunun *er-“olmak”* fiilinden *-gli* eki ile türemiş bir şekil olması gerektiği görüşüne varmıştır (1916: 64, 65). Ancak, Thomsen *erikli* okuduğu bu kelimede *-gli* ekinin başındaki *g*'nin ötümsüzleşmesini izah edememiştir.

Birçok yerde “iken” anlamında olan bu kelime *erkli* okunmalı ve *i* düşmesi ile **er-igli* şeklinden getirilmelidir (Tekin 1968: 180): *kiçe y(a)r(u)k b(a)t(a)r (e)rkli süñ(ü)şd(ü)m* “Akşam, güneş batar iken savaştım”. (Şine-Usu, D1), *tugt(a)şık(a)r (e)rkli* “Sancak çıkar iken...” (Şine-Usu, D5), vb. Ancak, Tunyukuk yazıtında bu *erkli* kelimesinin, beklendiği gibi “olan” anlamında kullanıldığını görmekteyiz: *yuyka (e)rkli top(u)lg(a)lı uç(u)z (e)rm(i)ş, y(i)nçge (e)rklig üzg(e)li uç(u)z...* “İnce (yüzlü) olan(ın) delinmesi kolay imiş, (ip veya çubuk gibi) ince olan (bir şeyin de) kırılması kolay imiş...” (Tunyukuk: 13). KT yazıtındaki ve BK D29'daki *erür barur erkli* ibaresini “gelir gider olan” yani “kendi başına buyruk olan, serbestçe karar verip hareket eden” diye çevirmek doğru olur.

Kelimedeki *g* ünsüzünün ötümsüzleşmesi **erigli*'deki *i* ünlüsünün düşmesi sonucu meydana gelmiş olmalıdır: *erigli* > **ergli* > *erkli*.

107) KT K2: *(a)z bod(u)n y(a)gı boltı*. Son kelime Radloff metninde *WLTT*'dir. Radloff bunu önce *kaldı* okumuş, daha sonra ise *(b)oltı* şeklinde düzeltmiştir (1897: 144). Fin atlasında birinci B^1 harfi çok nettir, *W*, *LT* ve *I* harfleri ise seçilebilmektedir. Kelimenin *boltı* olduğundan şüphe edilemez. Thomsen, nedense, *kaldı* şeklini tercih etmiştir (1896: 111). Orkun'da da, tabii, böyledir (I, 48).

108) KT K3: *k(a)mş(a)g* “sarsılmış, sarsıntılı”. Radloff, Thomsen ve başkaları tarafından *kamaşig* okunan ve yanlış anlaşılan bu kelime *kamşa-* “salanmak, hareket etmek” fiilinden (*Irk Bitig*: 16) *-g* ile yapılmış bir sıfattır (bkz. Tekin 1968: 111). Kitabelerde *kamşa-* fiilinin ettirgen çatısı *adak kamşat-* “a-yağı sarsılmak, sendelemek” deyiminde geçmektedir (KT K7, BK D30).

109) KT K3: *bod(u)n il(i)g ik(e)gü boltukınta* “halk ve hükümdar iki gruba ayrıldığına”. Radloff ilk üç kelimeyi *budun ilig-ik(li)g(i?)* tarzında (1897: 144), Thomsen de *budun iligiki* şeklinde yanlış okumuşlar ve tabii doğru tercüme edememişlerdir. Malov aynı ibareyi *budun iligi kegi boltukınta* şeklinde okumuş ve “halkta haset ve kin peyda olduğunda” tarzında çevirmiştir (1951: 32, 42).

İkinci ve üçüncü kelime Radloff atlasında $W^2L^2G^2IK^2$. G^2 , Fin atlasında ise $IL^2G^2IK^2G^2I$ şeklindedir. Bence Fin atlasındaki şekil, sonuncu harf hariç, doğrudur. Sonuncu harf aslında W^2 olmalıdır. Bu durumda bu harf dizisi *il(i)g ik(e)gü* (veya *ikigü*) okunabilir ve bütün ibare anlamlı olur (bkz. Tekin 1968: 236).

Clauson benim *il(i)g* okuduğum kelimeyi *ellig* okuyor. *İlig* “hükümdar” kelimesinin bu etimolojisi doğru olmasa gerekir; çünkü kelime Uygur metinlerinde her zaman tek *l* ile yazılmıştır.

110) KT K5: *sü [t](e)gişinde* “ordular karşı karşıya geldiğinde, yakın çatışmada”. Radloff bunu keyfi olarak değiştirmiş ve *sü [ki]şisinde* gibi garip bir şekilde okumuştur (1897: 145). Kelimenin *kişisinde* okunmasına imkân yoktur; çünkü Fin atlasında da açıkça görüldüğü gibi, okunamayan ilk harften sonra G^2IS^2INTA harf dizisi gelmektedir. Ayrıca, *sü kişisi* “muharip, savaşçı” gibi bir deyim başka hiçbir yerde rastlamıyoruz. Thomsen’in okuyuşu, şüphesiz, doğrudur (1896: 112 ve 160, not 53).

111) KT K5: *koş(u)lg(a)kda*. Bir yer adı olan bu kelime türlü şekillerde okunabilir. Radloff *Kuşlagak* (1897: 145), Thomsen de *Kuşlıgak* şeklini tercih etmiştir (1896: 112). Ben Orhon Türkçesi gramerinde *Kuş-algak* okumuştum (1968: 236). Bugün ise *Koşulgak* şeklini tercih ediyor ve bu yer adının *koşul-*fiilinden *-gak* eki ile yapılmış, “iki nehrin koşulduğu, birbirine kavuştuğu yer” anlamına bir kelime olabileceğini düşünüyorum.

112) KT K7: *k(a)mş(a)tdı*. Bu kelimeyi Radloff *kamaştı* (!), Thomsen de *kamaştı* şeklinde okumuştur. Orkun ve Malov da Thomsen gibi okumuşlardır. Kelimenin ilk kez *kamşatdı* şeklinde okunuşu için bkz. Tekin (1968: 236). Ayrıca, *adak kamşat-* deymi için bkz. bir de Tekin 1957: 373.

113) KT K7: *toña tig(i)n yogınta*. Burada sözü edilen *Toña Tigin*, 714 yılında Beşbalık (Pei-t’ing) surları önünde pusuya düşürüp öldürülen Kapgan Kağan’ın oğlu *Toña Tigin* olmalıdır (bkz. Liu, I: 275). 684 yılında doğmuş olan Kül Tigin bu savaş sırasında 31 yaşında olduğuna göre savaş 715 yılında cereyan etmiş demektir. Bundan bir yıl önce öldürülen *Toña Tigin*’in yoğ töreni de 715’te yapılmış olmalıdır.

114) KT K7: *(e)zg(e)nti k(a)d(i)zde*. Lokatif ekinin d^2 ’si D^2 ile yazılmıştır. Bu bir yazım yanlışlığı değilse, kelimenin *Kadaz* veya *Kadı* değil de *Kadiz*, şeklinde telâffuz edildiğini gösterir. Radloff’ta *Ezgenti Kadinde* (Kadazda), Thomsen’de de *ezgenti kadazde* şeklindedir. Malov ise *Ezgenti Kadazda* oku-

muştur (1951: 33).

115) KT K8: *b(a)lık(k)a b(a)s(ı)kdı* “çamura soktu, çamurlara kardı”. Radloff bu ibareyi *Balık(k)a barmadı* “Şehire gitmedi” diye okuyup açıklamıştır (1897: 146). Böyle bir cümlemin burada yeri olmayacağı açıktır. Thomsen’de bu ibare *ba[...]a ba[...]* *dı* (1896: 113). İlk kelime Radloff atlasında *b(a)lık(k)a* okunabilecek şekildedir. Radloff’un *barmadı* okuduğu ikinci kelime ise Fin atlasında *B¹S²K¹D¹I* şeklindedir. Ne var ki ikinci ve sonuncu harfler pek açık seçik değildir. Bence bu harf dizisindeki ikinci harf ya *S²* veya *S¹* harfidir, *S²* olması daha muhtemeldir. Bu takdirde bu kelime ancak *basıkdı* okunabilir ve anlamlı olur. Cümlemin ilk kez böyle okunuşu için bkz. Tekin (1968: 237).

Bu izaha *basık-* fiilinin şekilce edilgen veya öze dönüşlü çatı olduğu iddiası ile karşı çıkılabilir. Bu iddiaya karşı edilgenlik-ettirgenlik kavramlarının çok kere birbirine karıştığı, ettirgen çatıların edilgen çatı anlamında da kullanıldığı (örneğin *basıt-* “bastırmak”, dolayısı ile de “basılmak”) savunmasını ileri sürebiliriz. Ayrıca, Türkçede bir *-k* ettirgenlik veya pekiştirme ekinde de söz edilebileceği kanısındayız: *yak-* < **ya-k-* (krş. *yan-* < **ya-n-*) fiilindeki *-k-* morfemi gibi.

116) KT K8: *(a)mga korg(a)n*. Bu kalenin adı BK D31’de *(a)mgı* olarak geçmektedir. Ancak, bu sonuncu şekildeki *I* harfi *A* yerine bir yanlış okuma da olabilir.

117) KT K8: *kül tig(i)n (e)b(i)g b(a)şl(a)yu (a)kıt(tı)m(ı)z*. Buradaki *(e)b(i)g* “karargâhı” kelimesini Radloff ve Thomsen *beg* “bey” okumuşlardır. Radloff son kelimeyi *akıt(tı)mız*, Thomsen ise *kıtımız* okumuştur. Radloff bütün cümleyi “Kül Tigin’i beglerin başında gönderdik” şeklinde (1897: 147), Thomsen de “Kül Tigin’i baş kumandan olarak görev yapması için gönderdik” (1924: 155) tarzında çevirmiştir. Bu tercümeler doğru olamaz; çünkü bu savaşta Kül Tigin cepheye gitmemiş, *eb*’de, yani karargâhta kalmış ve buranın savunmasını üstlenmiştir. Bu gerçek bundan sonraki cümlelerden anlaşılmaktadır. Cümlemin çevirisi “Kül Tigin’i karargâh kumandanı tayin edip akın ettik” olmalıdır.

118) KT K10: *öd t(e)ñri (a)ys(a)r*. Bu ibarenin fiili Radloff tarafından, *yaşar* okunmuş ve bütün cümle “Ewig lebt (nur) der Himmel”, yani “Ebediyen (ancak) Tanrı yaşar” olarak tercüme edilmiştir (1897: 148). Thomsen ise bu kelimeyi *yasa-* “düzenlemek, tanzim etmek” fiilinin geniş zamanı saymış ve cümleyi “Le ciel dispose edu temps” yani “Zamanı (ömrü) Tanrı tanzim eder” tarzında çevirmiştir (1896: 113). Orkun (I, 50), Malov (1951: 33) ve Tekin’in (1968: 210) çevirileri de bu mealde olmuştur.

İlk kez Clauson buradaki fiilin *yasa-* olamayacağını, çünkü Moğolca olan bu sözün 13. ve 14. yüzyıldan önce Türkçe metinlerde görülmediğini ileri sürmüş ve *öd teñri aysar* okuduğu ibareyi “when heaven prescribes the time”, yani “Tanrı zamanı (ömrü) tayin edince...” şeklinde tercüme etmiştir (1972: 974).

Doerfer de *öd* kelimesini *üd* okuyarak ibareyi aynı şekilde çevirmiştir (*TMEN* IV: 72). Bu düzeltme yerinde görünüyor. Çünkü: 1) *yasa-* fiili gerçekten Moğolcadır; 2) Türkçe olsa bile geniş zaman eki, iki heceli ünlü ile biten bir fiil olduğundan, *-r* değil, *-yur* olmalıydı (*yaşa-yur, yori-yur* vb. gibi).

Söz konusu fiil, şüphe yok ki, *ay-* fiilidir. Ancak, *ay-* fiilinin buradaki anlamı “söylemek” değil, fakat “emretmek, buyurmak, hükmetmek, takdir etmek” olmalıdır. Şart eki *-sar* da burada eylemin zamanını bildiren zarf-fiil eki görevindedir.

119) KT K11: *közde y(a)ş k(e)ls(e)r tida... s(a)k(i)nt(i)m*. Buradaki *tida* (<**tid-a*) zarf-fiili Radloff, Thomsen, Orkun ve Malov tarafından yanlış okunmuş ve yanlış anlaşılmıştır. Oysa bu kelime *tıd-* “engel olmak, mani olmak” fiilinin *-a*’lı zarf şekline başka bir şey değildir ve cümledeki ikinci kısımdaki *y(a)nt(u)r-u* “döndürüp, döndürerek” zarf-fiiline paraleldir. (bkz. Tekin 1968: 237, 381). Araştırmacıları şaşırtan herhalde kelime başındaki *T²* harfi olmuştur. Oysa bu, Orhon Türkçesindeki pek çok öndamaksıllaşma örneklerinden biridir (krş. *tiñla-*, *yagutir*, *katıgdi*, *sigun*, *sigut* vb.).

120) KT K11: *k(a)t(i)gdi*. Bu kelimedeki zarf ekinin *d*’si gerek Radloff gerekse Fin atlasında *D²* iledir. Radloff ve Thomsen kelimeyi, buna rağmen *katıgdi* okumuşlardır.

121) KT K12: *iş(i)yi lik(e)ñ*. Çin imparatorunun Kül Tigin’in yoğ törenine katılmak ve imparatorun taziyetlerini Bilge Kağan’a bildirmek üzere gönderdiği temsilcilerden *Lü Hiang*. Birinci kelime bu şahsın görevini belirten ve “vak’anüvis” anlamına gelen *şē-yen* ile bir ve aynı olabilir (bkz. Lui I: 179).

122) KT K12: *b(e)rç(i)k(e)r*. Radloff metninde *B²R²ÇL²R*, Fin atlasında ise *B²R²ÇK²R²* şeklindedir. Radloff’un *K²* harfini *L²* sandığı anlaşılıyor. Radloff kelimeyi *bereçiler* okumuş (1897: 149) ve tabii yanlış çevirmiştir. Thomsen aynı kelimeyi *berçeker* okumuş ve doğru olarak “les Perses (?)” diye çevirmiştir (1896: 114). Orkun ve Malov da aynı okuyuşu ve anlamı kabul etmişlerdir. Ben Orhon Türkçesi gramerimde kelimeyi yukarıdaki gibi fakat iki kelime halinde okumuştum: *berçik er* “Fars eri, Fars erleri”. Buradaki *berçik* kelimesi Orta Farsça **Parsig*, **Persig* gibi bir addan bozulma bir şekil olabilir.

123) KT K12: *buk(a)r(a)k ul(u)ş*. Bu ibare “Buhara şehri” olarak anlaşılmalıdır: *buk(a)r(a)k ul(u)ş bod(u)n* “Buhara şehri halkı”. *Ul(u)ş* kelimesi *S²* harfi ile yazılmıştır.

124) KT K12: *n(e)k s(e)ññün, og(u)l t(a)rk(a)n*. İlk kelime Radloff atlasında *N²NG*, Fin atlasında ise *N²K²* şeklindedir. Radloff bunu ikinci kelime ile birlikte *Neñsenñün* okumuş ve bütün ibareyi “Neng-sengün’ün oğlu Tarkan” diye çevirmiştir (1897: 149). Thomsen ise doğru olarak “Neng-sengün ve Oğul Tarkan” şeklinde tercüme etmiştir (1896: 114). Kül Tigin’in yoğ törenine Buhara şehri halkından iki temsilcinin geldiği kesindir. Bunlardan “general” rütbesini

taşıyan birincisinin adı olan N^2K^2 harf dizisi *Nek* okunabileceği gibi, $(E)n(E)k$ veya $(E)n(i)k$ şeklinde de okunabilir.

125) KT K12: $m(a)k(a)r(a)ç\ t(a)mg(a)çı$. İlk kelime Uygur metinlerinde *maharaç* şeklinde geçen (<Skr. *mahārāca* “yüksek hâkim veya sahip, mihrace”) kelimesi ile bir ve aynı olmalıdır. Radloff'ta *Makraç* (1897: 149), Thomsen'de, doğru olarak, *maçaraç* (1896: 114).

126) KT K13: $t(a)bg(a)ç\ k(a)g(a)n\ çık(a)n\ ç(a)n\ s(e)nün$ “Çin imparatorunun kuzeni Çang Sengün”. Bu ibaredeki *çık(a)n* “teyze oğlu, kuzen” kelimesi uzun süre anlaşılamamıştır. Radloff metninde kelimenin ikinci harfi, yanlış olarak, N^2 'dir. Radloff bu nedenle kelimeyi yanlış okumuş ve unvan ve özel ad sanmıştır (1897: 149). Thomsen kelimeyi doğru okumakla birlikte izah edememiş ve Çince bir unvan sanmıştır (1896: 114 ve 166: not 66). Orkun bütün ibareyi “Çin hakanından Çıkan (?) ile Çang-Sengün geldi” diye çevirmiştir (I, 52). Malov da bu kelimeyi bir unvan sanmış ve “çinovnik”, yani “memur, bürokrat” olarak tercüme etmiştir (1951: 43, 377).

Oysa, buradaki *çıkan* kelimesi Çince bir unvan olmayıp Türkçe bir akrabalık adıdır. Kâşgarlı bu kelimeyi “teyze oğlu” diye tercüme etmiştir (I, 402). Kelime Çağataycada da *çıgan* olarak tesbit edilmiştir. Böylece ibare yukarıdaki gibi tercüme edilmelidir (bkz. Tekin 1968: 237, 323).

İbarede adı geçen $ç(a)ng\ s(e)nün$ “general Çang” Çin imparatorunun Kül Tigin'in yoğ töreni için Bilge Kağan nezdine gönderdiği Çin kaynaklarında zikredilen *Çang K'ü-i* ile bir ve aynı şahıs olmalıdır (Thomsen 1896: 166, not 66 ve Liu I: 179 ve II: not 995).

127) KT K-D: $koon\ yılka\ yiti\ y(e)g(i)rm(i)ke$ “Koyun yılında, (birinci ayın) on yedisinde”. 12 Hayvanlı Türk takvimine göre tesbit edilmiş olan bu tarih 27 Şubat 731'e tekabül etmektedir (Bazin 1974: 244).

128) KT K-D: $tok(u)z(u)nç\ (a)y\ y(e)ti\ ot(u)zka$. “(koyun yılının) dokuzuncu ay(ının) yirmi yedisinde”. Bu tarih de 1 Kasım 731 tarihine tekabül etmektedir (Bazin 1974: 244).

129) KT K-D: $biçin\ yılka\ yit(i)nç\ (a)y\ yiti\ ot(u)zka$. “Maymun yılında, yedinci ay(ın) yirmi yedisinde”. Kül Tigin için yapılan anıt-kabirin tamamlandığı, Kül Tigin kitabesinin yazımının bittiği tarih; 21 Ağustos 732'ye tekabül etmektedir (Bazin 1974: 244).

130) KT K-D: $(a)lk d[(i)m](i)z$ “bitirdik, tamamladık”. Bu kelime Radloff, Thomsen, Orkun ve Malov tarafından *alkadımız* şeklinde yanlış okunmuştur. Fiil tek heceli olup *alk-* biçimindedir (Tekin 1968: 237). Bu fiilin edilgen çatısı KT G9 = BK K7'de geçmektedir: $(a)lk(i)n-$.

131) KT K-D: $kül\ tig(i)n\ ö[zi]\ kırk\ (a)rtuk[ı\ y]iti\ y(a)şı[ña]\ bolıtı$. Üçüncü kelimenin W^2 yani *ö* veya *ü* ile başladığı kesindir. Radloff bu kelimeyi *ö[zi]*, Thomsen ise *ö[l(i)p]* olarak tamamlamıştır. Bu ibaredeki asıl güçlük yedinci ve

sekizinci kelimelerin okunuşundadır. Yedinci kelime Radloff metninde *Y'SNG*, Fin atlasında ise *Y'SIK²* şeklindedir. Görüldüğü gibi kelime Radloff metninde bir harf eksiktir. Bu kelimenin Radloff'un okuduğu gibi *yaşın* olması (1897: 156) gramer bakımından imkânsızdır. Öte yandan Fin atlasındaki şekil de yanlış veya eksik olmalıdır. Ben bu kelimeden sonra bir *A* harfinin bulunması gerektiği kanısındayım. O zaman bu kelime *y(a)şinā* “yaşında” okunur ve anlamlı olur. Son kelimeye gelince, bu Radloff atlasında *S'W'LTT^d* şeklinde, Fin atlasında ise *B'W'L'IT^d* şeklindedir. Cümlelerin son kelimesi olan bu harf dizisi *bulit* veya *bolit* okunabilir. Thomsen önceki kelimeyi şüpheli şekilde *yaşık*, ikinciyi de yine şüpheli olarak *bulit* okumuş, ancak sayfa altına düştüğü notta her ikisinin *yaşlıg bolit* okunabileceğine de işaret etmiştir (1896: 120). Fin atlasındaki harf dizisi doğru ise Yolluğ Tigin'in burada *I* harfini *T^d* harfinden önce yazarak bir yanlış yaptığı düşünülebilir.

132) KT K-D: *t(a)ş [b(a)rk itgüçig]*. Burada şüpheli olan *t(a)ş* kelimesinden sonrası okunamamaktadır. Cümlelerin daha sonraki kısmına bakarak (*bunca bedizçig*) belki *[b(a)rk itgüçig]* şeklinde doldurulabilir.

133) KT K-D: *tuyg(u)n (e)lt(e)b(e)r*. Çin mimar, ressam ve heykeltıraşlarını getiren şahsın adı ve unvanı. Radloff ve Thomsen ilk kelimeyi *toygun* okuyup bunu bir rütbe saymışlar ve ibareyi “Toygunlar ve Elteberler” şeklinde tercüme etmişlerdir (1896: 120, 1897: 156). Orkun (I, 53) ve Malov da ibareyi böyle anlamışlardır. Ben ilk kelimenin özel ad olması gerektiği görüşünden hareketle, Kırgızca *tuygun* “beyaz aladoğan” kelimesini de dikkate alarak, bunu *tuygun* okumuştum. Bu görüşümü hala muhafaza ediyorum.

Clauson bu *tuygun* kelimesini *toygun* okuyup KT G-D'deki *taygun* ile birleştirmiş (!) ve bu kelimelerin ilk hecesinin Çince *t'ay* “büyük” kelimesi olabileceğini ileri sürmüştür (1972: 568). Bu görüş kabul edilemez. Bundan sonra gelen *elteber* bir unvan olduğuna göre bundan önceki kelime kişi adı olmalıdır. Ayrıca, Çince “büyük” anlamındaki kelime kitabelerde *tay* şeklinde yani *o* ile değil, *a* iledir (*tay-señün* gibi). İkinci olarak, *toygun*'daki *toy-* Çince *t'ay* ise *-gun* nedir? Bu izah edilmedikçe bu kelimenin Çince bir rütbe veya unvan olduğu görüşü kabul edilemez.

Clauson bu adın bulunduğu cümleyi de “... brought so many docorators, hing officials (?), and *eltebers*”, yani “... bunca dekoratörleri, yüksek memurları ve elteberleri getirdi” şeklinde yanlış tercüme etmiştir. Çünkü *tuygun elteber* cümlelerin nesnesi veya nesneleri değil, öznesidir!

134) KT K-D: *k(e)lü<r> ti*. Yolluğ Tigin bu kelimedeki *r*'yi unutmuştur.

135) KT G-D: *yig(i)rmi kün ol(u)r(u)p... bit(i)d(i)m*. Kül Tigin anıtındaki Çince kitabe 1 Ağustos 732'de yazılmış olduğuna göre Yolluğ Tigin Kül Tigin kitabesini 2-21 Ağustos 732 tarihleri arasında yazmış olmalıdır.

136) KT G-D: *bu tāmka* “bu duvara”. Thomsen *tāmka* kelimesini *tamga*

sanmış ve ibareyi “ces nobreux signes”, yani “bu birçok işareti diye çevirmişse de (1896: 120), daha sonra ibareyi bundan önceki *bu t(a)ška* ile birlikte “auf diesen Stein und diesse Mauer” şeklinde doğru tercüme etmiştir (1924: 159). Orkun bu düzeltmeyi dikkate almamış ve Thomsen’in ilk çevirisinde olduğu gibi *tamka* kelimesini “damga” ile karşılamıştır (I, 54).

137) KT G-D: *t(a)ygun(u)ñ(ı)zda*. Bu cümledeki *t(a)ygun* kelimesi de unvan sanılmış ve bundan sonraki $Y^2G^2D^2I$, yani *y(e)gdi* “daha iyi bir şekilde” kelimesi de anlaşılamadığından cümle yanlış tercüme edilmiştir. Radloff, ilk hecede W^1 olmadığı halde kelimeyi *toygun* okumuş ve unvan saymıştır (1897: 155). Thomsen kelimeyi doğru okumuş, ancak o da bunu bir unvan sanmıştır (1896: 120). Thomsen, ayrıca, bu satırdaki bazı kelimelere ayırdığı notta *taygun* kelimesinin Çince “büyük” anlamındaki *tay* kelimesi ile topluluk isimleri kuran *-gun/-gün* ekinden oluşabileceği görüşünü ileri sürmüştür (1896: 177, not 84). Bu görüş kabul edilemez, çünkü Çince *tay* kelimesi eski Türkçede sadece Çince unvanların parçası olarak bulunur (*tay-señün* gibi), bağımsız bir kelime olarak kullanılmaz.

Cümlede *ogl(a)n(ı)ñ(ı)zda* kelimesi ile birlikte kullanılan bu kelimeyi ben Türkçe *tay* kelimesinin *-gün* ekli topluluk veya çokluk şekli saymış ve *taygun* kelimesinin burada mecazî olarak “*tay* gibi evlâtlar” anlamında kullanılmış olabileceğini ileri sürmüştüm (1968: 121, 377). Bu görüşümü bugün de muhafaza ediyorum.

138) KT G-D: *y(e)gdi* “daha iyi bir şekilde”. Bu kelime Radloff atlasında $K^2G^2D^2A$, Fin atlasında ise $Y^2G^2D^2I$ şeklindedir. Şüphesiz Fin atlasındaki şekil doğrudur; Y^2 harfi K^2 harfine benzediğinden Radloff yanlışmıştır. Bu kelime bir de BK D36’da geçer *[(e)l(i)g] törüg y(e)gdi k(a)zg(a)nt(ı)m* “Devleti ve yasaları daha iyi bir şekilde kazandım”. Thomsen bu kelimeyi *y(i)g(e)di* okumuş ve bunu *yiged-* “faire du bien” “iyileştirmek” fiilinin *-l*’li zarf şekli saymıştır (1896: 146, not 20). Orkun da kelimeyi *yegedi* okumuş ve bunu zarf-fiil saymış, ama *yeged-* fiiline “yükseltmek, yüceltmek” anlamını vermiştir (IV, 138).

139) KT G-D: *t(e)ñr[ide]*. R^2 harfinden sonra ve *tir(i)gd(e)kiçe* kelimesinden önce sadece iki harflik boşluk vardır. Radloff atlasında *t(e)ñri* kelimesinden sonra ayırma işareti ile sonraki kelimeye geçiliyor. Acaba *t(e)ñri: tir(i)gd(e)kiçe: [kılzun]* gibi bir cümle karşısında mıyız? Gabain bu cümleyi *teñr[ide] tirigdekiçe [boltaçı siz]* şeklinde tamir etmiştir (1950: 257).

140) KT G-B: *tör[t b(i)ñ] y(ı)lk[ıs]ın*. Bu ibarenin Thomsen’deki şekli şöyledir: *tür[.....]q[.]ın* (1896: 120). Sayfa altına düştüğü notta Thomsen bu ibarenin *tör[tebin yıl]k[ıs]ın* şeklinde doldurulabileceğini belirtmiştir (not 4). Kitabelerin ikinci ve son çevirisinde ise bu ibareyi “viertausend Zuchtperde”, yani “dört bin yetiştirilmiş at” şeklinde çevirmiştir (1924: 159). Gabain aynı ibareyi *tör[t tümen yıl]k[ıs]ın...* tarzında tamir etmiştir (1950: 257).

Fin atlasında *tör*’den sonra bir harflik bir boşluk, daha sonra ise net olma-

yan B^2 ve W^2 harfleri vardır. Atlasta W^2 olarak tesbit edilen harf NG olabilir ve bu I harfsiz bir $b(i)\bar{n}$ kabul edilebilir. Daha sonra net bir Y^1 , net olmayan bir L^1 ve K^1 vardır. Bunlar da $y(i)lk$ şeklinde okunabilir. Atlasta K^1 'den sonraki G^1 ve K^2 harfleri yanlış olmalıdır. Bunlar I ve S^1 ise kelime $y(i)lk[is]in$ olarak tamir edilebilir. Gabain'in *tüm(e)n* kelimesi için yeterince boşluk yoktur. Ayrıca "dört tümen", yani "kırk bin yılık" büyük bir rakamdır; "dört bin" ise normal bir sayıdır.

141) KT G-B: $(a)y(a)gma$. Thomsen bu kelimeyi okumamış, sadece $y\bar{g}ma$ harf dizisi olarak vermiştir. Kelime Radloff metninde böyledir. Fin atlasında ise son harf A değil, I' dir.

Bence bu kelime $(a)y(a)gma$ okunabilir ve "koruyan, himaye eden" diye anlaşılabilir: *aya-gma*. Thomsen ikinci tercümesinde bu kelime için "beaufsichtigen", yani "nezaret etmek, kontrol etmek, bakımını üzerine almak" fiilini kullanmıştır. Eski Türkçe *aya-* fiilinin bir anlamı da "korumak, kollamak"tır (krş. MK I, 271: *ol tonın ayadı* "O elbisesini korudu").

142) KT G-B: $tuyg(u)t$. Bu kelime Fin atlasında $T^1W^1Y^1G^1T^1$, Radloff metninde ise $T^1W^1Y^1G^1I$ şeklindedir. Son harfin şüpheli olduğu anlaşılıyor. Thomsen ikinci tercümesinde bu kelimeyi "Toygun (?)" şeklinde almış, yani özel ad veya unvan saymıştır. Kelimenin son harfi N^1 ise, bence bu bir kişi adıdır ve büyük bir ihtimalle KT K-D'de Çin'den sanatkârları getiren Tuygun Elteber'le aynı kişidir.

143) KT B1: $kuur(i)d(i)n [s]og(u)d \bar{orti}$ "Batıda Soğdlular isyan etti". Fin atlasında ikinci kelimenin sadece ilk harfi net olmayan bir S^2 'dir. Bu kelime genellikle S^1 ile yazılmakta ise de burada S^2 ile de yazılmış olabilir veya bu harf aslında S^2 olduğu halde sarıh olarak seçilememiştir.

Bu cümlede ör- "yükselmek" fiili "ayaklanmak, isyan etmek" anlamında kullanılmış olmalıdır. Yazıtlarda 700 yılındaki Tangut seferinden sonra Türklerin 701 yılında Soğdlulara karşı bir harekâta giriştikleri zikredilmiştir: *sekiz yegirmi yaşına altı ç[ub sogdak] tapa süledim* (BK D24-25) ve *altı çub sogdak tapa süledimiz*. (KT I) 31). Bu seferde Bilge Kağan 18, Kül Tigin de 17 yaşındadır. Türkler 710 veya 711'de yine "Soğdluları" düzene sokmak için Sır Derya'yı geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer etmişlerdir: *sogdak bodun iteyin tiyin yinçü ügüzüg keçe temir kapıgka tegi süledimiz* (KT D39). Bu ibarede sözü edilen Soğdlu isyanı ikinci "Sogdak seferi" olabilir. Çünkü hemen ardından *türük bilge kagan ayukıña inim kül tiginig küzedü olurtum* cümlesi geliyor.

144) KT B1: $[(a)y]uka[\bar{n}]a$. Fin atlasında ilk harf N^1 , ikinci harf $"K^1$, üçüncü harf I , dördüncü harf net olarak seçilemeyen K^1 , son harf de A^1 'dir. Thomsen bunu şüpheli olarak $(a)nukf.]ka$ okumuştur (1896: 121). Sayfa altına düştüğü notta ise "Radloff'un okuduğu gibi *yokaka* olabilir mi?" sorusunu sormuştur. Üçüncü kişi iyelik eki almış bir kelimenin datif-lokatif eki *-ka* olamayacağından her iki okuyuş da kabul edilemez. Bence Fin atlasındaki şüpheli K^1

harfi *NG* olacaktır. Kelimenin ilk harfi Radloff metninde olduğu gibi *Y'* ise bu kelime *(a)yukıñā* olabilir. "Söylemek" anlamındaki *ay-* fiilinin bir anlamı da "buyurmak, hükmetmek"tir. Bundan *-uk* eki ile yapılmış *ayuk* kelimesi "hükmolunan, hükmolunmuş (ülke)" anlamına gelebilir.

145) KT B2: *in(e)nçu*. Kelime Fin atlasında *IN²NÇW¹* yani *in(e)nçu* okunacak şekildedir. Türkçe *inan-* fiilinin ilk ünlüsü baştan beri böyle olabilir (krş. Mo. *ünen* "gerçek"). Bu etimoloji doğru ise burada bir başka öndamaksıllaşma örneği ile karşı karşıyayız demektir. *İnençu Apa Yargan Tarkan* Kül Tigin'in unvanıdır.

146) KT B2: *[bi]rt(i)m [(a)n]ı ögtürt[(ü)m]* Fin atlasında *(a)t(i)g* kelimesinden sonra iki harflik bir boşluk ve *R²T²M* harfleri vardır. Bu ancak *[bi]rt(i)m* "verdim" olabilir. Daha sonra net olmayan bir *W¹* ve net bir *I* harfi vardır. *N¹* harfi *W¹* harfine benzer. Bence bu harf dizisi *N¹I* dir. Bu da ancak *(a)nı* okunabilir. Daha sonra ise net olmayan şu harf dizisi vardır: *W²G²T²W²R²T²*. Bu harf dizisi doğru ise buradaki kelime ancak *ögtürt[(ü)m]* olabilir. Radloff ve Thomsen *āt(i)g*'dan sonrasını okuyamamışlardır.

BİLGE KAĞAN YAZITI

147) BK K1: *bödke* = KT G1: *bu ödke*. (bkz. not 3).

148) BK K1: *(e)ş(i)d* = KT G1: *(e)şidg(i)l*. Her ikisi de S^2 ile.

149) BK K2: *tugs(i)kñā* = KT G2: *tugs(i)k(k)a* (bkz. not 7).

150) BK K2: *(i)çr(e)ki* = KT G2: *içr(e)ki*. Kelime başındaki *i* ünlüsünün kurala aykırı olarak yazılmadığı diğer örnekler için bkz. Tekin 1968, 31: *(i)lg(e)rü* (KT D21), *öz(i)çi* (T1 D4), *(e)n̄ (i)lki* (KT D32) vb.

151) BK K3: *yinçü* = KT G4: *y(e)nçü*.

152) BK K3: *yir b(a)y(i)rkuu* = KT G4: *y(i)r b(a)y(i)rkuu*.

153) BK K3: *y(e)riñe* = KT G4: *yiriñe*.

154) BK K3: *yış* = KT G4: *yış*. Bu kelime her iki yazıtta daima Y^2 ile yazılmıştır. Bu yazım kelimedeki art *ı* ünlüsünün *y* ve *ş* gibi inceltici ünsüzlerin arasında erken öndamaksıllaşmaya uğramış olduğunu gösterir (krş. Alt. *yış*, Şor *çış* “ormanlı dağ”, Hak. *çış* “sık orman” vb.). Bu kelime Yakutçada *i* ile yazılır: *sis* “dağ ormanı, dağlık yerdeki orman” < **yış*.

155) BK K3: *küm(ü)s* = KT G5: *küm(ü)ş*.

156) BK K3: *(e)şg(i)ti* = KT G5: *işg(i)ti* (bkz. not 10).

157) BK K4: *süç(i)g* = KT G5: *süçig*. KT'deki yazılış kurala uygundur.

158) BK K4: *(a)n̄(i)g bil(i)g(i)n* = KT G5: *(a)n̄(i)g bil(i)g* (bkz. not 14)

159) BK K5: *süç(i)g* = KT G6: *süçig*.

160) BK K5: *ük(ü)ş* = KT G6: *üküs*.

161) BK K5: *tög(ü)ltün* = KT G6: *tög(ü)lt(ü)n* (bkz. not 17).

162) BK K6: *ötük(e)n* = KT G8: *ötük(e)n*.

163) BK K6: *āçs(a)r* = KT G8: *āçs(i)k*. BK'daki şekil doğrudur (bkz. not 22).

164) BK K6: *üç(ü)n* = KT G9: *üçün*. BK'daki şekil yazım kurallarına daha uygun ise de KT'deki tam yazım ikinci hece ünlüsünün uzun olduğunu da gösteriyor olabilir (krş. Trkm. *üçin* “için” < **üçün*).

165) BK K7: *kuubr(a)t(t)m* = KT G10: *kuubr(a)td(i)m*. BK'daki şekil kelimedede *tt* < *td* benzeşmesi olduğunu gösterir (bkz. not 23).

166) BK K7: *ük(ü)ş* = KT G10: *üküş*.

167) BK K9: *n(e)nçe* “nice, pek çok”. *Ne* zamirinin eşitlik hali. *Bunça*, *ança* gibi şekillerin etkisi ile meydana gelmiş. Orhon Türkçesi dışında *neçe*, *niçe*.

168) BK K10: *kuzın* “kızını”. Her iki yazıtta 3. kişi iyelik ekinde sonraki akuzatif eki *-n* genellikle N^2 ile yazılır. Bu yazım 3. kişi iyelik ekinin Orhon

Türkçesinde henüz uyuma girmemiş olduğunu gösterir. Bu kelime gibi uyumlu örnekler birkaç tanedir: (a)ltunun, (a)gışın, b(a)r(ı)nın (KT G-B). Şine-Usu kitabesinde 3. kişi iyelik eki uyuma girer: b(a)r(ı)nın, b(a)rkın, k(a)tunun (D 2, 3, 5), vb. (bkz. Tekin 1968: 61).

169) BK K11: *kırg(a)gl(i)g kuut(a)yın kinl(i)g (e)şg[(i)tis]in*. İlk kelime için krş. MK II, 288: *kırgag* “elbisenin yanı ve kenarı”. Bu kelime “kenar, kıyı” anlamındaki *kırığ* kelimesinden türemiş bir **kırğa*- “kenar yapmak” fiilinden -g ile isim olabilir. *Kinl(i)g* kelimesine gelince, bu kelime evvelce (e)*kinl(i)g* okunmuş ve buradaki (e)*kin* bildiğimiz *ekin* kelimesi sanılmıştır. Thomsen bunu “graine”, yani “hububat” diye çevirmiştir (1896: 132). Ancak bundan sonraki kelime MK’daki *eşgürti* ve Uygur metinlerindeki *eşgirti* “işlemeli ipek kumaş” kelimesi ile bir ve aynıdır. Ayrıca, *ekin* kelimesi *i’*siz, yani K^2N^2 şeklinde yazılmalıydı. Bu kelime, Clauson’un tahmin ettiği gibi *kin* “misk” olmalıdır. Böylece *kinl(i)g (e)şg(i)ti* “misk kokulu işlemeli ipek kumaş” diye anlaşılabilir.

170) BK K13-14: *bu b(e)gl(e)r(i)g[.....]b(u)ñd[a.....]* Radloff, Thomsen ve başkaları tarafından doldurmayan bu kısımlar burada önerdiğimiz şekilde doldurulabilir. İbarenin...*b(u)ñd[a.....]* kısmını Orhon Türkçesi gramerimde *[su]b(u)ñd[a (a)dr(i)lm(a)s(a)r]* şeklinde tamir etmiştim (1968: 247).

171) BK K14: *türük [bod(u)n]*. İlk kelime Thomsen’de *tif--* (1896: 132). Radloff metninde ise kelime $T^2W^2R^{2W}K^2$, yani *türük*’tür.

172) BK K14: *kirt(e)çi s(e)n*. Thomsen’de *kört(e)çis(e)n* (1896: 133). Ancak, Thomsen ilk iki harfin altına birer soru işareti koymuştur. Kelime Radloff metninde açık olarak *kirt(e)çi s(e)n*’dir. Radloff da böyle okumuştur (1897: 154).

173) BK K14: *y(a)r(a)t(ı)d(di)m*. Fin atlasında Y^1R^1 . M, Radloff’ta Y^1R^1 . D^1M . Radloff kelimeyi *yarttım* (!), Thomsen *y(a)r(a)td(ı)m* okumuşlardır. Bence fiil ettirgen olmalıdır, çünkü Kül Tigin’in anıt-kabirini Bilge Kagan inşa etmemiş, fakat Çinli mimarlara inşa ettirmiştir. *Yaratıt-* fiili Şine-Usu kitabesinde geçer: *y(a)r(a)t(ı)d(ı)m* (D 8, 9, 10).

174) BK K15: *tokıtd(ı)m bit(i)td(ı)m*. Thomsen’de *b(e)ñgü t(a)ş* ibaresinden sonrası yoktur. Radloff metninde ise yukarıdaki iki kelime bulunmaktadır. Son kelimeyi önceki satırdaki *y(a)r(a)t(ı)d(di)m* ile karşılaştırınız.

175) BK K15: *bu[nı kör(ü)p (a)nça bil(i)ñ ol] t(a)ş b(a)rkin...* Thomsen’de yok. Radloff metnindeki *bu...* ile *t(a)ş b(a)rkin* ibaresi arasındaki boşluk yukarıdaki şekilde doldurulabilir.

176) BK D1: *t(e)ñri t(e)g t(e)ñri y(a)r(a)tm(i)ş türük bilge k(a)g(a)n*. Bilge Kağan’ın küçük oğlu Bilge Kutluğ Kağan’ın (734-741) unvanı. Thomsen bunun Çin kaynaklarının *İ-yan* adı ile kaydettikleri Bilge Kağan’ın oğlu ve halefinin unvanı saymışsa da (1924: 128), bence bu görüşünde yanılmıştır.

Bilge Kağan’ın halefi hakkında Çin kaynaklarında verilen bilgiler karışık,

hattâ bazan çelişkilidir. Bazı kaynaklar Bilge Kağan'ın ölümünden sonra Göktürk tahtına oğlu *İ-yan* Kağan'ın geçtiğini, ama onun kısa bir süre sonra öldüğünü ve yerine kardeşi *Teng-li* (Teñri) Kağan'ın geçtiğini kaydeder (Liu II, 622). Bazı kaynaklar ise *İ-yan*'dan hiç söz etmeyip Bilge Kağan'dan sonra oğlu *Teng-li*'nin kağan olduğunu yazarlar. Çin kaynaklarında verilen bütün bilgileri tercüme edip inceleyen Liu Mau-Tsai şu sonuçlara varıyor: *İ-yan* kağan ile *Teng-li kağan* iki ayrı şahıstırlar; *İ-yan*, Bilge Kağan'ın, *Teng-li* de *İ-yan*'m halefidir. (Liu II, 623); *İ-yan*, Bilge Kağan'ın büyük oğlu, pek kısa bir süre kağanlık yapmış ve ölmüş, ölümünden sonra da Bilge Kağan'ın küçük oğlu *Teng-li* (Teñri) tahta geçmiştir (Liu II, 628).

Liu Mau-Tsai'in görüşüne katılmamak mümkün değildir. Onun da belirttiği gibi bu konuda en doğru ve en güvenilir bilgi *K'ang Hi-sin*'in mezar kitabesinde verilen bilgi olmalıdır: “(Bilge Kağan'ın ölümünden sonra) devlet büyükleri onun oğlu *İ-yan*'ı kağan yaptılar. (*İ-yan*) kısa bir süre sonra hastalandı ve öldü. Sonra onun kardeşini *Teng-li* Kağan yaptılar” (Liu II, 622). Aynı bilgi *Kiu-t'ang-shu*'da şöyle verilmiştir: “Ölümünden sonra halkı oğlu *İ-yan*'ı kağan yaptılar. İmparator, müzakerelerde bulunmak, taziyetlerini bildirmek ve aynı zamanda onu kağan tayin etmek üzere *Tsung-çeng-k'ing* ve *Li Ts'üan*'ı *İ-yan*'a gönderdi. Müteveffa (Bilge Kağan) için, imparator mezar kitabesi ve tapınak yaptırttı. İmparator ayrıca, (Çince) kitabeyi yazdırmak için vak'anüvis *Li Yung*'u gönderdi. Kısa bir süre sonra *İ-yan* Kağan hastalandı ve öldü. Sonra onun kardeşini *Teng-li* Kağan yaptılar” (Liu I, 179). *Tse-çit'ung-kien*'de verilen bilgiler de bunları doğrulamaktadır: “(Bilge'nin ölümünden sonra) oğlu *İ-yan* tahta geçti, (fakat) kısa bir süre sonra öldü. Küçük kardeşi *Teng-li* Kağan tahta geçti” (Liu II, 622).

Bu bilgiler Pelliot'nun *İ-yan* Kağan ile Teñri Kağan'ın aynı şahıs olduğu yolundaki görüş ve kanısını (*T'oung Pao*, XXVI, 229-46) çürütmektedir.

Bundan sonra Bilge Kağan kitabesini yazdırıp diktiren kağanın kimliği sorunu ortaya çıkıyor. Kitabeyi kısa bir süre kağan olup ölen *İ-yan* Kağan mı, yoksa onun kardeşi ve halefi Teñri Kağan mı diktirmiştir? Bu sorunun cevabı da zor olmayacaktır. Çin kaynakları Teñri Kağan'ın sekiz yıl kağanlık yaptığını ve 741'de öldüğünü kaydediyorlar. Bu durumda Teñri Kağan 734'te tahta çıkmış demektir. Bilge Kağan 25 Kasım 734 tarihinde öldüğüne göre (Bazin 1974: 244), büyük oğlu *İ-yan* birkaç ay kağanlık yapmış ve yerine kardeşi Teñri Kağan geçmiştir. Bilge Kağan'ın yoğ töreni 22 Haziran 735 tarihinde yapılmış olduğuna göre de kitabeyi yazdırtan ve diktiren Teñri Kağan'dır. Başka bir deyişle, kitabe yazıldığında *İ-yan* Kağan ölmüş bulunuyordu. Bu husus Bilge Kağan kitabesinde şöyle ifade edilmektedir: *ul(u)g ogl(u)m (a)gr(ı)p yok bolça kuug s(e)ñün(ü)g b(a)lb(a)l tike birt(i)m* “Büyük oğlum hastalanıp ölünce Ku Sengün'ü balbal (olarak) dikiverdim”(G 9). Ancak bu cümle bir sorun daha ortaya atıyor: Bilge Kağan'ın büyük oğlu *İ-yan* kendisinden önce ölmüş ise nasıl birkaç ay için de olsa Göktürk tahtına geçebilmiştir? Bence bu sorun şöyle çö-

zülebilir: Birkaç ay kağanlık yaptıktan sonra hastalanıp ölen ağabeyi *İ-yan*'ın ölümünü Tenri Kağan kendi ağzından değil de babası Bilge Kağan ağzından hikâye etmeyi daha uygun bulmuştur. Esasen kitabede bundan sonra Bilge Kağan'ın ağzından iki cümle daha vardır. Ondan sonra Tenri Kağan konuşmaktadır.

177) BK D1: *[(a)l]tı sir* “Altı Sir”. Uzunca bir boşluktan sonra gelen *T'IS²IR²* harf grubunu Thomsen *[...]tıı (e)r* okumuş ve tercüme etmemiştir (1896: 122). Radloff da bu harf grubunu Thomsen gibi okumuş ve *er* kelimesini “muji”, yani “adamları” diye çevirmiştir (1897: 15). Malov da Radloff'u tekrarlamakla yetinmiştir (1959: 16). Bence, Göktürk konfederasyonuna bağlı boyların adlarının zikredildiği bu ibarede *[...]T'I* harfleri *(a)ltı* kelimesinin son iki harfi, *S²IR²* harf dizisi de İkinci Göktürk Kağanlığının esas kitlesini oluşturan kabile federasyonunun adı olan *Sir*'dir. *Sir* adı, bilindiği gibi, Tunyukuk kitabesinde iki kez geçer: *k(a)pg(a)n k(a)g(a)n türük sir bod(u)n* “Kapgan Kağan'ın Türk Sir halkı”, *türük bilge k(a)g(a)n türük sir bod(u)n(u)g og(u)z bod(u)n(u)g ig(i)dü ol(u)rur* “Türk Bilge Kağan, Türk Sir halkını (ve) Oğuz halkını besleyerek hüküm sürüyor” TII K3).

Bilge Kağan Kitabesinde *[(a)l]tı sir* adı ile anılan ve altı boydan ibaret olan bu kabile federasyonu Çin kaynaklarında *T'ie-lê* adı ile zikredilen federasyon olmalıdır. Altı kabileden oluşan *T'ie-lê* federasyonuna şu kabileler dahildi: *Huy-ho* (Uygur), *Pa-ye-ku* (Bayırku), *A-tie* (Ediz), *T'ung-lo* (Tuñra), *P'u-ku* (= Bugu?), *Po-si* veya *Si* (= Sir?).

178) BK D1: *(e)ki (e)d(i)z k(e)r(e)kül(ü)g*. Thomsen iki ayırma işareti arasında birlikte yazılan bu üç kelimeyi *(i)ki (e)d(i)zk(e)r kül(i)g* şeklinde okumuş ve bunu “les vailants nobles”, yani “cesurlar ve soylular” diye tercüme etmiştir (1896: 122). Bu ibare hakkındaki dipnotunda ise bu okuyuş ve çeviriden pek az emin olduğunu belirtmiştir (178, not 85). Bununla beraber, Thomsen, bu ibaredeki *ediz*'in Kül Tigin kitabesinde geçen (K 5) *Ediz* kavim adı ile bir ve aynı olabileceğini düşünmüştür.

Oğuz kabilelerinden birinin adı olan *Ediz* kelimesi Kemçik Cırgak kitabesinde de geçer: *(e)d(i)z (e)l ur(u)g(i)n... (a)rt(i)mga (a)lt(i)m* “Ediz halkı boylarını... ardıma aldım” (Kemçik Cırgak, b-5).

(E)ki (E)d(i)z kavim adından sonraki harf grubu ise *k(e)r(e)kül(ü)g* “çadır-lı” sıfatından başka bir şey olamaz kanısındayım. “Çadır” anlamındaki *kerekü* kelimesi *Irk Bitig*'de geçer: *k(e)rekü içi ne t(e)g ol* “Çadır(ı)n içi nasıldır?” (IB, XVIII). Uygur metinlerinde *evig barkıg kereküg* tarzında daha çok “çadır” anlamında geçen bu kelime MK'da da “*hiba*”, yani “çadır” kelimesi ile karşılanmıştır. Aynı kelime bugünkü dil ve lehçelerde *kerege* şeklinde ve daha çok “çadırın ağaç kafesi, çadır kafesi” anlamı ile yaşamaktadır: Kırg., Kzk., Kklp., Alt. *kerege*, Tat., Bşk. *kirege*, Trkm. *gerege* vb.

Yazıtta kağanın adları geçen “göçebe” Türk boy ve beylerine “çadır-lı”

anlamındaki *kerekülüg* sıfatını kullanarak hitap etmesi doğaldır.

179) BK D2: $[ö]g(i)r(i)p$ “sevinip“. Radloff metninde bundan önceki *bod(u)n* kelimesinin ilk üç harfinden sonra üç harflik bir boşluk vardır. Bundan sonra da G^2R^2P harf dizisi ile ayırma işareti bulunmaktadır. Fin atlasında da okunamayan ilk harften sonra G^2R^2P harfleri vardır. Thomsen bu kelimeyi önce $(e)g(i)r(i)p$ okumuş ve bunu *egir*- “evirmek, çevirmek” fiili sanmışsa da (1896: 122 ve 161, not 55), daha sonra bu kelimeyi $[ö]g(i)r(i)p$ “sevinip“ olarak düzeltmiştir (1916: 74). Bu düzeltmenin farkında olmayan Orkun, Thomsen’in ilk okuyuşunu ve çevirisini tekrarlamıştır. Malov ise, Thomsen’in düzeltmesini dikkate alarak, kelimeyi *ögirip* okumuş ve “sevinip” diye tercüme etmiştir (1959: 11, 101).

180) BK D2: $toñ(ı)tm(ı)ş$. Bu kelime Radloff metninde yanlış olarak $T^1W^1S^2T^1MŞ$ şeklindedir. Fin atlasında ise, doğru olarak, $T^1W^1NGT^1MŞ$ ’tir. Thomsen kelimeyi $toñt(a)m(ı)ş$ okumuş, $tokt(a)m(ı)ş$ olabileceğini de kaydetmiştir (1896: 122, not 1). Daha sonra da bu kelimenin daha çok *toktamış* “durmuş, sabit, bir karar” olabileceği görüşünü benimsemiştir. (1916: 74-75, not 2). Orkun kelimeyi *toñtamış* okumuş ve “aşağıya eğilmiş” diye çevirmiştir (I, 60). Malov da aynı kelimeyi *toktamış* okumuş ve “spokoyıny”, yani “sakin” diye çevirmiştir (1959: 11, 16, 104). Tekin de bu kelimeyi *toñtamış* okumuş ve bunu “down-looking”, yani “aşağıya bakan, aşağıya dönük” diye tercüme etmiştir (1968: 275).

Bu kelime için en doğru okuma teklifini Clauson yapmıştır. Ona göre bu fiil MK’daki *töñit*- “eğilmek, aşağı inmek” fiilinin art ünlülü türü olmalı ve *toñit*- okunmalıdır (1972: 518). Uygurca *toñtarıl*- “baş aşağı gelmek/getirilmek” fiili bu *tonit*- fiilinden gelmez: *toñit-ar-ı-l*.

180) BK D3: $(ı)şt(e)mi$ = KT D1: $ışt(e)mi$. Her ikisi de S^2 ile.

181) BK D4: $kök türük iti (a)nça ol(u)rur (e)rm(i)ş$ = KT D3: $kök türük (a)nça ol(u)rur (e)rm(i)ş$. BK’daki *iti*’li şekil doğrudur, çünkü bu cümlelerin öznesi Kök Türük değil, ilk Göktürk kağanlarıdır.

182) BK D4: $tutm(ı)ş$ = KT D3: $tutm(ı)s^2$.

183) BK D5: $çöl(lü)g il$ = KT D4: $çöl(lü)g (e)l$.

184) BK D5: $sıgtam(ı)ş yoglam(ı)ş$ = KT D4: $sıgtam(i)s^2 yoglam(ı)s^2$. Fiil gövdesi sonundaki *a* ünlüsü bir de şu örneklerde yazılmıştır: $t(a)plam(a)dı$ (BK D35), $unam(a)ñ$ (T1 K11). Bu yazımın söz konusu ünlülerin uzun olduğunu gösterdiği yolundaki görüşümden (bkz. Tekin 1968: 67-68 ve devamı) vazgeçiyorum. Bunları tam yazım örnekleri saymak daha doğru olacaktır.

185) BK D5: $bolm(ı)ş$ = KT D5: $bolm(ı)s^2$.

186) BK D6: $ol(u)rm(ı)ş$ = KT D5: $ol(u)rm(ı)s^2$.

187) BK D6: $bıl(i)ğs(i)z (e)rm(i)ş^2 (e)r(i)ñç$ = KT D5: $bıl(i)ğs(i)z (e)r(i)ñç$.

BK'daki *ermiş*'li şekil doğrudur.

188) BK D6: *kürl(ü)gin [üç(ü)n]* = KT D6: *kürl(ü)g için*. BK'daki *kürl(ü)gin* şekli doğrudur.

189) BK D7: *yoñ(a)şurtukin üç(ü)n* = KT D6: *yoñ(a)şurtukin için*. BK'daki *üç(ü)n* şekli yazım kurallarına daha uygun ise de KT'deki şekil ikinci hecedeki *ü* ünlüsünün uzunluğunu gösteriyor olabilir (krş. Trkm. *üçin*). Bu kelime KT'de genellikle böyle yazılmıştır.

190) BK D7: *il(le)dük* = KT D6: *ill(e)dük*.

191) BK D7: *ıdm(i)ş* = KT D6: *ıdm(i)ş²*. Bir de bundan sonraki cümlede.

192) BK D7: *(e)ş(i)l(i)k* = KT D7: *(e)şil(i)k*. Her ikisi de *S²* ile, (bkz. not 49). İkinci hecedeki *i* ünlüsünün yazımı için krş. *(e)ş(i)d* (BK K1) = *(e)şidg(i)l* (KT G1).

193) BK D8: *t(e)m(i)r k(a)p(i)gka <t(e)gi>*. Yolluğ Tigin *t(e)gi* kelimesini unutmıştır.

194) BK D9: *birtük(ke)rü* = KT D10: *birtükg(e)rü*. Thomsen bu kelimeyi *birtükri* okumuştur (1896: 100). KT'deki paralel şekil bunun *birtükkerü* yerine bir eksik yazım veya tasarruflu yazım olduğunu göstermektedir. Çift ünsüzün tek harfle gösterilmesi, bilindiği gibi, pek çok örnekleri olan bir yazım kuralıdır. Benim okuyuşuma karşı çıkan Hovdhaugen bir *kk<kg* benzeşmesi için başka örnek bulunmadığını belirtmiştir (1974:68). Yazıtlarda *kk<kg* benzeşmesi için başka örnek yok ise de *kk<kg* benzeşmesi için örnek vardır: *yok(k)aru*. Bu kelime şüphesiz ki daha eski bir **yokgaru* şekline gider.

195) BK D10: *türük t(e)ñrısı <türük> ıduk yiri subı*. KT'deki paralel ibare böyledir. Yolluğ Tigin'in ikinci *türük* kelimesini unuttuğu anlaşılıyor.

196) BK D10: *köt(ü)rti (e)r(i)nç* = KT D11: *köt(ü)rm(i)ş (e)r(i)nç*. Burada anlatılan olay için tanık olunmayan *-miş*'li geçmiş zaman daha uygun düşerdi.

197) BK D14: *k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n uçdukda öz(ü)m s(e)k(i)z y(a)şda k(a)lt(i)m*. Bu cümle KT'de yoktur.

198) BK D14: *yiçe itdi yiçe ig(i)t(t)i* = KT D16: *yiçe itdi ig(i)t(t)i*. BK'daki şekil ifade bakımından daha kuvvetlidir.

Buradaki *yiçe* kelimesi farklı şekillerde anlaşılmıştır. Radloff bunu, KT'deki tekrarlı kullanılışından ötürü olacak, tekrarlı bağlama edatı sanmış (1897: 173) ve ibareyi “düzene soktu ve yüceltti” şeklinde yanlış çevirmiştir (1897: 134). Thomsen ikinci çevirisinde *yiçe* kelimesini “yeniden, yeni baştan” diye çevirmiştir (1924: 147). Orkun bu kelimeyi Türkçe *yüce* ile birleştirmiş (!) ve ibareyi “yüce etti, doğrulttu” şeklinde tercüme etmiştir (I, 37). Malov (1951: 38, 387) ve Tekin (1968: 161, 266) *yiçe* kelimesini, Thomsen gibi, “tekrar, yeniden” anlamında zarf kabul etmişlerdir. Sözlüğünde bu kelime üzerinde duran Clauson bunun *yiçe* veya *eyiçe* (!) olabileceğini, en uygun anlamının da “as

before, as previously”, yani “önceki gibi, evvelce olduğu gibi” olduğunu ileri sürmüştür (1972: 882). Bu kelimedeki -çe Clauson’a göre eşitlik ekidir.

Bu kelime (*yiçe*, **eyice* değil!) Şine-Usu yazıtında iki kez geçmektedir: *udu k(e)l(i)ñ tid(i)m, kod(u)p b(a)rd(i)m, k(e)lm(e)di; yiçe irt(i)m*” (Bana) tabi olun dedim, bırakıp gittim, gelmediler; tekrar vardım” (D 2-3), *y(a)na iç(i)k, ölm(e)çi y(i)tm(e)çi s(e)n tid(i)m; yiçe iş(i)g küç(ü)g birg(i)l tid(i)m* “Yine (bana) tabi ol, ölmeyecek (ve) yitmeyeceksin dedim; yeniden (bana) hizmet et dedim” (d 5). Bu örneklerden anlaşılacağı gibi, *yiçe* kelimesi “tekrar, yeniden” anlamında bir zarftır. Bu kelimeyi “noch einmal”, yani “bir kez daha” diye çeviren Ramstedt onu aynı anlamdaki Mo. *ciçi* ile karşılaştırmıştır (1913: 49).

199) BK D14: *ol(u)rtuk(k)a*. Bkz. not 60.

200) BK D15: *tört y(e)g(i)rmi y(a)ş(i)mka t(a)rduş bod(u)n üze ş(a)d ol(u)rt(u)m*. Bilge Kağan 684’te doğmuş olduğuna göre Şad unvanını 697’de almıştır.

201) BK D19: *k(e)m (a)rt(a)tı ud(a)çı [(e)rt]i*. Metnin bu şekilde tamiri için bkz. not 70.

202) BK D19: *türük bod(u)n (e)rt(i)n ökün* “Türk halkı, (gel) vazgeç (ve) pişmanlık duy!”. Bu cümledeki üçüncü kelime atlaslarda R^2T^2Z şeklindedir. Radloff kelimeyi *ertiz* okumuş ve “itaatkâr” (?) olarak çevirmiştir (1897: 136). Thomsen *(e)rt(.)z* şeklinde okuduğu bu kelimeyi önce tercüme etmeden bırakmış, daha sonra ise bütün ibareyi “Türkisches Volk! zittre und geh in dich!”, yani “(Ey) Türk halkı! titre ve kendine dön!” diye çevirmiştir (1924: 149). Orkun’un cümleyi çevirisi de şöyledir: “Ey Türk kavmi kendine dön!” (I, 40). Ben Orhon Türkçesi gramerimde kelimeyi *ertin* okumuş ve bunu *ökün*- fiili ile eşanlamlı bir **ertin*- fiilinin emir şekli saymıştım (1968: 234, 329). Bugün ise bu kelimeyi “vazgeçmek” anlamında *ertin*- (<*ert-i-n*-) kabul etmenin metne daha uygun olacağı kanısındayım. Eski Türkçe *ert*- fiilinin eşanlamlı olan *keç*- fiili Türk dillerinde “vazgeçmek” anlamında kullanılır: Kırg. *keçtim baydın kızınan* “Vazgeçtim zenginin kızından”, *akıñdan keç* “hakkından vazgeç”, vb. gibi. Bilge Kağan burada Türk halkına kötü huylarından vazgeçmesini ve şimdiye kadar yaptıklarından pişmanlık duymasını istediğine göre “vazgeçmek” anlamındaki *ertin*- fiili metne veya bağlama uygun düşmektedir.

203) BK D24: *y(e)ti y(e)g(i)rmi y(a)ş(i)ma*, yani 700 yılında.

204) BK D24: *s(e)k(i)z y(e)g(i)rmi y(a)ş(i)ma*, yani 701 yılında.

205) BK D25: *k(a)l(i)ñ[...] (e)b(i)rü k(e)lürt(ü)m*. Buradaki *(e)b(i)rü* “çevirip, döndürüp” kelimesini Radloff (1897: 138) ve Thomsen (1896: 123) *ebrü* okumuşlar. Radloff *ebrü* kelimesini *eb-rü* “eve doğru, eve” şeklinde anlamış ve öyle çevirmiştir. Thomsen, Orkun ve Malov da kelimeyi böyle anlamış ve yorumlamışlardır. Bu izah şüphesiz ki yanlıştır; çünkü Eski Türkçede bağımsız bir *-ru/-rü* yönelme eki yoktur. Bu ek ancak datif eki üzerine gelir. Bu nedenle

Ramstedt'in Şine-Ussu, G4'teki $B^2MR^2W^2$ harf dizisini *ebimrü* şeklinde okuması da yanlıştır; bu kelime *ebimerü* şeklinde okunmalı ve açıklanmalıdır. Radloff ve başkalarının *ebrü* okudukları kelime de yukarıdaki gibi okunmalı ve *ebir-ü* şeklinde anlaşılmalıdır (bkz. Tekin 1968: 243).

206) BK D25: *(e)ki ot(u)z y(a)ş(i)ma*, yani 705 yılında.

207) BK D26: *(a)ltı ot(u)z y(a)ş(i)ma*, yani 709 yılında.

208) BK D26: *y(e)ti ot(u)z y(a)ş(i)ma*, yani 710 yılında.

209) BK D28: *ot(u)z y(a)ş(i)ma*, yani 714 yılında.

210) BK D28: *ok(i)g(a)lı*. Radloff *ukgalı* (1897: 140). Thomsen *ok(i)ghı* (1896: 124), Orkun *ok(i)ghı* (I, 62), Malov *ukgalı* (1959: 17), Tekin *okıgalı* (1968: 244). Kelime *okı-galı* olmalıdır; çünkü bundan sonraki cümlede Beş Balık şehrinin bu nedenle, yani Bilge Kağan'ı ve ordusunu "davet ettikleri" için (tahribattan) kurtulduğu ifade ediliyor.

211) BK D29: *ödiñ[e]* "ödüne, öd kesesine". Bu erken ötümlüleşme şaşırtıcıdır. Başka bir erken ötümlüleşme örneği MK I, 31'deki Oğuzca *ūd* "delik" kelimesidir.

212) BK D30: *yüz(ü)ti* "yüzdürerek". Radloff *yüzti* (*yüziti?*), Thomsen *yüz(?)ti* (1896: 124), Orkun *yüz(e)ti* (I, 62), Malov *yüzti* (*yüziti*) (1959: 17), Tekin *yüzüti* (1968: 244).

213) BK D31: *toñra yilp(a)guti bir ug(u)ş(u)g = KT K7: toñra bir ug(u)ş(a)lp(a)gu on (e)r(i)g*. KT'deki *alpagu* kelimesi **alpa-* fiilinden *-gu* ile isim olarak açıklanabilir (krş. *uruñu* <*urun-gu*). BK'daki *-t*'li şekil bu kelimenin çokluk şekli olmalıdır. Söz başındaki *a-* ünlüsünün Orhon Türkçesinde *ı-/yı-* ile nöbetleştiği anlaşıyor (bkz. Tekin 1968: 70) Türkçede böyle bir nöbetleşmenin varlığı başka örneklerle de kanıtlanabilir: Çağ. *aldara-* "acele etmek", Kırg. *al-dıra-*, Trkm. *alcıra-* aynı ~ Trkm. *yıldam* "hızlı, sür'atlı", Kzk. *jıldam*, Kırg. *cildam*, Çağ., Doğu Trk. *ildam* vb. Clauson'un *yilpagut* kelimesindeki *yı-* (Y^2I-) harflerinin yazım yanlışı olduğu yolundaki iddiası (1972: 128) kabul edilemez.

214) BK D32: *(e)kin sü* "ikinci ordu". Buradaki *(e)kin*, *(e)kinti* yerine bir yazım yanlışı olmalıdır.

215) BK D33: *in(i)l(i)gü*. *İni* kelimesinin beraberlik (comitative) hali olan kelimeyi Radloff *eniligü* okumuş (1897: 142) ve bunu *enlig-* "streben, wünschen" (çalışmak, arzu etmek) gibi bir fiilin (!) zarf şekli saymıştır (1897: 162). Thomsen ise *iniligü* okuduğu bu kelimeyi *inilig* "kardeşli" kelimesinin zarf şekli gibi görmüş (1896: 181, not 98) ve *men iniligü* ibaresini "de concert avec mon frère cadet", yani "kardeşimle iş birliği yaparak" şeklinde çevirmiştir (1896: 125-126). Ne var ki Thomsen ikinci çevirisinde bu kelimeyi tercüme etmeden bırakmıştır. Malov, Radloff'u takip ederek *iniligü*'yü *inilig-* "sil'no jelat'" (şiddetle arzu etmek) fiilinin (!) zarf şekli saymıştır (1959: 94).

Ben Orhon Türkçesi gramerimde bu kelime ile BK D41'deki (e)ki üç *kişil(i)gü* "iki üç kişi ile beraber" ibaresinde geçen *kişiligü* kelimesini Orhon Türkçesinde var olduğunu ileri sürdüğüm isim hallerinden birine, beraberlik (comitative) haline örnek olarak göstermiştim (1968: 137-138). Sözlüğünü 1968'de tamamlayıp basıma veren, dolayısı ile de benim bu görüşümden habersiz olan Clauson araştırmacıların *men inilgü* şeklinde okudukları ibarenin yanlış olduğunu ileri sürmüş ve Fin atlasına göre burada $IN^2IW^2L^2G^2W^2$ harflerinin bulunduğunu iddia ederek ibareyi *ini ölgü* şeklinde okumuştur (1972: 186). Clauson'un bu iddiası doğru değildir. Gerek Fin gerekse Radloff atlasında bu harf dizisi açık olarak $MN^2IN^2L^2G^2W^2$ 'dir. O halde ilk iki harfin *m(e)n* olduğundan asla şüphe edilemez. Tereddütler ikinci kelimenin okunuş ve izahında belirmiştir. BK D41'deki $K^1IS^2L^2G^2W^2$, yani *kiş(i)l(i)gü* kelimesi de söz konusu ibarenin ikinci kelimesine ışık tutmakta ve bunun *in(i)l(i)gü* den başka bir şey olamayacağını açıkça göstermektedir. Clauson bu ibareyi yanlış okumuş ve bütün cümleyi yanlış tercüme etmiştir.

Eski Türkçede isim halleri üzerinde duran Doerfer benim *comitative* haline de değinmiş, fakat bütün öbür araştırmacıların *-ligü* ekli iki kelimeyi farklı okumaları nedeniyle bu ekin varlığını kabulde tereddüt göstermiştir (1975-1976: 43). Oysa böyle bir tereddüde asla yer yoktur. Beraberlik (comitative) hali hem de aynı ekle Yakutçada canlı bir isim hali olarak mevcuttur: *ağa* "baba", *aga-līn* "baba ile beraber", *oğō-lūn* "çocukla beraber", *at-tūn* "atla beraber", *üör-dtūn* "sürü ile beraber", vb. vb. Yak. beraberlik eki, hiç şüphesiz, daha eski bir *-ligin/-lugin* veya *-lugin/-ligün* şekline gider ki bu da Orhon Türkçesindeki *-ligü* ekinin *-n* ile genişlemiş şeklinden başka bir şey değildir. Beraberlik hali Moğolcada da vardır ve *-luga/-lüge* eki ile kurulur: *aqa-luga* "ağabeyle birlikte", *eme-lüge* "kadınla beraber", vb. Eski Türkçe ve Moğolca beraberlik ekleri, görüldüğü gibi, şekilce birbirine yakındır.

216) BK D33: $b(a)sl(a)yu k(a)zg(a)nm[(a)s(a)r]$. Buradaki *başlayü* kelimesi yanlış olarak "önce, başlangıçta, evvelâ" şeklinde tercüme edilmiştir (bkz. Thomsen 1896: 125, 1922: 156, Orkun 1: 64). Malov kelimeyi metinde tercüme etmemiş (1959: 21), sözlükte ise buradaki *başla-* fiiline "naçinat" yani "başlamak" anlamını vermiştir (1959: 92). Oysa bu cümledeki *başla-* fiili "liderlik etmek, önderlik etmek" anlamındadır (bkz. Tekin 1968: 277, 309).

İkinci kelimeye gelince, bu kelime Radloff metninde ve Radloff'ta $K^1ZG^1N^1MD^1M$ (*kazganmadım*) şeklindedir (1897: 142). Radloff'un kelimenin son iki harfini yanlış tanımlamış olduğu kesindir. Çünkü *kazganmadım* kelimesi cümleye uymaz. Aynı kelimeyi Thomsen $k(a)zg(a)nm[(a)tı]n$ şeklinde vermiş, sayfa altına düştüğü notta da bunun son iki hecesinin *-m[(a)s(a)]r* olabileceğinden şüphe ettiğini belirtmiştir (1896: 126, not 1). Fin atlasında $K^1ZG^1N^1M$. N^2 şeklinde verilen bu kelimeyi Orkun, Thomsen gibi, $k(a)zg(a)nm[(a)tı]n$ şeklinde (I, 64-65), Malov ise *kazganmasar* şeklinde kabul etmişlerdir (1959: 13, 17). Ben de bu kelimeyi *kazganma[sar]* şeklinde tamir etmiştim (1968: 244).

Kelimenin böyle olmasını gerektiren sebepler şunlardır: 1) Bu kelime bir farazî şart cümlecığının yüklemidir; 2) gerek Radloff gerekse Fin atlasında *M* ile sonuncu harf arasında sadece bir harflik yer vardır; kelime *-matın* ekli olsaydı burada bir değil iki harflik bir boşluk olacaktı; çünkü *-matın/-metin* ekindeki *i* ünlüsü daima yazılır (bkz. Tekin 1968: 70).

Sonuç olarak, Clauson'un söz konusu kelimeyi *kazganmatın* şeklinde okuması ve bunu şart cümlecığı yüklemi gibi tercüme etmesi (1972: 186) asla kabul edilemez.

217) BK D35: *t(a)plam(a)dı*. Fiil gövdesi sonundaki *a* ünlüsü bir de şu kelimelerde yazılmıştır: *sıgtam(i)ş*, *yoglam(i)ş* (bkz. not 194).

218) BK D35: *y(e)r(i)n subin*. İlk kelimedeki 3. kişi iyelik ekinin de yazılması gerekirdi.

219) BK D36: *y(e)gdi k(a)zg(a)nt(i)m*. Buradaki *y(e)gdi* kelimesini Thomsen *y(i)g(e)di* okumuş ve bunu *yiged-* “iyi yapmak, iyileştirmek” fiilinin *-i*’li zarf şekli saymıştır (1896: 146, not 20). Orkun kelimeyi *yegedi* okumuş ve *yeged-* fiilini “yükseltmek” olarak anlamıştır (IV, 138). Malov da kelimeyi, Orkun gibi *yegedi* okumuş, fakat *yeged-* fiilini “iyileşmek, daha iyi olmak” şeklinde tercüme etmiştir (1959: 17, 96). Ben aynı kelimeyi *yeg* sıfatının *-di*’li zarf şekli saymıştım (1968: 157). Bugün de aynı görüşteyim. Gerek buradaki *törüg y(e)gdi k(a)zg(a)nt(i)m* cümlesinde, gerekse KT G-D’deki *ıg(a)r ogl(a)n(i)ñ(i)zda t(a)ygun(u)ñ(i)zda y(e)gdi ig(i)dür (e)rt(i)g(i)z* cümlesinde *yegdi*’nin bir zarf-fiil olmayıp fiilini niteleyen bir zarf olduğu açıkça anlaşılıyor.

220) BK D37: *k(a)r(a)g(a)n kısılt(i)lta* “Karagan geçidinde”. Radloff bu iki kelimeyi *kurgan* (*kuragin*?) *kısılt(a)* (1897: 143), Thomsen ise *k(a)r(a)g(i)n kısıl(a)lta* okumuştur (1896: 127). Radloff’un ilk kelimeyi *kurgan* okuyup “Befestigung” (müstahkem mevki) diye çevirmesi şüphesiz ki yanlıştır. Thomsen’in ilk kelimeyi Çağ. *karag* “yağma, çapul” kelimesinin vasıta hali sayması da (1896: 182, not 101) kabul edilemez. Bu izahların hiçbiri cümleye uygun düşmüyor. Bana göre ilk kelime özel bir yer adı, ikinci kelime de “dağ geçidi” anlamındaki *kısılt*’m lokatif halidir (bkz. Tekin 1968: 245, 278). O zaman *k(a)rg(a)n* şeklinde okuduğum ilk kelimeyi şimdi Taryat (Terhin) kitabesindeki ırmak adı *k(a)r(a)ga* (= Mo. *Kharaa*?) adını da dikkate alarak (bkz. Tekin 1983: 834), *k(a)r(a)g(a)n* şeklinde düzeltiyorum.

İkinci kelimeye gelince, Radloff bunu *kısılt-* “umringen, einschränken” fiilinin *-a*’lı zarf şekli saymıştır (1897: 169). Bu kabul edilemez, çünkü böyle bir fiil yoktur. Thomsen ise bu kelimeyi *kısalat-* gibi bir fiil ile birleştirmiştir (1896: 182, not 101). Bu görüş de kabul edilemez; çünkü Osm. *kısa* daha eski bir *kısga* şekline gider! Bence bu kelime, Orhon Türkçesi gramerimde de izah ettiğim gibi (1968: 113) *kıs-* fiilinden *-l* ile yapılmış bir isimdir ve anlamı da “dar dağ geçidi”dir. Bu kelime Uygurca metinlerde tesbit edilmiştir: *tag kısilınta* “dar dağ geçitinde” (U II, 26). *Kısılt* kelimesi, benim bildiğime göre, bugün yalnız

Yakutçada ve kurallı olarak beklendiği gibi, *kıtl* şeklinde yaşamaktadır: *örüs kıtla* “nehir vadisi, nehir kenarı”.

221) BK D40: [...*tur*]g(a)k(i)ña. -g(a)k(i)ña’dan önceki kısım böyle durulabilir.

222) BK D41: [(a)r]k(i)şı k(e)lm(e)di. İkinci kelime Radloff atlasında $K^2L^2MD^2I$ (*kelmedi*), Fin atlasında ise $Y^2L^2MD^2I$ (*yelmedi*) şeklindedir. Kelime, bu nedenle Radloff tarafından *k(e)lm(e)di*, Thomsen tarafından da *y(e)lm(e)di* okunmuştur. *Arkış*, yani “kervan” ile *yel-* “tırıs veya rahvan gitmek” pek uyumadığından söz konusu kelime Radloff metninde olduğu gibi *k(e)lm(e)di* olmalıdır.

223) BK D41: (a)nı (a)ñ(i)t(a)y(i)n. İkinci kelime Fin atlasında $NYT^1Y^1N^2$, Radloff bu kelimeyi *ınçıtayın* okumuş ve *ınçıt-* “cezalandırmak” fiilinin tekil 1. kişi emir şekli saymıştır (1897: 145, 166). Bu okuyuş ve izah kabul edilemez. Çünkü Eski Türkçede böyle bir fiil yoktur. Ayrıca, bu *ı-* ile başlayan bir kelime olsaydı bu ünlünün yazılması gerekirdi. Bu nedenle Fin atlasındaki NY^1 ’li şekli doğru saymak gerekir. NY harfi $NÇ$ ’ye çok benzediğinden Radloff bunu $NÇ$ sanmış olmalıdır.

Thomsen bu kelimeyi (a)ñ(i)t(a)y(i)n okumuş ve bu fiili “reclamer”, yani “talep etmek, talepte bulunmak” diye çevirmiştir (1896: 128). Sayfa altına düştüğü notta kelimenin *aytayın* veya *anıtayın* şekillerinde de okunabileceğini kaydeden Thomsen belli ki bu fiili *ay-* “söylemek” fiilinin ettirgen çatısı *ay(i)t-* “sormak” olarak anlamış ve açıklamıştır. Orkun kelimeyi metinde “talep ediyim” şeklinde çevirmiş ise de (I, 68), sözlükte bu fiili *ayıt-* “sormak, söylemek” (IV, 15) maddesine dahil etmiştir. Malov da kelimeyi NY ile *anıtayın* şeklinde almış ve bütün ibareyi “Çtobı nakazat’ ih”, yani “Onu cezalandırmak için” diye çevirmiştir (1959: 14, 22). Eserinin sözlük kısmında Malov *anıt-* fiilini Yakutça hoşnutsuzluk ünlemi *aya* ve “suç, kabahat, ceza” anlamlarındaki *ayl* kelimesi ile ilgili görmüştür (1959: 90).

Orhon Türkçesi gramerimde ben bu kelimeyi *anıtayın* okumuş ve bu fiili *anıt-* “korkutmak” olarak açıklamıştım (1968: 245, 278, 117). Uygurca metinlerde geçen *ayınç* “korku”, *aymanç* “korku”, *ayın-* “korkmak” ve *ayman-* “korkmak” şekillerinin en basit kökü olan **ay-* “korkmak” fiili (krş. Mo. *ayu-* “korkmak”) aslında *ñ* fonemi ile olabilir. Clauson Fin atlasındaki yazılışa rağmen kelimeyi *ayıt-* “sormak, talepte bulunmak” olarak almıştır (1972: 268).

224) BK D41: *koor(i)gu (e)ki üç kiş(i)l(i)gü t(e)z(i)p b(a)rdı*. İlk kelimeyi Radloff *korugu* (1897: 145), Thomsen de *korgu* okumuş (1896:128), her ikisi de bunu “korkudan” diye çevirmiştir. Radloff eserinin sözlük kısmına *kork-* fiilinden ayrı olarak bir de *korg-* “korkmak” şeklini almıştır (1897: 169). Malov da aynı şeyi yapmıştır (1959: 98). Bu görüş kabul edilemez. Çünkü *kork-* fiili -*k-* ile, bu kelime ise -*k-* yerine -*g-* vardır. Ben bu nedenle kelimeyi *kori-* “korumak” fiilinden -*gu* ile isim saymış ve bunu “protector”, yani “muhafız,

kale muhafızı” diye çevirmiştım (1968: 112, 245, 278). Bugün de aynı görüşü muhafaza ediyorum. Çünkü bu cümledeki *kor(ı)gu* kelimesi bundan sonraki *k(a)ra bod(u)n k(a)g(a)n(ı)m k(e)lti tip ög[di]* cümlesindeki *kara bodun*’un karıştı olarak kullanılmıştır: Muhafız, kale kumandanı — halk, avam.

225) BK G-D: [*kök*] *ön(ü)g yug(u)ru*. Bu ibare Tunyukuk yazıtı 15’teki *kök ön(ü)g yug(u)ru* ile bir ve aynıdır; [*kök*] kelimesi de buna göre doldurulmuştur. *Kök Ön* “Mavi Ön” ibaresinin nehir adı olduğu bellidir. Ondan sonraki *yug(u)ru* kelimesini Radloff, yanlış olarak, *yog(g)aru* okumuş ve bunu *yog* “cenaze töreni” kelimesi ile ilgili (!) sanmıştır (1897: 155, 173). Thomsen ise bu kelimeyi önce *yog(a)ru* okuyup *yokaru* kelimesi sanmış (1896: 128), ancak daha sonra bunun yanlış olduğunu anlayarak kelimeyi *yog(u)ru* “yoğurarak, çiğneyerek” şeklinde düzeltmiştir (1916: 81). Orkun’un bu düzeltmeden habersiz olduğu anlaşılıyor. Kelimeyi *yog(a)ru* okumuş ve çevirmemiştir. Malov da Radloff’un okuyuş ve çevirisini tekrarlamıştır (1959: 19, 24). Oysa Thomsen’in *yogur-u* okuyuşu ve kelimeyi izahı her bakımdan doğru ve doyurucudur. Burada ordunun yürüyüşünün *yuguru* “yoğurarak, çiğneyerek” ile nitelendirilmiş olmasının sebebi askerlerin suyu azalmış veya çekilmiş nehir yatağındaki çamuru adetâ yoğurarak ilerlemiş olmalarıdır (bkz. Tekin 1968: 278).

Clauson bu ibarenin Tunyukuk yazıtındaki benzerini *Kök Önüg yoggaru* şeklinde sözlüğüne almış ve bunu “up the Kök Ön river”, yani “Kök Ön neh-rinden yukarı” diye çevirmiştir (bkz. 1972: 906, *yokaru* maddesi). Clauson’a göre *yokaru* kelimesinin Göktürkçesi *yokaru* değil (!), fakat *yogaru*’dur; başka bir deyişle o, bu ibaredeki *yogaru*’yu Göktürkçe için aslî ve doğru saymakta, bu nedenle de Tunyukuk 25’teki *yok(a)ru* şeklini yadırgamaktadır. Hemen belirtelim ki Clauson’un ibareyi okuyuşu ve çevirisi yanlış olduğu gibi, *yokaru* kelimesinin Göktürkçesinin *yogaru* olduğu yolundaki görüşü de asla doğru değildir; Tun. 25’teki *yok(a)ru* şekli de yadırganacak değil, beklenen ve beklenecek olan normal şekildir.

226) BK G-D: *yol(a)gçı [(e)r](i)g...* Bu ibare Fin atlasında *Y'W'L'G'ÇA. G²* şeklindedir. Thomsen bunu *yol(i)gça [.]g* okumuş ve tercüme etmemiştir. Sayfa altına düştüğü notta da kelimenin -ça ile değil -çı ile olabileceğini kaydetmiştir. *A* ve *I* harflerinin sık sık birbiri ile karıştırılmış olduğunu dikkate alarak Orhon Türkçesi gramerimde bu kelimeyi *yul(u)gçı* “yağmacı” okumuştım (1968: 245). Şimdi bu bağlam içinde *yulugçı erig* “yağmacı askerleri” gibi bir ibarenin yersiz olacağını düşünerek kelimeyi *yol(a)gçı* “yola giden, yola çıkan, yolcu” okumanın daha doğru olacağı görüşündeyim. *yola-* “yola çıkmak, yürümek” fiilinden -gçı eki ile türemiş olan bu kelime Türk dillerinde yaşamaktadır: Trkm. *yölagçı* “yolcu”, YUyg. *yolawçi*, Kzk. *jolawşı*, Kırg. *colöçu*, vb.

227) BK G-D: *k(e)ç(e)nke*. Keçen yer adı hakkında bkz. James Hamilton, “Le nom de lieu K.Ç.N dans le inscriptions turques runiforms”, *T'oung-Pao*, LX, 4-5, ss. 294-303.

228) BK G2: *ot(u)z (a)rtukı s(e)k(i)z y(a)ş(ı)ma*, yani 721'de.

229) BK G2: *ot(u)z (a)rtukı [tok(u)z y](a)ş(ı)ma*, yani 722'de.

230) BK G7: *(e)l(i)g y(a)ş(ı)ma*, yani 733 yılında.

231) BK G9: *ul(u)g ogl(u)m (a)gr(i)p yok bolça*. Bilge Kağan'ın büyük oğlu, Çin kaynaklarında *İ-yan Kağan* olarak adı geçen şahıs.

232) BK G9: *ot(u)z (a)rtukı bir [y(a)ş(ı)ma...]*, yani 714 yılında.

233) BK G10: *bunça k(a)zg(a)n(i)p...* Buradan itibaren artık yeni kağan konuşmaktadır.

234) BK G10: *[ı]t yıl on(u)nç (a)y (a)ltı ot(u)z* "Köpek yılının onuncu ayının yirmi altısı". Bazin'e göre 25 Kasım 734 tarihine tekabül etmektedir (1974: 244).

235) BK G10: *l(a)gzın yıl biş(i)nç (a)y yiti ot(u)z*. "Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisi". Bazin'e göre 22 Haziran 735 tarihine tekabül eder (1974: 244).

236) BK G11: *k(a)ñ*. Radloff ve Fin atlaslarında böyle. Radloff *akañ* "sein Vater" okumuştur (1897: 147). Thomsen bu kelimeyi nedense *m(a)ña* okumuş (1896: 130), Orkun (I, 70) ve Malov da (1959: 18) onu takip etmişlerdir. Oysa, söz konusu harf dizisi ancak *k(a)ñ* okunabilir (Tekin 1968: 246, 279).

237) BK G11: *lisün t(a)y s(e)ñün* "Büyük General Li-Sün". Çin imparatorunun Bilge Kağan'ın cenaze töreni için gönderdiği Çinli general. Çin kaynaklarında adı *Li-Ts'üan* olarak geçer (Liu I: 179, II: not 999).

238) BK G11: *kook(i)l(i)k*. Radloff bu kelimeyi *koklak* okumuş ve "wohlriechende", yani "güzel kokulu" diye çevirmiştir (1897: 148). Thomsen'in okuyuşu daha uygun gibi görülüyorsa da bu şeklin izahında bazı güçlükler vardır. Bu nedenle ben Orhon Türkçesi gramerimde bu kelimeyi *koklık* okumuş ve *kok* isim köküne bağlamıştım (1968: 106). Ancak MK'da *kok* "(yanan bir şey) koku vermek" fiili de vardır. Bu durumda *kok*- fiilden -ı ile isim ve bundan -lık eki ile *kokuluk* şeklinin türediği düşünülebilir.

239) BK G15: *tim(a)g*. Bilge Kağan yazıtının çözülmesi en zor kelimelerinden biri. Radloff bu satırda iki kez geçen bu kelimeyi *timag* okumuş ve önceki *ertinü* (Radloff *ertenü*) ile birlikte "die Ehrenbezeichnung, Huldigung (?)", yani "saygı gösterme, onurlandırma" diye çevirmiştir (1897). Thomsen ise, kelimenin ilk hecesindeki *T²* işaretine bakarak, burada bir değil iki kelime olması gerektiği sonucuna varmış ve dört harfli diziyi *eti mag* okumuştur (1896: 131). Thomsen *mag* kelimesini Uygurca *magu* (?) ve Çağatayca *mag* "hoch, Höhe, Auszeichnung, Lob" kelimeleri ile birleştirmiş, fakat *eti*'yi açıklayamamıştır.

Ben Orhon Türkçesi gramerimde söz konusu kelimeyi *ti mag* şeklinde iki kelime halinde okumuş ve *ti* kelimesini *ertinü* ile eşanlamlı bir zarf saymıştım (1968: 246). Ancak *ertinü* *ti* kelime koşması başka hiçbir yerde geçmiyor.

“Övgü” anlamına *mag* kelimesi de Türkçe değil, Moğolcadır. Bu nedenle, ben şimdi eski açıklamamdan vazgeçiyor ve söz konusu kelimeyi *timag* (<*tumag*) şeklinde okumanın daha doğru olacağını sanıyorum. Türkmencede bir *tumaklı* kelimesi vardır. Bu kelime sözlüklerde “gordiy, vajnıy, nadmennıy”, yani “mağrur, gururlu” olarak anımlandırılıyor. Bu Türkmence verinin ışığında Orhon Türkçesi *timag* (<**tumag*) kelimesi “gurur, vekar, şeref” olarak anlaşılabilir. Bu satırda geçen *timag it-* deyimini ise “onurlandırmak, yüceltmek, övmek” anlamlarına olmalıdır. Bu satırda *tim(a)g itdi*’yi izleyen ve benim *ögd[i]* “övgü” şeklinde onardığım kelime de bu yorumu desteklemektedir.

240) BK G15: *yog(a)n ıg* “kalın ağaçları”. İkinci kelime ı “ağaç” kelimesinin yükleme (belirli nesne) halidir.

241) BK B4: *köb(ü)rg(e)si* “davulu”. Bu kelimeyi Thomsen *köbr(ü)g(e)si* okunmuştur (1896: 133). Uygur metinlerinde *kövrüg/küvrüg* biçiminde iki heceli olarak geçen bu kelimenin burada 3. kişi iyelik eki *si*’yi almış olarak *köb(ü)rg(e)* veya *köbr(ü)g(e)* şeklinde geçmesi şaşırtıcıdır, çünkü bu şekil Türkçeden çok Moğolcadır: Mo. *kögerge, kögürge* “davul”, Halha *xöörög* aynı, Gizli Tarih *ke’ürge, kö’ürge* (Haenisch 1939: 100, 105). Yazıtta *G* ile *I* harfi arasında *S*² harfi bulunduğundan kelimeyi başka türlü okuma imkânı yoktur. Bu durumda burada kelimenin Moğolca şeklinin kullanılmış olduğunu kabul etmek gerekiyor.

242) BK B4: *(e)t(e)rçe* “böğürür gibi”. Bilge Kağan yazıtının uzun süre çözülemeyen kelimelerinden biri de budur. Thomsen bunu *t(e)rçe* okumuş (1896: 133), fakat tercüme etmemiştir. Kelime ilk kez tarafımdan *eterçe* şeklinde okunmuş ve önceki *köb(ü)rg(e)si* kelimesi ile birlikte “as the bridge of Heavens thunders”, yani “gök köprüsü (davulu) gürler gibi” tarzında tercüme edilmiştir (1968: 247, 281).

243) BK B5: *(e)ts(e)r* “böğürse, böğürürse”. Thomsen bu kelimeyi *tsr* şeklinde okumuş, daha doğrusu okumayıp harf çevrimi biçiminde yazmış ve bunun benzeşme ile aslı *tez-ser* “kaçsa, kaçarsa, kaçınca” şeklinden ünsüz tekleşmesi ile çıkmış bir şekil olabileceğine işaret etmiştir (1896: 133 ve 187, not 117). Kelime ilk kez tarafımdan *etser* okunmuş ve önceki *tagda sığun* kelimeleri ile birlikte “as if a deer bellows at mountains”, yani “sanki dağlarda bir ge-yik böğürür gibi” tarzında tercüme edilmiştir (1968: 247 ve 281).

SÖZLÜK - DİZİN

āç aç

a. BK D38

āç- acıkmak

a.-sar BK K6

āçsık acıkma, acıkacak olma

ā. KT G8, BK K6

ā. tosık KT G8

adak ayak

a. kamsat- KT K7, BK D30

adgır aygır

a.+ıg KT D36

a.+in BK K11

adınçığ olağanüstü, harikulâde

a. bark KT G12, BK K14

a. bediz BK K14

adrıl- ayrılmak

a.-masar BK K13

a.-tı BK G7

ag- yükselmek, çıkmak

a.-dı BK D37

agı ipekli kumaş

a.+n KT G5, BK K4

a.+sıña KT G6, BK K5

a.+si KT G5, BK K4

edgü a. KT G7, BK K5

yablak a. KT G7, BK K5

agır ağır; değerli

a. taş BKT G15,

a. törü BK D2

agiş servet, mal mülk

a.+ın KT GB

a. barım KT GB

agıt- kaçırtmak, sürmek

a.-ıp KT K7

a.-tım BK D31

agrı- hastalanmak

a.-p BK G9

agu yer adı

a.+da BK D34

ak ak, beyaz

a. KT D36, KT D40

a.+ıg KT K5, KT K6

a.+in KT K2, KT K3, KT K9

[ak]in KT K2

akıt- akın ettirmek

a.-tımız KT K8

al- almak, zaptetmek, fethetmek

a.-gah BK D32

a.-ıp KT G7, BK K6, BK D38

a.-matin KT G9, BK K7

a.-miş KT D2, KT D40

a.-tım BK D24, BK D27, BK D28, BK D29, BK D34, BK D38

[altı]m BK D26

a.-tımız KT K2, KT K6, KT D36, KT D38

a.-ı bir- KT D8, BK D8, BK K9, BK K10

alk- bitirmek, tamamlamak

a.-d[ımı]z KT KD

alkın- azalmak, mahvolmak, tükenmek

a.-tıg KT G9, BK K7

a.- arıl- KT G9, BK K7

alp cesur, yiğit

a. KT G6, KT K2, KT K2, KT K3, KT D3, KT D3, KT D40, KT D40, BK G7, BK K4, BK D35, BK D4, BK D4

a. er KT D40, BK G7

a. kagan KT D3, KT D4

a. kişi KT G6, BK K4

a. şalçı KT D40, KT K2, KT K3

alpagu cesur savaşçı, yiğit savaşçı

toñra bir uğuş a. KT K7

altı altı

a. KT K5, KT D31, KT D34, BK D1, BK D24, BK D28

a. çub sogdak KT D31, BK D24

a. otuz BK D26, BKT 10

a. yegirmi KT D31

a. yolu BK D 28

[al]tı sir BK D1

altız- aldırmak, yakalatmak

a.-dı KT D38

altun altın

a. KT G5, KT K12, KT D36, BKT G11

[*al*]*tun* BK K3

a.+ ın KT GB

[*altu*]*nin* BK K11

a. kümüş KT G5, KT GB, BKT G11, BK K3

agı a. kümüş KT K 12

a. yış BK D27

amga yer adı (bk. *amgı*)

a. korgan KT K8

amgı yer adı (bk. *amga*)

a. korgan BK D31

amtı şimdi, şimdiki

a. KT G11, KT G3, KT D9, BKT G13, BKT G14, BK K2, BK K8, BK D8

a. begler BKT G13, BKT G14

a. bodun begler KT G11, BK K8

ança öyle, şöyle, öylece

a. KT G13, KT G13, KT G13, KT G2, KT G5, KT G5, KT G7, KT G7, KT K11, KT D11, KT D15, KT D21, KT D21, KT D21, KT D21, KT D22, KT D22, KT D27, KT D3, KT D3, KT D3, KT D30, KT D31, KT D9, KT D9, BK G10, BK B4, BK B5, BK K15, BK K4, BK K4, BK K5, BK K5, BK D10, BK D17, BK D17, BK D18, BK D18, BK D18, BK D18, BK D22, BK D33, BK D33, BK D33, BK D34, BK D4, BK D4, BK D4, BK D8, BK D9

a. takı KT G13

ançula- takdim etmek, teslim etmek

a.-dı KT D32

anı onu, onları

a. KT G13, KT B, KT D3, KT D34, BK D28, BK D4, BK D41

[*an*]*ı* KT GB

a. üçün KT D3, BK D28

anta orada, o zaman; ondan

a. KT G2, KT G5, KT G7, KT G9, KT G9, KT K3, KT K4, KT K6, KT K8, KT D13, KT D14, KT D28, KT D32, KT D32, KT D33, KT D33, KT D34, KT D34, KT D38, KT D38, KT D39, KT D4, KT D40, KT D5, BK K14, BK K2, BK K4, BK K5, BK K7, BK K7, BK D12, BK D12, BK D23, BK D24, BK D25, BK D25, BK D26, BK D27, BK D28, BK D28, BK D28, BK D29, BK D31, BK D31, BK D31, BK D32, BK D34, BK D37, BK

D37, BK D38, BK D39, BK D39, BK D5, BK D5

a. içreki KT G2, BK K2

a. kisre KT D4, KT D5, KT D34, KT D39, BK D5, BK D23

antag öyle, onca

a. KT D4, KT D40, BK D5

a.+ının KT G8, BK K6

a. külüg KT D4, BK D5

a. öd KT D40

antargu (antırgu?) yer adı

a.+da BK D30

añar ona, onlara

a. KT G11, KT G12, BK K14, BK K8

apa ata, ecdat; büyük (unvanlarda)

a.+m KT D1, KT D13, BK D3, BK D12

a.-mız KT D19, BK D16

a. tarkan BKT G13

eçü a. KT D1, KT D13, KT D19, BK D3, BK D12

inançu a. yargan tarkan KT B

apar kavim adı (Avar)

a. purum KT D4, BK D5

ar- aldatmak

a.-ıp KT G5, BK K4

ara arasında

ekin a. KT D1, KT D2, BK D2, BK D4

arıl- azalmak, tükenmek, mahvolmak

a.-tıg KT G9

a.-[tıg] BK K7

arkış kervan

a. KT G8, BK K6, BK D25

[ar]kışı BK D41

a. id- BK D25

a. tirkış KT G8

arkuk inatçı, ters, aksi

tok a. KT G8, BK K6

armakçı aldaticı, sahtekar

a.+sin KT D6

[armakçıs]in BK D6

artat- tahrip etmek, yıkmak

a.-ı KT D22

a.-ı u- BK D19

artuk fazla

a. KT D33

a.-ı BK G1, BK G2, BK D12, KT KD

ay a.+ı dört kün BK GB

bir tümen a.+ı yeti biñ BK G1

kırk a.+ı yeti KT D5, KT KD

otuz a.+ı bir BK D28

otuz a.+ı üç BK D34

otuz a.+ı dört BK D28

otuz a.+ı yeti KT D5

otuz a.+ı sekiz BK G2

artur- aldanmak

a.-up KT G6, BK K5

asra altta, aşağıda

a. KT D1, KT D22, BK K10, BK D18, BK D2

aş- aşmak

[aş]a BK D27

altun yışığ a.-a BK D27

kadırkan yışığ a.-a KT D21

kögmen a.-a KT D17, BK D15

aşsız yiyeceksiz

içre a. KT D26, BK D21

at (I) at

a. KT K4, KT D20, KT D31, KT D32, KT D33, KT D33, KT D33, KT D37, BK K13

a.+ı KT D39

a.+ıg KT D33

a.+in KT D40, BKT G12, BK K11

a. bin- KT D33, KT D37

ol a. KT D33, KT K4

sü a.+ı KT D39

torug a. BKT G12, BK K11

at (II) ad, unvan (bk. *āt*)

a.+ı KT D25, KT D25, BK D20, BK D21, BK D22, BK D36

a.+ıg BK D17

a.+in BK D7

at[ın] BK D7

a.+ı küsi yok bol- KT D25, KT D25, BK D20, BK D21, BK D22, BK D36

ât ad, unvan (bk. *at* II)

â. BK D41

â.+ıg KT B

â.+in KT D7, KT D7

ataman kişi adı (?)

a. tarkan BKT G14

atı yeğen

a.+si KT G13, KT GD, BK GB

atlıg (I) atlı, süvari

[tab]gaç a. süsi BK G1

atlıg (II) unvanlı, unvan sahibi

kiçig a.[-ıg?] BK D41

anığ fena, kötü

a. KT G3, KT G5, KT G7, BK K2, BK K4, BK K5

a. bilig KT G5, BK K4

a. kişi KT G7, BK K5

añıt- korkutmak, tehdit etmek

a.-ayın BK D41

ay ay, otuz gün

a. KT KD, KT KD, BK G10, BK G10

a. artukı tört kün BK GB

bişinç a. BK G10

onunç a. BK G10

tokuzunç a. KT KD

yitinç a. KT KD

ay- söylemek, buyurmak

a.-sar KT K10

aya- korumak, himaye etmek

a.-gma KT GB

ayuk hükmolunan ülke, mülk, memleket (?)

a.+ıñ a KT B

az (I) az

a. KT G10, KT D29, KT D40, BK K7, BK D24, BK D32

a.+ıg KT D16, BK D14

a. bodunug KT G10, KT D29, BK K7, BK D24

a. erin KT D40

az (II) kavim adı (Azlar)

- a. bodun* KT K2, KT K3
- a. bodunug* KT D19, BK D16, BK D26
- a. elteberig* KT K3
- a. kırkız bodunug* KT D20, BK D17
- a. totokug* KT D38
- a. yagızın* KT K5, KT K8

azkıña azıcık, pek az

- a. erin* KT D34

azman sarımtırak

- a. akıg* KT K5, KT K6

azu veya, yoksa

- a. KT* G10
- az[u]* BK K7

azuk azık, yiyecek

- a.+ı* KT D39

baga küçük (rütbe ve unvanlarda)

- b. BKT* G14

balbal balbal, öldürülen düşman heykeli

- b. KT* D16, KT D25, BK G7, BK G9, BK D13, BK D20
- b. kıl-* BK G7
- b. tik-* KT D16, KT D25, BK G9, BKT G13

balık (I) şehir

- b. BK* D28, BK D28
- b.+da* KT K4, BK D30
- b.+daka* KT D12, BK D10
- beş b. BK* D28, BK D28
- togu b. KT* K4, BK D30

balık (II) çamur

- b.+(k)a* KT K8

bar var, mevcut

- b. KT* G9, KT D29, KT D29, BK K7, BK D23
- b.+gu* KT G10, BK K8

bar- varmak, gitmek

- b.-dı* KT D34, KT D39, BK D32, BK D35, BK D40, BK D41
- b.-dığ* KT G9, KT D24, KT D24, BK K7, BK D19, BK D19, BK D20
- b.-dığız* KT GD
- b.-duk* KT D24, BK D20
- b.-ıgma* KT D24, BK D20

b.-ip KT G7, BK K6

b.-ır KT D10

b.-mış KT D23, KT D28, BK D22

b.-sar KT G8, BK K6

b.-ur KT K1, BK D29

barım mal, mülk, servet

b.+ın KT GB

b.+in KT K1, BK G3, BK D24

agiş b. KT GB

eb b. KT K1

yılka b. BK D24

bark ev, barınak, konut; türbe, anıt-kabir

b. KT G12, KT K13, KT KD, BK K14

b.+ıg BK GB, BK D32

b.+in KT KD, BK K15, BK D34, BK D37

b. itgüci KT K13

eb b. BK D32, BK D34, BK D37

bars kişi adı

b. KT D20

bas- basmak, baskın yapmak, bastırmak

b.-a BK D32

b.-dı KT K8

b.-dım BK D27, BK D27, KT Kaide 4

b.-dımız KT D35, KT D37

basık- bastırmak, sokmak

b.-dı KT K8

basma- basmamak

b.-sar KT D22

basm[asar] BK D18

basml kavim adı

b. ıduk(k)ut BK D25

baş baş; tepe, doruk

b.+da KT K1, BK D25, BK D29

b.+inta KT K6

b.+iña KT D33

ıduk b. BK D25

tamag ıduk b. KT K1, BK D29

başad- liderlik etmek, kumanda etmek

b.-u BK G8

b.-[u] BKT G11

başgu başı (alnı) akıtmalı

b. KT D37, KT D37

b. boz at KT D37

b. boz KT D37

başla- liderlik etmek, başta olmak

b.-yu KT K11, KT K8, BK D33

b.-yu ulayu BKT G13, BKT G14, BKT 14

başlayu önce

b. KT D16, KT D25, BK D13, BK D20, BKT G13, BKT G14, BKT G14

başlıg mağrur, gururlu

b.+ıg KT D15, KT D18, KT D2, BK D13, BK D16, BK D3

[*başlıg*]*ıg* BK K10

batım batım

b.+ı KT D35, BK D26

sünüg b.+ı kar KT D35, BK D26

batsık gün batısı

b.+dakı KT K12

b.+ına KT G2, BK K2

kün b. KT G2, KT K12, BK K2

bay zengin

b. kıl- KT G10, KT D29, BK K7, BK D14, BK D23

bayırku kavim adı

b. KT G4, KT D34, BK K3

b.+niñ KT D36

b.+n[in] KT D35

yir b. KT D4, KT D34, BK K3

baz bağımlı, tabi

b. BK K10, BK D12, BK D13, BK D3

b. kagan KT D14, KT D16, BK D12, BK D13

b. kıl- KT D15, KT D2, BK D13, KT D30, BK D24

bediz süs, resim, heykel

b. KT G12, KT K13, BK K14

b.+ıg BK GB

b.+in KT KD

bark b. KT KD

b. urtur- KT G12, BK K14

b. yarat- KT K13

bediz- süslemek

b.-tim BK GB

biti- *b.-* BK GB

bedizçi ressam, heykeltıraş

b. KT G11, BK K14

b.+g KT G12, KT KD, BK K14

bedizet- süslemek, resmettirmek

b.-(t)im KT G11

beg bey

b. KT D20

b.+iñ KT D33

b.+li *bodunlı* KT D6

b.+li *bodunlîg* BK D6

yegen silig b. KT D33

begler beyler

b. KT G1, KT G1, KT G10, KT G11, KT D34, KT D7, KT D7, BKT G13, BKT G13, BKT G13, BKT G13, BKT G14, BKT G14, BKT G15, BK K13, BK K8, BK D2, BK D33, BK D7, BK D7

b.+gü KT G11

[begl]er[g]ü BK K8

b.+i KT G2, KT D19, KT D22, KT D3, KT D6, BK D1, BK D16, BK D4, BK D6

b.+ig[de] BK K13

b.+im KT K11

b.+in BKT G15

[b]egler KT Kaide 2

amtı b. BKT G13, BKT G14

şadapıt b. KT G1, BKT G13, BKT G14

tabgaçgı b. KT D7, BK D7

tarduş b. BKT G13

tarkat buyruk b. KT G1

tôlis b. BKT G13

türük b. KT D7, KT D34, KT G10, BK D2, BK D7, BK K8, BK K13, BKT G15

begim tigin kişi adı

b. KT GB

beglik bey olmaya layık, bey olacak

b. KT D24, KT D7, BK D20, BK D7

b. urı ogluñ KT D24, BK D20

b. urı ogılın BK D7

beñgü ebedi; ebedi olarak

b. KT G11, KT G11, KT G12, KT G13, KT G8, BK K6, BK K8

b. olur- KT G8, BK K6

b. taş KT G11, KT G12, KT G13, BK K8, BK K15

ber- vermek (bk. *bir-*)

b.-ig[me] BK D21

b.-miş KT D14, BK D12

b.-tim BK G7

[b]ertim KT B, *[ber]tim* BK G7

at b.- KT B

berçik kavim adı (Fars)

b. er KT K12

beş beş (bk. *biş*)

b. balık BK D28, BK D28

b. tümen BK D 25

bıç- biçmek, kesmek

[b]ıç-dı BKT G12

saçın kulkakin b.- BKT G12

biçin Maymun (yıl adı)

b. yılka KT KD

bil- bilmek

b.-in KT G11, KT G12, KT G13, BK K15, BK K15, BK K8, BK D33

b.-ir siz KT K10, KT D34

b.-ir bilig KT K10

b.-mez er-ti BK D18, BK D18, KT G7, KT K10, BK K6

bilig b.-mez kişi KT G7, BK K6

bilge (I) akıllı, muktedir

b. BK GB, BK B2, BK K4, BK D19

b. kağan KT D23, KT D3, BK D4

b. kişi KT G6

bilge (II) unvan

b. kağan KT G1, KT B1, BK D1, BK K1, BKT G13, BK B2

b. tamgaçı KT K13

bilig bilgi, hikmet; akıl, zihin

b. KT G5, KT G7

b.+im KT K10

b.+in BK K4

añg b. KT G5, BK K4

bilir b. KT G7

biligsiz cahil, bilgisiz

b. KT D5, BK D6, BK D6

b. kagan KT D5, BK D6

bilme- bilmemek

b.-dük için KT D24

b.-dükin BK D16

b.-dükügin BK D20

bin- binmek

b.-ip KT K2, KT K3, KT K3, KT K5, KT K5, KT K6, KT K8, KT K9, KT D33, KT D33, KT D36, KT D37, KT D40

at b.- KT D33, KT D37

atıg b.- KT D33

atin b.- Kt K3, KT K3, KT K9, KT D40

biñ bin

yeti b. BK G1

bir bir

b. KT G6, KT G8, KT K4, KT K5, KT K7, KT D33, KT D36, BK K4, BK K6, BK D30, BK D31, BK D40

b. kırk KT K2

b. otuz KT D32

b. tümen KT K12, BK G1

otuz artukı b. BK D 28, BK D29, BK G9

bir- vermek (bk. *ber-*)

b.-igme KT D25

b.-miş KT D8, BK D3, BK D12, BK D8

b.-tim KT B, BK K12, BK K13, BK D41

[bi]r-tim BK K13

b.-timiz KT D20, KT D20, KT D21, BK D17, BK D17

b.-tük KT B, KT D12, BK D11, BK D32

b.-tükgerü KT D10

b.-tük(k)erü BK D9

b.-ür KT G5, KT G7, KT G7, KT D30, BK K4, BK K5, BK K5, BK D9

alı b.- KT D8, BK K9, BK K10, BK D8

işig küçüg b.- KT D8, KT D9, KT D10, KT D30, KT B, BK D8, BK D8, BK D9

iti b.- BK K12, BK K12, BK D3, BK D3, KT D1, KT D1

kazganı b.- BK G10, BK K12, BK K12

süleyü b.- KT D8, KT D8, BK D8, BK D8

tike b.- BK G9, BKT G11

tuta b.- KT D1, KT D1, BK D3, BK D3

bir(i)gerü güneye doğru, güneye

b. KT D28, KT G2, KT G3, BK K11, BK K2, BK K2, BK D23

bir(i)ye güneyde

b. KT G1, KT D14, KT G6, BK K5, BK D12, BK D40

[bi]r(i)ye BK D36

bir(i)ki birleşik, müttelit

b. bodunug KT D27, KT G1, BK K1, BK D22

birle ile, birlikte

b. KT G4, KT K1, KT K1, KT K3, KT K5, KT K6, KT K7, KT D17, KT D26, KT D27, KT D27, KT D35, BK K3, BK D15, BK D21, BK D22, BK D22, BK D26, BK D26, BK D27, BK D34

kaganin b. KT D37, BK D27

hirme- vermemek

b.-di KT K9

biş beş (bk. *beş*)

b. otuz KT D18, BK D15

b. t[ümen sü] KT D31

b. yolu KT K4

b. yüz BKT G11

bişinç beşinci

b. KT K7

b. ay BK G10

bişük akraba

b.+iñe tegi KT G6

[biş]ükiñe BK K4

biti- yazmak, hâkretmek

b.-dim KT GB, KT GD, KT GD, KT G13, BK GB, BK GB

b.-dimiz KT GB

b.-gme KT G13, KT GD

bitig b.- KT G13, KT GD

bitig kitâbe, yazı

b. KT G13, KT K13, KT GD, KT KD

b.+in BK GB

biti(t)- yazdırmak, yazdırtmak

b.-dim KT G13, BK K15

biz biz

b. KT D20, BK D17, BK D32

biziñ bizim

b. sü ati KT D39

biziñe bize

b. KT D19, KT D40, BK D16

bodun kabileler, halk

b. KT G10, KT G10, KT G11, KT G2, KT G2, KT G4, KT G5, KT G6, KT G6, KT G7, KT G8, KT G8, KT K1, KT K11, KT K2, KT K3, KT K3, KT K3, KT K4, KT K4, KT K6, KT K7, KT D10, KT D11, KT D11, KT D17, KT D19, KT D22, KT D22, KT D22, KT D23, KT D25, KT D26, KT D27, KT D28, KT D28, KT D28, KT D38, KT D39, KT D39, KT D4, KT D6, KT D6, KT D9, KT D9, KT D9, BKT G12, BKT G15, BK G4, BK G7, BK K13, BK K2, BK K2, BK K3, BK K4, BK K5, BK K5, BK K5, BK K6, BK K6, BK K8, BK K8, BK D10, BK D10, BK D12, BK D12, BK D15, BK D16, BK D18, BK D19, BK D19, BK D19, BK D2, BK D20, BK D21, BK D22, BK D22, BK D22, BK D23, BK D23, BK D25, BK D26, BK D29, BK D29, BK D30, BK D33, BK D33, BK D33, BK D34, BK D35, BK D35, BK D37, BK D38, BK D38, BK D39, BK D40, BK D41, BK D5, BK D6, BK D7, BK D8, BK D8, BK D9

b.+ı KT G2, KT G6, KT D20, KT D3, KT D6, BK D1, BK D17, BK D4, BK D6, BK K4

b.+iñ KT D1, BK D3

b.+in BKT G15

b.+ka KT D26, KT D7, BK D7

b.+lg KT D6

b.+ta KT D26, KT K12, BK D21, BK D21

b.+ug KT G10, KT G10, KT G10, KT G5, KT D13, KT D13, KT D13, KT D16, KT D19, KT D2, KT D20, KT D21, KT D21, KT D25, KT D27, KT D28, KT D29, KT D29, KT D29, KT D29, KT D30, KT D35, KT D38, KT D40, BK K4, BK K7, BK K7, BK K7, BK K8, BK K9, BK K10, BK K12, BK D11, BK D11, BK D12, BK D12, BK D14, BK D16, BK D17, BK D18, BK D22, BK D23, BK D23, BK D23, BK D23, BK D24, BK D24, BK D24, BK D25, BK D26, BK D27, BK D27, BK D29, BK D3, BK D36, BK D39, BK D9

b.+um KT G1, KT K11, KT K4, BK K1, BK K13, BK D16, BK D29

b.+uma BK G10, BK K12

b.+umın BK K11

bo[dun] BK D33

[b]odun KT Kaide 1

az b. KT K2, KT K3

çik b. BK D26

ediz b. KT K6

izgil b. KT K3

karluk b. KT K1, BK D29, BK D29, BK D40

kıtañ tatabı b. KT D28, KT K11, BK D23

oguz b. KT D28, *o[guz] b.* BK D34, *oguz bo[dun]* BK D33

on ok b. KT D19, BK D16

sogdak b. KT D39

tabgaç b. KT D6, KT D14, KT G4, KT G5, BK D6, BK D12, BK K4

tarduş b. KT D17, BK D15

tatabı b. BK G7, *t[atab]ı b.* BK D32

tokuz oguz b. KT D14, KT K4, BK D12, BK D35

tölis tarduş b. KT D13, BK D12

türgiş b. KT D38, KT D39

türük b. KT D6, KT D10, KT D11, KT D22, KT D25, KT D27, KT G6, KT G6, KT G7, KT G8, KT G8, KT K6, KT K7, BK D7, BK D10, BK D19, BK D19, BK D21, BK D22, BK D30, BK D33, BK D33, BK D38, BK K5, BK K5, BK K6, BK K8

bol- olmak

b.-ça KT GB, BK G9

b.-çun KT D11, BK D10

b.-mış KT G1, KT D12, KT D13, KT D21, KT D39, KT D5, KT D5, KT D9, BK K1, BK D4, BK D5, BK D11, BK D11, BK D40, BK D5, BK D9

b.-mış er-ti KT D21, BK D18

b.-sar BK B3

b.-taçı KT K11, KT K9, BK K14, BK D31, BK D33, *bo[ltaç]ı* KT K7, *[bolta]çı* BK D28, BK D33

b.-taçı erti KT K7, KT K9, BK D38, BK D33

b.-tı KT K1, KT K2, KT K10, KT K4, KT D20, KT D24, KT D24, KT D30, KT D34, KT D7, KT D7, KT KD, BK D17, BK D26, BK D29, BK D30, BK D31, BK D32, BK D36, BK D36, BK D37

b.-tukınta KT K3, KT K3

b.-up KT D10, KT D13, BK D11, BK D9

bodun b.- BK D37

buñsız b.- BK K14

ikegü b.- KT K3

kagan b.- KT D5, KT D5, BK D5

kamşag b.- KT K3

kul b.- KT D7, KT D24, BK D7, BK D36

kergek b.- KT D30, KT K10

küñ b.- KT D7, KT D24, KT K9, BK D7

küñ kul b.- KT D20, BK D17

-mez teg b.- KT K10

teñri b.- KT KB

yablak b.- KT K7, KT K11, BK D31

yabız b.- BK D32

yagı b.- KT D9, vb.

yok b.- KT K3 vb.

yut b.- BK D31

bolçu yer adı

b.+da KT D37, BK D28

bo[ı]çu].+da KT K6

bolma- olmamak

b.-zun KT D11, KT D19, KT D25, KT D25, KT D26, BK D10, BK D20, BK D21, BK D22

bor kar fırtınası, boran, fırtına

b.+ça KT D37, BK D27

otça b.+ça kel- KT D37, BK D27

boşgur- öğretmek, akıl vermek, yapmak, düzene sokmak

b.-mı KT D13, BK D12

b.-ur KT G7, KT G7, BK K5, *boş[gurur]* BK K3

yarat- *b.*- KT D13, BK D12

boz boz

b. KT D32, KT D33, KT D37, KT D37

başgu b. at KT D37

b. at KT D32, KT D33

bödke bu zamanda, bu devirde (<*bu ödke*), bk. *bu*

b. olur- BK K1, BK D2

b. körügme begler KT G11, BK K8

bölün (<Tib. *blon*) yüksek görevli, bakan

b. KT K12

böri kurt

b. teg KT D12, BK D11

bu bu

b. KT G1, KT G10, KT G13, KT G2, KT G4, KT GB, KT GD, KT GD, BKT G14, BK K13, BK K13, BK K13, BK K13, BK K3, BK K7, BK D35, BK D36

bu ödke KT G1 bk. *bödke*

bukarak şehir adı

b. uluş KT K12

bukug kişi adı

b. BK G10

bul- bulmak

b.-tı KT D31

bulgak karışıklık

b.+in üçün KT K4, BK D29

bulun köşe, bucak, taraf

b. KT D2, BK D3

b.+dakı KT D2, BK K9, BK D2, BK D24

tört b. KT D2, BK D3

bumın kişi adı (Bumın kağan)

b. kagan KT D1, BK D3

bunça bunca, bu kadar (çok)

b. KT K9, KT D10, KT D14, KT D30, KT D4, KT G4, KT GD, KT KD, BK G10, BKT G12, BKT G14, BKT G15, BK GB, BK K2, BK K3, BK D12, BK D2, BK D33, BK D5, BK D9

bunı bunu

b. BK K15, BK K8, KT G10, KT G12

bu[nı] BK K15

bunta burada, buraya

b. BK K8, BK K8, BK D17, KT G10, KT G11, KT D20

buñ dert, sıkıntı, yokluk, ihtiyaç

b. KT G3

b.+ug KT G8

bu[ñug] BK K6

buñsuz dertsiz, sıkıntısız; serbestçe, korkusuzca; bol bol, fazla

b. KT G5, BK K12, BK K14, BK K4, BK D29

b. bir- KT G5, BK K4

b. bol- BK K14

b. kıl- BK K12

buyla unvan

b. бага таркан BKT G14

buyruk kumandan, âmir

b. KT G1, BKT G14, BKT G14

b.+ı KT D19, KT D3, KT D38, KT D5, BK D16, BK D4, BK D6

iç b. BKT G14

tarkat b. begler KT G1

buz- bozmak, hezimete uğratmak, yenmek

b.-dum BK D24, BK D25, BK D34, BK D37, BK D39

b.-dumız KT D31, KT D34

bükli yer adı

b. çöl(l)üg el KT D4, BK D5, BK D8

b. kaganka tegi KT D8, BK D8

çaça kişi adı (<Çin. *şa-ça*)

ç. *señün* BK D26

ç. *señünke* KT D32

čan kişi adı

ç. *señün* KT K13

cıgan yoksul, fakir, sefil

ç. KT G10, KT G10, KT D29, BK K7, BK K7, BK D23

ç.+ıg KT D16, BK D14

yok ç. KT G10, BK K7

çıkan teyzezade, kuzen

ç.+ı KT K13

çıntan sandal (ağacı) (<Skr. *candana*)

ç. ıgaç BKT G11

çik kavim adı

ç. *bodun* BK D26

ç. *tapa* BK D26

çor unvan

ç. KT K13, BKT G13

ç.+ıñ KT D32

kül ç. BKT G13

tadık ç. BKT G13

tarduş inançu ç. KT K13

çorak çorak yer, çöl

ç.+ka BK GD

çöl çöl, step

ç.+(l)üg KT D2, BK D5

bükli ç. KT D4, BK D5

çub bölge, mıntıka

ç. KT D31, ç[u]b BK D24

altı ç. *sogdak* KT D31

çugay yer adı

ç. yış KT G6, BK K5

çuş ırmak adı

ç. *başınta* KT K6

eb ev

e.+de BK D32

e.+ıg KT K8, BK D32

e.+in KT K1, BK D34, BK D37

e.+iñe BK K14

e. barım KT K1

e. bark BK D32, BK D34, BK D37

ebir- evirmek, döndürmek

e.-ü BK D25

eçi ağabey, amca

e.+li KT D6

e.+m KT K3, KT D16, KT D16, KT D17, KT D17, KT D24, KT D31, BK K9, BK D14, BK D15, BK D20, BK D35

e.+miz KT D26, BK D22

e.+sin KT D5, BK D5, BK D18

eçü ata, ecdat

e.+m KT D1, KT D13, BK D12, BK D3

e.+miz KT D19

eçü[miz] BK D16

e. apa KT D1, KT D13, KT D19, BK D3, BK D12

edgü iyi; iyilik; kâr, kazanç, yarar

e. KT G6, KT G6, KT G7, KT D23, BKT G12, BK K14, BK K4, BK K4, BK K5, BK D19, BK D39

e.+g KT D24, BK D20

edgüti iyice, adamakıllı

e. eşid KT G2

ediz kavim adı

e. KT K5, KT K6, BK D1

eki e. BK D1

egir- kuşatmak, çevirmek

e.-e KT K6, BK D31

e.-p KT K7

eke abla

e.+lerim KT K9

eki iki (bk. *ekin*)

e. KT K11, KT K2, KT K8, KT D27, KT D28, KT D36, BK D1, BK D21, BK D22, BK D23, BK D34, BK D38, BK D41 (bk. *ekin*)

e.+sin KT D38

e. ediz BK D1

e. otuz BK D25

e. üç BK D41

e. yegir[mi] KT D28, BK D23

ekin iki (bk. *eki*)

e. ara KT D1, KT D2, BK D4

e. sü BK D32

ekinti ikinci, ikinci olarak

e. KT K5, KT D33, BK D30

e. kün BK G1

el halk, ülke, devlet (bk. *il*)

e. KT D4, KT G13

e.+imiz KT D22

e.+in BK D34

e.+ine KT D23, BK D19

e.+inin KT D22

elig (I) el

e.+in KT D32, KT D38

elig (II) elli

e. KT D8, BK G7

ellig devlet sahibi, devletli (bk. *illig*, *ilig*)

e.+de KT D29, BK D24

elsire- devletsiz kalmak

e.-miş KT D13

elsiret- devletsiz bırakmak (bk. *ilsiret-*)

e.-miş KT D15

elt- alıp götürmek (bk. *ilt-*)

e.-di KT D23, KT D23

süre e.- KT D23

yaña e.- KT D23

elteber unvan (bk. *ilteber*)

e.+ig KT K3

tuygun e. KT KD

uygur e. BK D37

ez e. KT K3

elteberlig elteber'le yönetilen

eki e. bodun BK D38

emgek ıstırap, eziyet

e. kör- KT D19, BK D16

emgetme- eziyet etmemek

e.-ñ BK K13

eñ en

e. ilk KT K4,

e. ilki KT D32, BK D30

er adam, erkek

e. KT K12, KT D12, KT D13, KT D13, KT D31, KT D39, KT D40, BK D11, BK D11, BK D11

e.+ig KT G13, KT G13, KT K2, KT K5, KT K5, KT K5, KT K6, KT K7, KT K8, KT D36, KT D36

e.+in KT K1, KT D11, KT D34, KT D40, BK G7, BK D10, BK D37

alp e. KT D40

berçik e. KT K12

e. at KT D31

er- olmak (krş. *ir-*)

e.-miş KT G4, KT G4, KT G5, KT G5, KT G5, KT G6, KT G6, KT G7, KT G7, KT D5, KT D10, KT D10, KT D12, KT D12, KT D14, KT D14, KT D14, KT D2, KT D23, KT D3, KT D3, KT D3, KT D3, KT D3, KT D4, KT D5, BK K3, BK K4, BK K4, BK K5, BK K5, BK K5, BK D11, BK D11, BK D12, BK D12, BK D12, BK D3, BK D4, BK D4, BK D4, BK D4, BK D4, BK D4, BK D5, BK D6, BK D6, BK D8, BK D19

e.-ser KT G11, KT G13, KT G7, KT G7, KT K10, BK G8, BK K5, BK K5, BK K8

e.-ti KT K4, KT K7, KT K9, KT D18, KT D20, KT D21, KT D22, KT D39, KT D40, BK D16, BK D17, BK D18, BK D19, BK D25, BK D28, BK D29, BK D31, BK D32, BK D33, BK D34, BK D38

e.-tig KT G9

e.-tigiz KT K9, KT K10, KT GD

e.-tim KT D17, KT D9, BK D8, BK D9

e.-timiz BK D32, BK D32

e.-ür KT K1, [er]ür BK D29

eren adamlar, erler

biş yüz e. BKT G11

tokuz e. KT K9

erig erişilir, yakın yer

e. KT G13, KT G13

erinç şüphesiz, muhakkak ki

e. KT D11, KT D24, KT D26, KT D3, KT D3, KT D3, KT D5, KT D5, KT D5, KT D5, KT D5, KT D5, KT D5, BK D10, BK D10, BK D20, BK D33, BK D35, BK D4, BK D4, BK D4, BK D5, BK D5, BK D6, BK D6, BK D6, BK D6, BK D6, BK D6

erкли olan

erür barur e. KT K1, BK D29

erklig kudretli

e. BK K12

ersin yer adı (bk. *tokuz*)

e.+ke KT G3, BK K3

ertin- vazgeçmek (?)

e.! BK D19

ertinü pek, pek çok

e. BKT G14, BKT G15, BKT G15, BK K10, BK K10, BK K9

e. ulug BK K10

ertiş İrtiş nehri

e. ügüz KT D37, BK D27

ertür- yaptırmak

yog e.-tüm BK G10

yog e.-tümüz KT KD

eşgiti ipekli kumaş (bk. *işgiti*)

eş[giti] BK K3

eşg[itis]in BK K11

eşid- işitmek

e.! KT G2, BK K1, BK D18

e.-gil! KT G1

e.-in KT G10, KT D22, BK K8

e.-ip KT D12, BK D10

eşidme- işitmemek

e.-dük BK K11

kulkakin e. BK K11

eşilik hanım olacak, hanım olmaya lâayık

e. kız ogul KT D24, KT D7, BK D20, BK D7

et- (I) tanzim etmek, düzene sokmak, yapmak (bk. *it-*)

e.-miş KT D11, BK D10

et- (II) böğürmek, ses çıkarmak, gümbürdemek

e.-erçe BK B4

e.-ser BK B5

ezgenti yer adı

e. kadızda BK D31

e. kadizde KT K7

gu soru edatı (bk. *gü*)

bar g. KT G10, BK K8

gü soru edatı (bk. *gu*)
begler g. KT G11

ı ağaç
ı.+g BKT G15

ı- göndermek
ı.-sar KT G8, BK K6

ıçgın- kaybetmek, bırakmak, elden çıkarmak
ı.-mış KT D13
ı.-u KT D6, BK D7

ıd- göndermek (bk. *ıt-*)
ı.-ıp BK D35
ı.-maz BK D25
ı.-mış KT D6, KT D7, BK D7
ıçgını ıd.- KT D6, BK D7
yitürü ı.- KT D7, BK D7

ıdma- göndermemek
ı.-yin BK D33

ıduk kutsal, mukaddes
ı. KT K1, KT D10, KT D23, BK D10, BK D19, BK D25, BK D29, BK D35, BK D36
ı. başda BK D25
ı. ötüken KT D23
ı. yer sub BK D35
tamag ı. başda KT K1, BK D29
türük ı. yiri subi KT D10, BK D10

ıdukkut kavim adı
basml ı.+ı BK D25

ıgaç ağaç
çıntan ı. BKT G11

ıgar güçlü, kudretli (< Soğd. *igar*)
ı. ellig KT D29, BK D24
[ı] kaganlıg BK D24
ı. oylan taygun KT GD

ınançu unvan (bk. *inençu*)
tarduş ı. çor KT K13

ırak ırak, uzak
ı. KT G5, KT G7, BK K4, BK K5
ı. bodun KT G5, BK K4

ışbara unvan (<Skr. *īṣvara*)

ı. yamtar, KT D33

ıt köpek (yıl adı)

[*ı.*] yıl BK G10

ıt- göndermek (bk. *ıd-*)

ı.-tı KT G12, KT D7, BK K14, BK D7

ı.-tım BK D40

ı.-tımız KT D40

irtürü ı.- KT D40

iç iç; has, hassa

i. BKT G14

i.+in KT G12, BK K14

i. buyruk BKT G14

içger- tabi kılmak, bağımlı kılmak

i.-tim BK D25

[*iç*] *gertim* BK D26

içik- tabi olmak, bağımlı olmak

i.-di KT D38, BK D37

i.-igme BK D37

i.-miş KT D10, BK D9

içre içte, içerde

i. aşız KT D26, BK D21

içreki içindeki; has, saraya mahsus

i. KT G12, KT G2, BK K2, BK K14, BK D28

i. bedizçi KT G12, BK K14

idi (I) sahip

i.+siz KT D19, KT D20, BK D17, [*idi*]/*siz* BK D16

idi (II) asla, hiç, büsbütün

i. oksuz KT D3, BK D4

i. yok KT G4

igid yalan, gerçek dışı

i. bar gu KT G10, BK K8

igid- beslemek (bk. *igit-*)

i.-eyin KT D28, BK D23, BK D35

i.-iñ BK K13

i.-miş KT G9, KT D23, BK K6, BK D19, BK D35

i.-ür KT GD

igit- beslemek, doyurmak (bk. *igid-*)

i.-ti KT D16, BK D14

i.-tim KT D29, BK D23, BK D38

ikegü iki parça, iki bölüm

i. bol- KT K3

il halk, ülke, devlet (bk. *eļ*)

i. KT G10, KT G4, KT G8, KT D25, BK G9, BK K3, BK K6, BK K8, BK D21, BK D5

i.+i KT K3

i.+ig KT D3, KT D3, KT D9, BK D4, BK D4

i.+im KT D9

i.+imiz BK D18, *ilim[iz]* BK D18

i.+in KT K6, KT D1, KT D31, KT D36, KT D38, KT D6, KT D8, BK D27, BK D28, BK D3, BK D7, BK D8

i.+in̄in BK D19

i.+te KT G3

i. törü KT D1, KT D8, KT D31, BK D3, BK D8, BK D18

i. tut- KT G4, KT G8, KT G10, BK G9, BK K8

il-bilge Bilge kağanın eşinin unvanı

i. katun KT D11, BK D10

ilgerü ileri, ileride, doğuda, doğruya doğru

i. KT G2, KT G3, KT D12, KT D17, KT D2, KT D21, KT D23, KT D28, KT D8, BK K11, BK K2, BK D11, BK D15, BK D17, BK D19, BK D23, BK D3, BK D37, BK D8, *ilg[erü]* BK K2

i. kurıgaru KT D12, BK D11

ilig hükümdar, hakan (bk. *ellig, illig*)

i. KT K3

ilk ilk, önce

i.+i BK G1, BK D32

eñ i. KT K4

eñ i.+i KT D32, BK D30

ille- devlet kurmak

i.-dük il KT D6, BK D7

illig devleti olan, devletli (bk. *ellig, ilig*)

i.+ig KT D15, KT D18, BK D13

i. bodun KT D9, BK D8

ilsiret- devletsiz bırakmak, devletsiz komak

i.-dimiz KT D18

i.-miş BK D13

ilt- alıp götürmek (bk. *elt-*)

i.-di BK D19

yaña i.- BK D19

ilteber yüksek bir unvan (genel vali) (bk. *elteber*)

[*karluk*] *i.* BK D40

ilteriş Kutluğ Kağanın unvanı

i. kağan KT D11, BK D10

in- inmek

i.-miş KT D12, BK D11

inençu unvan (bk. *inançu*)

i. apa yargan tarkan KT B

ini erkek kardeş

i.+li eçili KT D6, BK D6

i.+ligü BK D33

i.+m KT B, KT B, KT K10, KT D26, KT D27, KT D30, KT D30, KT D31, BK D21, BK D22

i.+si KT D4, KT D5, BK D5, BK D5, BK D18, BK D40

iniygün erkek kardeşler

i.+üm KT G1, KT K11, BK K1

ir- olmak (bk. *er-*)

i.-ser KT G13

irkin unvan

sebig kül i. BKT G14

ulug i. KT D34, KT D34

irtür- eriştirmek (krş. *er-*)

i.-ü KT D40

iş iş, hizmet

i.+ig KT B, KT D10, KT D30, KT D8, KT D9

i.+ig küçüg bir- KT D8, KT D9, KT D30, KT B, BK D8, BK D9, BK D9

işgiti ipek, ipekli kumaş (bk. *eşgiti*)

i. kutay KT G5

işiyi kişi adı (<Çin.)

i. likeñ KT K12

iştemi kişi adı (İştemi Kağan)

i. kagan KT D1, BK D3

it- düzenlemek, tanzim etmek (bk. *et-* I)

i.-di KT D16, BKT G15, BK D14

i.-dim KT G3, BK K9

l.-dimiz KT D21, KT D21, BK D18

i.-eyin KT D39

i.-i BK D3, BK D4, BK K12, KT D1

i.-ip KT D19, *i[tip]* BK D27

i.-miş KT D22, KT D3, BK D12, BK D18, *i.-m[iş]* BK K9

itgüçi yapan, eden, inşa eden, yaratan

bark i. KT K13

bitig taş i. KT K13

itin- kendini düzene sokmak, örgütlemek

i.-ü yaratın- BK D9

i.-ü yaratun- KT D10

izgil kavim adı

i. KT K3, KT K4

kadırkan yer adı (Kıngan dağları)

k. yış KT D2, KT D21, BK D17, BK D39

kadız, kadiz yer adı

k.+da BK D31, *k.+de* KT K7

ezgenti (ezginti?) k. BK D31, KT K7

kagan kağan, hakan

k. KT G1, KT G3, KT G9, KT G9, KT B, KT K13, KT K3, KT D11, KT D12, KT D14, KT D15, KT D16, KT D16, KT D17, KT D17, KT D20, KT D24, KT D26, KT D27, KT D3, KT D3, KT D30, KT D31, KT D4, KT D4, KT D5, KT D5, KT D5, BK G10, BKT G13, BKT G13, BKT G15, BK G9, BK GB, BK B2, BK B6, BK B7, BK K1, BK K2, BK K7, BK K7, BK K9, BK K9, BK K9, BK D1, BK D1, BK D10, BK D11, BK D12, BK D12, BK D13, BK D14, BK D14, BK D14, BK D15, BK D16, BK D17, BK D2, BK D20, BK D21, BK D22, BK D27, BK D3, BK D3, BK D35, BK D36, BK D4, BK D4, BK D5, BK D5, BK D5, BK D6, BK D6

k.+ı KT D19, KT D20, BK D16, BK D17

k.+ıg KT D25, KT D25, BK D10, BK D13, BK D20, *k.-[ıg]* BK D20

k.+ım KT D9, BK D41, BK D9

k.+ın KT D7

k.+ıñ KT G12

k.+ıña BK D19

k.+ıñda BK K13

k.+ıñın KT G9, KT D23

k.+in KT D35, KT D36, KT D38, BK D27, BK D27, BK D28, BK D7

k.+ka KT D16, KT D32, KT D7, KT D8, KT D9, BKT G14, BK K9, BK D39, BK D8, BK D9

k.+ta KT G11, KT K12, KT K13

alp k. KT D3, BK D4

baz k. KT D14, BK D12

bilge k. KT D3, BK D4, BK B2, [*bilge*] *k.* BK GB

bumın k. BK D1, BK D3

eçim k. KT D16, KT D17, KT D31, KT K3, BK D14, BK D15, BK D20, BK K9, [*eçim k*]*agan* BK D35

iştemi k. KT D1, BK D3

k. at KT D20, BK D17

k. bol- KT D4, KT D5, BK D5

k. olur- KT D5, KT G9, BK D2, BK D6, BK D36, BK K7

kañım k. KT D11, KT D12, KT D14, KT D30, BK D10, BK D11, BK D13, [*kañım*] *k.* BK D14, BKT G15, *kañım k[agan]* BK B6

külüg k. KT D4, BK D5

özüm k. BK B7

tabgaç k. KT K13

türgiş k. KT D18, KT D37, KT D38, BK D16, BK D27

türük k. KT G3, BK K2

türük bilge k. KT G1, KT B, BK K1, BK D1, BKT G13

kaganla- kağan yapmak

k.-duk KT D7, BK D7

kaganlıg kağanlı, kağanı olan

k. bodun KT D9, BK D9

k.+da BK D24

k.+ıg KT D15, KT D18, BK D13

kagansıra- kağansız kalmak, kağansız olmak

k.-mış KT D13

elsire- k.- KT D13

kagansırat- kağansız bırakmak

k.-dımız KT D18

k.-mış KT D15, BK D13

kal- kalmak

k.-taçı er-tigiz KT K9

k.-tım BK D14

kalın baş, haraç

k.[-ın] BK D25

kalısız bakiyesiz, tamam

k. kop kelür- KT K1

kalma- kalmamak

k.-zun KT D20, BK D16, BK D17

kalmış kalan, kalanlar

k.-ı KT G9, BK K7

kamag bütün, hep

türük kara k. bodun KT D8, BK D8

k.+ı KT D18, BK D11, *[k]amagı* KT D12

kamşag sallantılı, kargaşa içinde

k. bol- KT K3

kamşat- sarsılmak, sendelemek

k.-dı KT K7

k.-(t)ı BK D30

adak k.- KT K7, BK D30

kan kan

k.+ın KT D24, BK D20

[kan]ın BK D20

kanı hani, nerde

ilim amtı k. KT D9, KT D9

kantan nereden

k. KT D23, KT D23, BK D19, BK D19

kañ baba

k.+ım KT D11, KT D11, KT D12, KT D14, KT D15, KT D16, KT D25, KT D30, BK G10, BKT G13, BKT G14, BKT G15, BK B6, BK K8, BK D1, BK D10, BK D10, BK D11, BK D12, BK D13, BK D13, BK D20,

[k]añım BK D12

k.+ımız KT D26, BK D21

k.+in KT D5, BK D18, BK D6

kapıg kapı (bk. *temir*)

k.-ka KT D2, KT D8, KT D17, KT D39, KT G4, BK D4, BK D8, BK D15, BK K3

kar kar

k.+ıg KT D35, BK D27

kara (I) kara; alelâde, avam

k. KT D38, KT D39, KT D40, KT D8, BK K11, BK D29, BK D8

k. bodun BK D41

k. türgiş bodun KT D38, KT D39, KT D40

türük k. kamag bodun KT D8, BK D8

kara (II) kara, siyah

k. kiş BKT G12

kara köl yer adı

k.+te KT K2

karagan yer adı

k. kısılta BK D37

karluk kavim adı (Karluklar)

k.+ug KT K2

k. bodun KT K1, BK D29, BK D29, BK D29

k. bodun tapa BK D40

k. bodunug BK D29

[karl]uk [il]teber BK D40

kaş kaş

k.+ı KT K11

közi k.+ı KT K11

katıgdı sıkı, iyice (bk. *katıgdı*)

k. tiñla- KT G2

katıgdı sıkı, iyice (bk. *katıgdı*)

k. sakın- KT K11

katun katun, kağan eşi

k.+ug KT D11, KT D25, BK D10, BK D21

ögüm k. KT K9, KT D31

kazgan- kazanmak, elde etmek, fethetmek

k.-ıp KT D16, KT D27, KT D30, BK G10, BK K13, BK D22, BK D34

k.-mış KT D22, BK D18, BK D22

kaz[ganmış] KT D26

k.-tı KT D31

k.-tım KT D27, BK D22, BK D36

k.-tuk BK D33

k.-u bir- BK G10, BK K12

k.-ur men KT D9

ilig k.- KT D9

ilin törüsin k.- KT D31

törüg k.- KT D16, KT D30, BK D36

kazganma- kazanmamak

k.-[sar] BK D33

keç- geçmek, aşmak (ırmak, çöl vb.)

k.-dim BK GD

k.-e KT D37, BK D27

k.-ip BK D30

keçe ötesinde (çekim edatı)

kem k. BK D26

yinçü ügüz k. BK K3

yinçü üg[üz] k. KT G3, KT G4, KT D39

keçen yer adı

k.+ke tegi BK GD

kedimlig giyimli, kuşamlı

k. torug at KT D33

kel- gelmek

k.-igme BK D31

k.-ip KT D23, BK D19

k.-ipen KT D23, KT D4, BK D5

k.-mez BK D39

k.-miş KT K7

k.-ser KT K11, KT K11

k.-ti KT K12, KT K12, KT K12, KT K12, KT K13, KT K13, KT K13, KT D28, KT D37, BKT G11, BK G8, BK D23, BK D25, BK D27, BK D28, BK D32, BK D32, BK D34, BK D35, BK D39, BK D41

k.-timiz BK D17

kelinün gelinler

k.+üm KT K9

kelme- gelmemek

k.-di BK D41

kelür- getirmek

k.-ti KT K1, KT K12, BKT G11

k.-tüm KT G11, BK D25

[*kel*]ürti BKT G15

k[elürtüm] BK K14

k.-üp BKT G11, BKT G11, BKT G12

kem (I) kim

k. KT D22, BK D19

k.+ke KT D9

kem (II) Yenisey ırmağı

k. keçe BK D26

kentü kendi, öz; kendin

k. bodunum KT K4

k. yamılg KT D23, BK D19

keñeres yer (kavim?) adı

k. tapa KT D39

keñü tarban yer adı (bk. *keñü tarman*)

k. t.+ka tegi BK D18

keñü+tarman (bk. *keñü tarban*)

k. t.+ka tegi KT D21

kerekülüg çadırılı, göçebe

[*al*]tı sir tokuz oguz eki ediz *k. begleri bodunı* BK D1

kergek gerek, yok, namevcut

k. bol- KT D4, KT D30, KT K10, BK D4

kergeksiz bol bol, bolca, fazlasıyla

k. kelür- KT K12, BKT G11

kıd- öldürmek

k.-maz BK K4, KT G6

kıl- kılmak, yapmak, etmek

k.-miş BK D13

k.-tı KT D16, KT D16, BKT G15, BK D14, BK D7, BK D7

k.-tıg BK D20, BK D20

k.-tım KT G10, KT G10, KT D29, KT D29, KT D30, BK G4, BK K12, BK K7, BK K7, BK K9, BK D23, BK D23, BK D24, BK D24, *kı[ıl]ım* BK D23, *k[ıltım]* BK G4

k.-u BK G7

[bal]bal k.- BK G7

bay k.- KT D29, BK D14, BK D23, BK K7

baz k.- KT D2, KT D15, KT D30, BK D13, BK D24

buñsız k.- BK K12

kul k.- BK D7, BK D20

küñ k.- BK D7, BK D20

tonlug k.- BK D23

üküş k.- KT D29, BK D14, BK D24, BK K7

yeg k.- BK D24

yok k.- BK G4

kılıçla- kılıçla yaralamak veya öldürmek

k.-dı KT K5

kılın- yaratılmak, vücuda getirilmek

k.-mış KT D1

k.-tukda KT D1

kılınma- yaratılmamak

k.-duk erinç KT D5, KT D5, BK D6, BK D6

kılma- kılmamak, yapmamak, etmemek

k.-dım KT D27, BK D22, BK D36

ot sub k.- KT D27, BK D22

kırgağlıg kenarlı, kıyılanmış (kumaş, elbise hakkında)

k. kutayın BK K11

kırk kırk

k. artukı yeti KT D15

k. artuk[ı y]iti KT KD

bir k. KT K2

kırkız kavim adı (Kırgızlar)

k. KT K13, KT D14, KT D20, KT D25, KT D35, KT D35, KT D36, KT D4, BK D12, BK D15, BK D17, BK D20, BK D26, BK D26, BK D27, BK D5

kı[rkız] KT D17

[kı]rkız BK D5

k. birle BK D26

k. tapa KT D35, BK D26

k. bodunug KT D20, KT D35, BK D17, BK D27

k. kaganıg KT D25, BK D20

k. kaganta KT K13

k. kaganin KT D36

k. yiriñe tegi BK D15

kısıl dağ geçidi, dar vadi (bk. *karagan*)

k.+ta BK D37

karagan k. BK D37

kış- kılmak, yapmak, etmek (bk. *kıl-*)

k.-dım BK D25

k.-dımız KT D32, KT D34

yok k.- KT D32, KT D34, BK D25

kışın kışın

k. BK G2

kışla- kışlamak, kışı geçirmek

k.-dukda BK D31

k.-p KT K8

kıtañ kavim adı (Kıtaylar)

k. KT K11, KT D14, KT D28, KT D4, BK G2, BK D12, BK D23, BK D5

k.+da BK G7

k. tatañı bodun tapa KT D28, BK D23

kız kız

k. oğluñ KT D24

k. oglin KT D7, BK D7

k.+ım[in] BK K9

k.+ın BK K9

kiçig küçük; az, pek az, hiç

k. atlıg[ıg] BK D41

k. tegme- KT G3, KT G3, BK K3

kigür- girdirmek, sokmak

k.-tüg KT D23, BK D19

yablak k.- KT D23, BK D19

kıkşür- kışkırtmak, aleyhe tahrik etmek

k.-tükin için KT D6, BK D6

kinlig kokulu

k. BK K11

kir- girmek, atılmak, dalmak; sığınmak, tabi olmak

k.-ip KT D38

k.-teçi sen BK K14

k.-ti BK D38

kirü geride, batıda

k. KT D2

kisre geride, batıda; sonra

k. KT D29, BKT G13, BK K14, BK D23, BK D5, BK D5

anta k. KT D34, KT D39, KT D4, KT D5

kontukda k. KT G5, BK K4

kiş samur

k.+in BKT G12

k[ışin] BK K11

kişi kişi, insan

k. KT G6, KT G7, KT G7, KT G7, KT K10, KT D1, KT D1, KT D39, BK K4, BK K5, BK K6, BK K6, BK D2, BK D28, BK D3, BK D34

k.+g KT G6, KT G6, BK K4, BK K4

k.+ligü BK D41

k. oğlu KT D1, KT K10

k. oğlınla üze KT D1, BK D3

añig k. KT G7, BK K5

bilig bilmez k. KT G7, BK K6

bir k. KT G6, BK K4

ne k. BK D28

üküş k. KT G7, BK K6

yablak k. KT D39

kodı aşağı, boyunca

seleñe k. BK D37

kokılık (kokluk?) koku, parfüm?

k. ... altun kümüş BKT G11

kon- konmak, yerleşmek

k.-ayın KT G7

[konay]in BK K5

k.-tı BK D40

k.-tukda KT G5

kont[ukda] BK K4

kontur- kondurmak, yerleştirmek, iskân etmek

k.-mış KT D2, BK D4

k.-tumuz KT D21, KT D21, BK D17, BK D18, *ko[nturtumuz]* KT D38

kop hep, tamamıyla

k. KT G10, KT G2, KT G9, KT K1, KT K1, KT K10, KT K10, KT D14, KT D2, KT D2, KT D2, KT D30, KT D30, KT D34, KT D38, KT GD, KT KD, BKT G12, BK G1, BK K14, BK K2, BK K7, BK K7, BK K7, BK D12, BK D24, BK D24, BK D28, BK D3, BK D3, BK D3

k. almış KT D2

k. alkd[ım]ız KT KD

k. anta alkanıtıg arılııtıg KT G9, BK K7

k. baz kılum KT D30, BK D24

k. baz kılumış KT D2

k. bilir siz KT D34

k. ... bitidim KT GD

k. içikdi KT D38

k. itdim KT G3

k. keliirti KT K1

k. k[elürtüm] BK K14

k. ko(d)tı BKT G12

k. kubratdım KT G10

k. kubrat(d)ım BK K7

k. maña körti KT D30, BK D24

k. maña körür BK K2

k. ölteçi ertigiz KT K10

k. ö[l]ürtüm BK D28, *ko[p ölür]tüm* BK G1

k. ölürmıř KT K1

k. yağı ermiş KT D2, KT D14, BK D3

k. ...yoryur ertig KT G9

korgan (*korıgan*?) korugan, sığmak, kale

amga k. KT K8

amgı k. BK D31

korg[anka?] BK D40

kor(ı)gu muhafız (?), kale muhafızı (?)

k. BK D41

koşu kişi adı

k. totok KT K1

koşulgak yer adı

k.+da KT K5

kot- koymak, bırakmak

k.-(t)ı BKT G12

kon koyun

k. teg KT D12, BK D11

k. yılka KT KD

köbürge davul

k.+si BK B4

kögmen yer adı (Sayan dağları)

k. aşı KT D17, BK D15

k. yış KT D35, BK D27

k. yir sub KT D20, BK D17

kök mavi

k. teñri KT D1, BK D2

k. teyeñin BK K12, BKT G12

k. türük KT D3, BK D4

köl göl

k.+te KT D34, KT K2

kara k. KT K2

türgi yargun k. KT D34

könül gönül

k.+te KT K11

k.+teki KT G12

kör- görmek, bakmak; tabi olmak, bağımlı olmak

k.-mez KT K10

k.-miş KT D8

k.-teçi sen BK K14

k.-ti KT D19, KT D30, BK D2, BK D24, BK D39

k.-ü KT G11, KT G12, BK K15, BK K8

k.-ügme KT G11, BK K8

k.-üp KT G13, BK K15

k.-ür KT K10, BK K2

k[örür] KT G2

emgek k. - KT D19, BK D16

yüg(g)erü k. - BK D2

körme- görmemek

k.-dük BK K11

közün k. - BK K11

kötür- kaldırmak, yükseltmek

k.-miş KT D11, KT D25

k.-ti erinç BK D10

k.-ügme BK D21

yüg(g)erü k. - KT D11, BK D10

köz göz

k.+de KT K11

k.+i KT K11, BK D2

k.+üm KT K10, [*k*]özüm KT Kaide 5

k.+ün BK K11

körür k. KT K10

k. kaş KT K11

ku kişi adı

k. señün BK G8

k.+g señünüg BK G9

kubrat- derleyip toplamak

k.-dım KT G10

k.-(t)ım BK K7

k.-mış BK D11

k.-[mış] KT D12

kul köle, erkek köle

k. KT D21, BK D18

k. bol- BK D7, BK D20, BK D24, BK D17, BK D36

k. kul- BK D7, BK D20

küñ k. KT D7, KT D20, KT D24, KT K9, BK D17

kulad- köle olmak

k.-mış KT D13

küñed- k.- KT D13

kulkak kulak

k.+ın BK K11

k.+in BKT G12

kullug kullu, kulu olan, köleli

k. bol- KT D21, BK D18

kunçuy prenses (<Çin. *kung çu*)

k.+larım KT K9

k.+ug KT D20

ku[ñçu]yug BK D17

kurıdın geride, batıda, batıdan KT B

k. KT B

kurıgaru geriye, batıya

k. KT D12, KT D17, KT D21, KT D24, KT D8, KT G2, BK K11, BK K2, BK K3, BK D11, BK D15, BK D17, BK D19, BK D8

ilgerü k. KT D12, BK D11

kurıkan kavim adı (Üç Kurıkanlar)

k. KT D14, BK D12

üç k. KT D4, BK D5

kurıya geride, batıda

k. KT K12

kut kut, talih, Tanrı'nın lûtfu

k.+ı BK D35

k.+ıña KT D31

k.+um KT G9, KT D29, BK K7, BK D23

k. ülüg BK D23

kutay ipek, ipekli kumaş

k. KT G5, BK K4

k.-in BK K11

kü şan, şöhret, ün; haber

k. eşid- KT D12, BK D10

k.+si KT D25, KT D25, BK D20, BK D21, BK D22, BK D36

ati k.+si yok bol- KT D25, BK D20, BK D21, BK D22, BK D36

küç güç, kuvvet

k. bir- KT D12, BK D11, BK D32

k.+üg KT B, KT D10, KT D30, KT D8, KT D9, BK D8, BK D9, BK D9

işig k.+üg bir- KT D8, KT D9, KT D10, KT D30, BK D8, BK D9

kül kişi adı

k. çor BKT G13

k. irkin BKT G14

k. tigin KT B, KT K1, KT K10, KT K10, KT K2, KT K2, KT K3, KT K5,

KT K5, KT K6, KT K7, KT K7, KT K8, KT K8, KT D26, KT D27, KT

D30, KT D30, KT D31, KT D32, KT D34, KT D35, KT D37, KT GD, KT

KD, KT KD, BK D22

k. tiginig KT B, KT D40

k. tiginin KT GB

külüg ünlü, meşhur

k. kagan KT D4, BK D5

kümüş gümüş

altun k. KT G5, KT GB, BKT G11

agı altun k. KT K12

k.+in BK K11, KT GB

ürün k. BK K11

kün gün; güneş

k.+li BK GD

ekinti k. BK G1

ilki k. BK G1

k. batsıkda KT K12

k. batsıkıña KT G2, BK K2

k. ortusiñaru KT G2, BK K27

k. tugsık(k)a KT G8, BK D8

k. tu[gsıkıña] BK K11

tört k. BK GB

yigirmi k. KT GD

tünli k.+li BK GD

küntüz gündüz, gündüzün

k. olurma- KT D27, BK D22

kün kadın köle, cariyе

k. BK D18

k. bol- KT D7, KT D24, KT K9

k. kul b.- KT D20, BK D17

k. kıl- KT D7, KT D20, KT D24, KT K9, BK D7

küñed- cariyе olmak

k.-miş KT D13

künlög cariyeli, hizmetçili

k. bol- BK D18

küregü itaatsiz olma

k.+ñin üçün KT D23, BK D19

kürlög hilekâr, aldatıcı

k.+in üçün BK D6

k.-<in> üçün KT D6

küzed- korumak, kollamak, gözetmek

k.-ü KT B

lagzin domuz

l. yıl BK G10

likeñ kişi adı (=Çin. *Liü-hiang*)

işiyi l. KT K12

lisün kişi adı (=Çin. *Li-ts'ün*)

l. tay señün BKT G11

makaraç kişi adı veya unvan (<Hint. *mahārāc*)

m. tamgaçı KT K13

maña bana

m. körti KT D30, BK D24

m. kul bolı BK D36

m[aña] k[örür] KT G2

men ben, -im

m. KT G11, KT D27, BK G3, BK G9, BK GB, BK B6, BK K9, BK D22, BK D33, BK D33, BK D34, BK D36, BK D8

m. *özüm* BK D36

m. [*özüm*] KT D27

birür m. KT D9

kazganur m. KT D9

menin benim

m. *bodunum* BK D29

m. *sabımın* BK D28

ne ne, hangi

n. *kaganka* KT D9, BK D9

n. *kişi* BK D28

nek kişi adı

n. *señün* KT K12

nençe nice, ne kadar çok

n. *it-* BK K9, BK K9

neñ hiç, hiç de; herhangi

n. *buñug yok* KT G8, BK K6

n. *yılsıg bodunka* KT D26

n. *n. sabım erser* KT GB

n. *n[en] sab[ım ers]er* BK K8

og(ı)l oğul, evlat

o.+ı KT K10, KT D1, KT D5, BK D18, BK D6

o.+ıñ BK K15

o.+ınta üze KT D1, BK D3

o.+in KT D7, KT D7, BK G3, BK D24, BK D7, BK D7

[*o*]glin BK D38

o.+um KT K13, BK G9

o.+uma BK K10

o.+un KT D24, KT D24

o.+unın BK D20

kız o. BK D7, KT D7, KT D24

kişi o.+ı KT D1, KT K10, BK D2, BK D3

urı o. BK D7, KT D7, KT D14

oglan oğullar

o.+ım KT G1, KT K11, BK K1

o.+ıñızda KT GD

o. *taygun* KT GD

oglit oğullar

o.+ı KT D5, BK D5

ogul kişi adı (veya unvan?)

o. tarkan KT K12

oguz kavim adı (Oğuzlar)

o. KT G2, KT K13, KT K6, KT K7, KT K8, KT D22, KT D28, BK D1, BK D12, BK D18, BK D23, BK D29, BK D32, BK D32, BK D32, BK D33, BK D34, BK D35, BK D38

o. bodun KT D28, BK D23

o. bo[odun] BK D33

o[guz] bodun BK D34

o. yagı KT K8

o. begleri KT D22

o. bilge tamgaçı KT K13

o.+garu KT K8

tokuz o. KT D14, KT G2, KT K4, BK D1, BK D12, BK D35

t[okuz og]uz BK D29

üç o. BK D32

ok (I) ok

o.+un ur- KT D33, KT D36

ok (II) boy, kabile; boy örgütü

on o. KT K13, KT D19, BK K15, BK D16

okı- çağırarak, davet etmek

o.-galı BK D28

oksuz boy örgütü olmayan, örgütsüz

idi o. kök türük KT D3, BK D4

ol o

o. KT G13, KT G3, KT G7, KT G8, KT K2, KT K4, KT K8, KT D16, KT D21, KT D24, KT D25, KT D32, KT D32, KT D33, KT D33, KT D34, KT D36, KT D36, KT D38, BK K15, BK K2, BK K6, BK K6, BK D14, BK D18, BK D20, BK D20, BK D21, BK D25, BK D27, BK D38

o. at KT D33, KT K4

o. bilmedükügin için BK D20

o. bodunug KT D38

o. ödke KT D21, BK D18

o. sabıg KT G7, BK K6

o. sü KT K8

o. süg KT D32, KT D34, BK D25

o. süñüşde KT K2

o. taş barkin BK K15

- o. tegdükte* KT D36
- o. teñri* BK D21
- o. törüde üze* KT D16, BK D14
- o. yergerü* KT G8, BK K6
- o. yilka* KT D36, BK D27
- o. yilkıg* BK D38

olur- oturmak; tahta oturmak, hüküm sürmek

- o.-miş* KT D1, BK D3
- o. mış erinç* KT D5, BK D6
- o.-sar* KT G3, KT G8, BK K2, BK K6
- o.-taçı sen* KT G8
- [olurtaç]ı sen* BK K6
- o.-tı* KT D16, BK D14
- o.-tukda* KT D17
- o.-tukınta* BKT G13, BK K9
- o.-tuk(k)a* BK D14
- o.-tukum üçün* BK D36
- o.-tukuma* BK K9, BK D2
- o.-tum* KT G1, KT G9, KT D26, BK G9, BK G9, BK K1, BK D15, BK D2
- o.-t[um]* KT B
- [olurt]um* BK K7
- o.-up* KT G4, KT G8, KT G9, KT GD, BK K7, BK D2
- o.-upan* KT D1, KT D16, BK D14, BK D3
- o.-ur ermiş* KT D3, BK D4
- kagan o.-* KT D16, KT G9, BK D2, BK D14, BK K7
- şad o.-* BK D15, BK G9

olurma- oturmamak, tahta oturmamak

- o.-dım* BK D21, BK D22, KT D26, KT D27
- o.-d (olurmadım yerine)* KT D27
- tün udıma- küntüz o.-* KT D27, BK D22

olurt- oturmak, tahta oturmak

- o.-dı* KT D26
- o.-[dı]* BK D21
- kagan o.-* KT D26, BK D21

on on

- o.* KT G12, KT K13, KT K7, BK K15
- o. erig* KT K7
- o. ok* KT K13, KT D19, BK K15, BK D16

onunç onuncu

- o. ay* BK G10

oñ kişi adı (<Çin. *Wang*)

o. totok KT D31, KT D32

[o]ñ totok BK D25

opla- atılmak, kendini tutamamak

o.-yu teg- KT K2, KT K3, KT K5, KT K5, KT D32, KT D36

o[playu] KT K4

ordu kağanın karargâhı

o.+g KT K8, KT K9

ortu orta

o.+sınaru KT G2, BK K2

kün o. KT G2, BK K2

tün o. KT G2, BK K2

ot ateş

o. KT D27, BK D22

o.+ça KT D37, BK D27

o. sub kılma- KT D27, BK D22

otuz otuz

o. KT K2, KT D34, KT D4, BK D28

o. artukı bir BK D28, BK D29, BK G9

o. artukı sekiz BK G2

o. artukı tört BK D38

o. artukı üç BK D34

o. tatar KT D4, KT D14, BK D5

o. [tatar] KT G1

o.+ka KT KD, BK G10

o. tokuz KT G1

o. yaşa- KT K2

altı o. BK D26

bir o. BK D25

biş o. KT D18, BK D15

yeti o[tuz] BK D26

yiti o. KT K1

otuz tatar kavim adı

o. t. KT D4, KT D14, BK D5

o. [tatar] KT G1

oz- geçmek, ileri gitmek, öne geçmek, kurtulmak

o.-a kel- KT K7

o.-a yaña kel- BK D31

o.-dı BK D28

ö- düşünmek, akıl etmek, bilmek

ö.-mez *sen* KT G8, KT G8, BK K6, BK K6

ö.-yür *ermiş* KT G5

ö[*yür erm*]*iş* BK K4

öd (I) zaman

ö.+ke KT G1, KT D40, KT D21, BK D18

ö. *tẽnri* KT K10

öd (II) öd, safra kesesi

ö.+iñ[*e*] *küni teg-* BK D29

ödüş tam gün, 24 saat

ö.+ke BK GD

ög anne, üvey anne

ö.+lerim KT K9

ö.+üm KT K9, KT D11, KT D25, KT D31, BK D10, BK D21

ög- övmek

ö.-d[*i*] BKT G15

ögir- sevinmek

[*ö*].-ip BK D2, ög[*irip*] BK D41

ögsüz öksüz, anasız (at adı?)

ö. *akin* KT K9

ögtür- övdürmek

ö.-t[*üm*] KT B

ökün- pişman olmak, üzülmek

ö.! KT D23, BK D19

ö.-üp KT D40, BK D38

öl- ölmek

ö.-geli KT K10

ö.-sikig KT G6, KT G7, BK K5

ö.-sikiñ BK K5

ö.-sikiñin KT G10, BK K8

ö.-teçi KT D29, BK D23, BK D31, BK D33

ö.-teçi *er-tigiz* KT K10

ö.-teçi *sen* BK K6, KT G8

ö.-teçiçe BK D2

ö.-ti KT K4, KT K6, KT D19, KT D19, KT D20, KT D33, KT D33, KT D33, BK D16, BK D16, BK D17, BK D37

ö.-tüğ KT G6, KT G7, BK K5, BK K6

ö.-ü KT G9, KT D27, KT D28, BK K7, BK D22

ö[lü] BK K7

ö.-ügme BK D37

ölüg ölü, ölmüş

ö.+i KT K9

ölür- öldürmek

ö.-eyin KT D10

ö.-[eyin] BK D9

ö.-miş KT K1, KT D40

ö[ü]rti BK G9

ö.-tüm BK G1, BK G3, BK D26, BK D27, BK D28, BK D29

ö[l]ürtüm BK D28

[ölürt]üm BK G8

ö.-tümüz KT K2, KT K7, KT D36, KT D38

ö.-üp BK G7

ön ırmak adı

[kök] *ö.+üg* BK GD

önre ileride, doğuda

ö. BKT G13

ö. kün tıgsıkda KT D4

ö. kün tıgsıkda BK D5

ör- baş kaldırmak, isyan etmek (?)

ö.-ti KT B

örpen yer adı

ö.+te BK D26

ötüg rica

ö.+i BK D39

ötüken yer adı (Ötüken)

ö. yış KT G3, KT G4, KT G8, BK K2

ö. yışda yig KT G4

[öt]üken [yış]da BK K3

ö. yır KT G8, BK K6

ıduk ö. y[ış bodun] KT D23

ötülüg ?

ö. BK D34

öz ağaç özü ?

ö. BKT G11

özi kendisi, kendileri

ö.+i KT D20, KT D3, KT D38, BK D17

ö.+üm KT G9, KT K10, KT K10, KT D17, BK B7, BK D14, BK D14, BK

D2

ö.+üme BKT G15

ö.+ümin BK D21

kül tigin ö. KT D30

kül tigin ö[zi] KT KD

özlik has, kendisine ait

ö. atin BKT G12, BK K11

özüm kendim

ö. KT D27, BK K7, BK K9, BK D22

ö.+in BK D21

ö.+e BKT G15

men ö. BK D36

purum Batı Roma İmparatorluğu, Bizans

apar p. kırkız KT D4, BK D5

sab söz, haber

s.+ı KT G5, BK K4, BK D39

s.+ıg KT G7, BK K6

s.+ım KT G11, BKT G13, BK D1

s.+[ım] BK K8

s.+ımda KT G10, BK K8

s.+ımın KT G1, KT G11, KT G12, BK K1, BK K14

[s]abımın BK K14

s.+ımın KT G2

s.+ın KT G5, BK K4

s.+ıña KT G6, BK K5

s.+in KT G9, BK K7

s. al- KT G7, BK K6

s. sı- KT G11, BK K14

saç saç

s.+in BKT G12

sakın- düşünmek, kaygılanmak

s.-igma BK D2

s.-ıñ BK D33

s.-matı KT D10, BK D9

s.-tım KT K10, KT K10, KT K11, KT K11, KT K11, KT K11

sak[ıntım] BK D35

s.-ur men BK B6

-gerü s.- KT D10

ölteçiçe s.- BK D2

... tip s.- KT K11

sanç- mızraklamak

s.-dı KT K2, KT K5, KT K5, KT K6, KT K8, KT K9, KT D36

s.-dım BK D26, BK D30, BK D31, BK D32, BK D37

s.-dımız KT K6

süsin s.- KT K6, BK D30, BK D31, BK D37

sansız sayısız, hesapsız

s. BKT G12

sayu her

yir s. KT G9, KT G9, BK K7, BK D22

sebig kişi adı

s. kül erkin BKT G14

sebin- sevinmek

[ö]girip *s.-ip* BK D2

sekiz sekiz

s. tümen BK D26

s. yaşda BK D14

s. yegirmi BK D24

otuz artukı s. BK G2

selenē ırmak adı (Selenga)

s. kodı BK D37

sen ikinci tekil kişi eki, *-sin*

arkuk s. KT G8, BK K6

boltaçı s[e]n BK K14

kirteçi s. BK K14

körteçi s. BK K14

olurtaçı s. KT G8, BK K6

ölteçi s. KT G8, BK K6

ömez s. KT G8, BK K6

señün general (<Çin. *tsiang-kün*)

s.+üg BK G9

s.+ke KT D9

çaça s. BK D26

çañ s. KT K13

ku s. BK G8

lisün tay s. BKT G11

nek s. KT K2

udar s. KT K12

sı- kırmak

s.-yu ur- KT D36

sığıt feryat, figan

s. KT K11

[sı]ğıtımın KT Kaide 4

sığıtçı yasçı, ağlayıcı

yogçı s. KT K11, KT D4, BK D5

sıgta- yas tutmak, ağlamak

s.-miş *yoglamış* KT D4, BK D5

sıgun geyik

s. BK B5

sıma- kırmamak

s.-dı KT G11, BK K14

sınar yarı, yarım

s. *süsi* BK D32

[sın]ar *süsi* BK D32

silig kişi adı

yegen s. *beğin* KT D33

sinil kızkardeş

s.+im *kunçuyug* KT D20, BK D17

sinük kemik (bk. *sühük*)

s.+ün KT D24

sir kavim adı (Altı Sir'ler)

[al]tı s. BK D1

siz ikinci çoğul kişi eki, -siz

bilir s. KT D34

yañıltaçı s. KT G11

ya[ñ]ıltaçı s. BK K8

sogdak kavim adı (Soğdlar)

s. *bodun* KT D39

s. *tapa* KT D31

sog(u)d kavim adı (Soğdlar)

[s]ogud KT B

s. *berçik er* KT K12

soña yer adı

s. *yışda* KT D35, BK D27

sök- sökmek

karıg s.-üpen KT D35, BK D27

sökür- çöktürmek, bağımlı kılmak

tizligig s.-miş KT D15, KT D2, BK D13, BK D3

tizligig s.-tüm BK K10

tizligig s.-tümüz KT D18, BK D16

sözleş- sözleşmek, konuşmak

s.-dimiz KT D26, BK D21

sub su, ırmak

s. KT D19, KT D20, KT D27, BK D16, BK D17, BK D22, BK D35

s.+ça yüğür- KT D24

[su]bınd[a] BK K13

s.+ı KT D11, BK D10

s.+ın BK D35

s.+ınaru BK D40

ot s. kılma- KT D27, BK D22

yer s. BK D35

yir s. KT D19, KT D20, BK D17

subsuz susuz, çorak yer, çöl

s. BK GD

suk haset, kıskançlık, hırs, öfke

s.+un BK D38

sü ordu, asker

s. KT K5, KT K8, KT K8, KT D2, KT D28, KT D31, KT D39, BK G8, BK D25, BK D26, BK D3, BK D32, BK D32, BK GD

s.+g KT D32, KT D34, BK G1, BK G8, BK D25

s.+si KT D12, KT D37, BK G1, BK D11, BK D27, BK D30, BK D32, BK D32, BK D32, BK D39

s.+sin KT K6, KT K7, BK G1, BK D26, BK D26, BK D31, BK D31, BK D34, BK D37

s. atı KT D39

s. [t]egişinte KT K5

süsi[i]n BK D30

[süs]in BK D28

beş tümen s. BK D25

ekin (ekinti yerine) s. BK D32

ilki s. BK D32

ol s. KT K8

tört tümen s. BK G8

ulug s. KT D28

süçig tatlı, hoş

s. KT G5, KT G5, BK K4

s. sabın KT G5, BK K4

s. sabıña KT G6, BK K4, BK K5

süle- ordu sevketmek, ordu ile sefere çıkmak

s.! BK D40

s.-dim KT G3, KT G3, KT G4, KT G4, BK G2, BK G2, BK K2, BK K3, BK K3, BK D24, BK D25, BK D25, BK D26, BK D26, BK D26, BK D28, BK D32, BK D38, BK D39, BK D41

sül[edim] BK D33

sü[ledim] BK G2, BK K3

s.-dimiz KT D17, KT D17, KT D18, KT D31, KT D35, KT D39, BK D15, BK D15

sü[ledimiz] BK D15

s[üledimiz] BK D15

s.-miş KT D15, BK D13

s.-p KT D12, BK D11

s.-pen KT D2, BK D3

s.-yü bir- KT D8

süñüg mızrak

s. batmı KT D35, BK D26

süñüglüg mızraklı, mızraklı süvari

s. KT D23, BK D19

sünük kemik (bk. *sinük*)

s.+üg BK D20

sünüş savaş, muharebe

s.+de KT K2

eki ulug s. BK D34

ulug s. KT D40

yegirmi s. KT D15, BK D13

sünüş- savaşmak

s.-düm BK D23, BK D25, BK D26, BK D26, BK D28, BK D30, BK D30, BK D31, BK D34

[sü]nüşdüm BK D30

[süñ]üşdüm BK D37

sün[üşdüm] BK G6

s.-dümüz KT K1, KT K2, KT K3, KT K4, KT K4, KT K5, KT K6, KT K6, KT K7, KT D18, KT D32, KT D35, KT D37, BK D15, BK D17, BK D28, BK D29

s.-geli BK D32

s.-miş KT K1, KT D15, KT D40

sü[ñüş]miş BK D13

sür- sürmek, uzaklaştırmak

s.-e KT D23, BK D19

şad yüksek bir unvan, Şad

ş. KT K11, KT D17, KT D27, BK G9, BK D15, BK D21, BK D22

ş.+ıg KT D14, BK D12

ş.+in BK D28

şadapıt unvan

ş. *begler* KT G1, BKT G13

şad[apıt] *begler* BKT G14

şalçı kişi adı

alp ş. KT K2, KT K2, KT K3, KT D40

şantun yer adı, Şantung ovası (<Çin. *Şan-tung*)

ş. *yazıka tegi* KT D17, KT G13, BK D15

[ş]antun BK K2

tabar yer adı (Tabaristan?)

t.+da KT D38

tabgaç Çin, kuzey Çin

t. KT G11, KT G12, KT G4, KT G5, KT K12, KT K13, KT D28, KT D31, KT D4, KT D6, KT D7, KT D7, KT D7, KT D8, BK G1, BK K14, BK K3, BK K4, BK D12, BK D23, BK D25, BK D25, BK D35, BK D39, BK D5, BK D6, BK D7, BK D7, BK D8, BK D9

t.+da BK D36

t.+garu BK D35

t.+ka BK D38

t. bodun KT D16, KT D14, BK D6, BK D12, BK K4

t. bodunka KT D7, BK D7

t. kagan KT K13

t. kaganın KT K12

t. kaganka KT D7, KT D8, KT D9, BK D8, BK D9, BK D39

t. kaganta KT K12

[tabg]aç *kaganta* KT G11

t. oñ totok KT D31

tab[gaç] *oñ totok* BK D25

t. âtin KT D7

t. at[in] BK D7

[tab]gaç *athg süsi* BK G1

tabgaçgı Çin'deki, Çin egemenliğindeki

t. begler KT D7

[tab]gaçgı *begler* BK D7

tadık (*tadak?*) kişi adı

t.+in çorin boz [at] KT D32

tag dağ *t.+ça* KT D24, BK D20
t.+da BK G8, BK B5
t.+daka KT D12, BK D10
t.+ka BK G7

tagık- dağa çıkmak
t.-muş KT D12

takı dahi, daha
t. KT G13

taluy deniz
t.+ka KT G3

tām duvar
t.+ka KT GD

tamağ yer adı
t. ıduk başda KT K1, BK D29

tamgaçı mühürdar
makaraç t. KT K13
oguz bilge t. KT K13

tañut kavim adı
t. bodun BK D24
t. tapa BK D24

tapa -a doğru, -a karşı
t. KT D28, KT D28, KT D28, KT D31, KT D35, KT D36, KT D39, BK G2, BK G2, BK D23, BK D23; BK D23, BK D24, BK D25, BK D26, BK D26, BK D26, BK D27, BK D28, BK D32, BK D40
altı çub sogdak t. KT D31
altı ç[ub sogdak] t. BK D25
beş balık t. BK D28
çik t. BK D26
keñeres t. KT D39
kırkız t. KT D35
kıtañ t. BK G2
kıtañ tatabı bodun t. KT D28, BK D23
oguz t. BK D32
oguz bodun t. KT D28, BK D23
tabgaç t. KT D28, BK D23, BK D26
tañut t. BK D24
tatabı t. BK G3
türgiş t. BK D27

taplama- tasvip etmemek, hoş karşılamamak, beğenmemek
t.-dı erinç BK D35

tarban yer adı (bk. *tarman*)

keñü t.+ka tegi BK D18

tarduş kavim adı, Köktürk kağanlığının batı kısmı

t. KT D13, KT D17, BKT G13, BK D12, BK D15

t. begler BKT G13

t. bodun üze KT D17, BK D15

t. [bodunug] KT D13, BK D12

t. inançu çor KT K13

tarkan yüksek bir unvan

apa tark[an] BKT G13

ataman t. BKT G14

inençu apa yargan t. KT B

ogul t. KT K12

tunyukuk boyla бага t. BKT G14

tarkat Tarkan unvanının çokluk şekli

t. buyruk begler KT G1

tarman yer adı (bk. *tarban*)

keñü t.+ka tegi KT D21

taş (I) dış

t.+in KT G12, BK K14

taş (II) taş; mezar taşı, kitabe

t. KT G11, KT G12, KT G13, KT GB, KT K13, KT KD, BK K15

t.+ıg BKT G15, BK K13

t.+in KT G12, BK B7, BK K14

t.+[in] KT KD

t.+ka KT G11, KT GD, BK K8

beñgü t. KT G12, KT G13, BK K15

bitig t. KT K13

ol t. KT G13

ol t. barkin BK K15

taşık- çıkmak, sefere çıkmak

t.-dımız KT K8

t.-mış KT D11, BK D10

taşra dışarı, dışta, dıştan

t. tonsuz KT D26, BK D21

t. yorı- KT D11, BK D10

tat İranlı, yabancı

t.+ıña KT G12, BK K15

tatabı kavim adı (Tatabılar)

t. KT K11, KT D14, KT D28, KT D4, BK G2, BK G7, BK G8, BK D12, BK D23, BK D39, BK D5

t. bodun BK D39, BK G7

kıtañ t. KT D4, KT D14, BK D5

kıtañ t. bodun KT D28, KT K1, BK D23

tatar kavim adı (Tatarlar, Moğollar)

otuz t. KT D4, KT D14, BK D5

otuz [tatar] KT G1

tokuz t. BK D34

tay büyük (<Çin.)

t. señün BKT G11

taygun taylar, oğullar (*tay* kelimesinin topluluk şekli)

t.+uñzda KT GD

teblig hilekâr, aldatıcı

t.+in KT D6, BK D6

teg gibi

t. KT G1, KT K10, KT K10, KT D12, KT D12, KT D31, KT D5, KT D5, BKT G13, BK K1, BK D1, BK D11, BK D11, BK D5, BK D6

bilmez t. bol- KT K10

böri t. KT D12, BK D11

eçisin t. KT D5

kañın t. KT D5, BK D6

koñ teg KT D12, BK D11

körmez t. bol- KT K10

teñri t. KT G1, BK D1, BK K1, BKT G13

teg- değmek, varmak, erişmek, hücum etmek

t.-di KT K2, KT K3, KT K5, KT K8, KT D32, KT D33, KT D33, KT D36, KT D37

[tegd]i KT K4

t.-dük üçün BK D30

t.-dükde KT D36

t.-dükin KT D34

t.-ip KT K5, BK G8, BK GD

t.-miş KT D40

t.-miş erti KT D40

tegi kadar, değin

t. KT G12, KT G3, KT G3, KT G4, KT G4, KT G4, KT G6, KT D17, KT D17, KT D17, KT D2, KT D2, KT D21, KT D39, KT D8, KT D8, BK K11, BK K15, BK K2, BK K3, BK K3, BK K3, BK K3, BK K4, BK D15, BK

D15, BK D15, BK D18, BK D3, BK D4, BK D8, BK D8, BK GD

bişükiñe t. KT G6, BK K4

bunça yirke t. KT G4

büklü kaganka t. KT D8, BK D8

kadırkan yışka t. KT D2

keçenke t. BK D18

keñü tarmanka t. KT D21

karkız yiriñe t. BK D15

on ok oghña tatıña t. BK K15

[on ok oghñ]a tatıña t. KT G12

şantun yazıka t. KT G3

temir kapıgka t. KT D2, KT D8, KT D17, KT D39, KT G4, BK D4, BK D15, BK K3

tokuz ersinke t. KT G3, BK K3

yaşıl ügüz şantun yazıka t. KT D17, BK D15

yer bayırku yiriñe t. KT G4

yir bayırku yeriñe t. BK K3

tegiş çatışma

t.+inte KT K5

tegme- varmamak, erişmemek

t.-dim KT G3, BK K2, BK K3

[teg]medim

telinme- delinmemek

t.-ser KT D22, BK D18

temir demir (yer adında)

t. kapıgka KT G4, KT D17, KT D2, KT D39, KT D8, BK K3, BK D15, BK D4, BK D8

teñri gök, gök yüzü; tanrı

t. KT G1, KT G9, KT GB, KT K10, KT K4, KT D1, KT D11, KT D12, KT D15, KT D22, KT D25, KT D25, KT D25, KT D29, BKT G13, BKT G13, BK B3, BK K1, BK K10, BK K12, BK K7, BK K9, BK D1, BK D1, BK D1, BK D10, BK D11, BK D13, BK D14, BK D18, BK D2, BK D21, BK D21, BK D21, BK D23, BK D29, BK D33, BK D35

t.+de KT G1, BK K1

teñr[ide] KT GD

t.+si KT D10, BK D10

teñ[ri] KT GB

[t]eñri BK D21

t[eñri] BK B3

t. bol- KT KB

t. teg KT G1, BK K1, BK D1, BKT G13

t. töpüsinte KT D11, BK D10

t. yarlıkazu KT D29, BK D23

kök t. KT D1, BK D2

ol t. BK D21

teyēn sincap

kök t.+in BK K12, BK D10

tez- kaçmak

t.-ip BK D38

t.-ip bar- KT D34, BK D41

t[ezip] bar- BK D37

ti- demek, söylemek

t.-miş BK D8, KT D9

t.-p KT G7, KT K11, KT D9, BK D32, BK D40, BK D41, BK D41, BK D9

t.-r ermiş KT D9, KT D10, BK D8, BK D9

t.-ser KT G7

tid- engel olmak, tutmak (<*tid-)

t.-a KT K11

tigin prens

t. BK GB, BK D14, BK D21, BK D21

begim t. KT GB

kül t. KT D32, KT D34, KT D35, KT D37, KT K1, KT K2

özüm t. BK D14

tik- dikmek

t.-dim KT D25

t.-miş KT D16, *tik[miş]* BK D13

t.-bir- BKT G11, BK G9

timag takdir (?)

t. it- BKT G15

t. i[t]- BKT G15

tiñla- dinlemek (<*tiñla-)

katıgdı t.! KT G2

tip diye, amacı ile

anı anıtayın t. BK D41

tir- dermek, toplamak

t.-ip BK K8

ti[rip] KT G10

t.-miş BK D11

ti[r]m[iş] KT D12

tirgür- diriltmek

t.-ü KT D29

[*tirgür*] *ü* BK D23

tirig diri, canlı; hayat

t.+dekiçe KT GD

t.+i KT K9

tiril- (I) derilmek, toplanmak

t.-ip KT D12, BK D11, BK D34, BK D36, BK D39

tir[ilip] BK D29

tiril- (II) dirilmek, hayata dönmek

t.-ti BK D31

tirkiş kervan

arkış t. KT G8, BK K6

tiyin diye

-ayın/-eyin t. KT D28, KT D39, BK D23, BK D33

-çun t. KT D11, BK D10

-maz/-mez t. BK D25, BK D39

zun t. KT D11, KT D19, KT D20, KT D25, BK D10, BK D16, BK D17, BK D20, BK D21

[*-zun*] *t.* BK D22

[*-zun*] *t.* KT D27

tizlig dizli, güçlü, kuvvetli

t.+ig KT D15, KT D18, KT D2, BK K10, BK D13

t.+ [ig] BK D3

to- doymak

t.-sık KT G8, BK K6

tod- doymak

t.-sar KT G8, BK K6

tog- aşmak, geçmek

t.-a KT D35, KT D37, BK D27

togla ırmak adı (Tola)

t. ügüzüg BK D30

toğu yer adı

t. balıkda KT K4, BK D30

tok tok

t. arkuk sen KT G8, BK K6

tokı- vurmak, dövmek

t.-dı KT K6

t.-dım BK G8, BK D31

tokıt- taş üzerine yazdırtmak, hâkkettirmek

t.-dım KT G12, KT G13, KT G13, BK K15

[tokıt]dım KT G13

tokuz dokuz

t. eren KT K9

t. erig KT K6

t. ersinke tegi KT G3

t. oguz KT K4, KT G2, KT D14, BK D1

t[okuz og]uz BK D29

t. oguz bodun KT D14, BK D12, BK D35

t. tatar BK D34

t. yegirmi BK G9

t. [yegir]mi BK G9

tokuz ersin yer adı (bk. *tokuz*)

tokuz oguz kavim adı (bk. *tokuz*)

tokuz tatar kavim adı (bk. *tokuz*)

tokuzunç dokuzuncu

t. ay KT KD

tolgatma- eza, cefa etmemek

t.-ñ BK K13

tonlug elbiseli, giyimli

t. KT D29, BK D23

tonsuz elbisesiz, giyimsiz, çıplak

t. KT D26, BK D21

toña kişi adı

t. KT K7, BK D31

toñıt- aşağıya dönük olmak, aşağıya meyletmek

t.-mış BK D2

toñra kavim adı

t. bir uguş alpagu KT K7,

t. yılpagutı BK D31

tor- açlıktan ölmek, açlıktan zayıf ve bitap düşmek

t.-u KT G9, BK K7

torug doru

t. KT D33

toruk zayıf, mecalsiz

t. KT D39

totok askeri vali (<Çin. **tuo-tuok*)

bukug t. BK G10

koşu t. KT K1

oñ t. KT D31, KT D32

[o]ñ t. BK D25

t.+ug KT D38

tögültün yer adı

t. yazı KT G6, BK K5

tölis kavim adı (Köktürk kağanlığının doğu kısmı)

t. begler BKT G13

t. tarduş KT D13, BK D12

töñker yer adı

t. tagda BK G8

[tö]ñker tagka BK G7

töpü tepe, doruk, zirve

t.+sinte KT D11, BK D10

töri- yaratılmak

t.-miş KT K10

tört dört

t. KT GB, KT D2, KT D2, KT D29, BK G8, BK K10, BK K9, BK K9, BK D2, BK D24, BK D3, BK D3, BK D30

t. buluñ KT D2 BK D3

t. buluñdaki KT D2, BK D2, BK D3, BK D24, BK K9

t. tümen BK G8

t. yegirmi BK D15

t. yolu BK D36

ay artuka t. BK GB

otuz artuka t. BK D38

tör[t bñ] KT GB

törtünç dördüncü olarak

t. KT K6, BK D31

törü sözlü yasa, töre; tören, merasim

t.+de üze KT D16, BK D14

t.+g KT D16, KT D3, KT D30, BK D2

[t]örüg BK D36

t.+[g] BK D4

t.+gin BK D19

t.+miz KT D22

t.+n BK K10, BK K10, BK K9

t.+niñ KT D22

t.+sin KT D1, KT D13, KT D31, KT D8, BK D3, BK D8
tö[rüsin] BK D11
t.+sinçe KT D13, BK D12

tudun unvan

t. yamtarıg BK D40

tugsık (güneş) doğma, doğuş, doğu

t.+da KT D4, KT D8, BK D5

t.+ıña BK K2

tu[gsıkıña] BK K11

t.+(k)a KT G2, BK D8

tunyukuk yüksek bir unvan (vezir Tunyukuk)

t. BKT G14

[tur}gak mesken

BK D40

tutmak, yakalamak

t.-a KT G8, KT D1, BK D3

t.-dı KT K3, KT D32, KT D38

t.-dum BK G9

t.-muş KT D19

t.-muş erinç KT D3, BK D4

t.-sık KT G4

t.-sıkıñın KT G10, BK K8

t.-up KT D11, KT D3, BK D10, BK D4

t.-upan KT D7

tutuz- tutturmak, yakalatmak

t.-t[ı] KT D38

tuygun kişi adı

t. elteber KT KD

tuygut kişi adı

t. KT GB

tüketi tamamıyla, baştan sonuna kadar

t. eşid BK K1

t. eşidgil KT G1

tümen 10.000

beş t. BK D25

biş t[tümen] KT D31

bir t. KT K12

bir t. artuka yeti biñ BK G1

sekiz t. BK D26

tört t. BK G8

uç t. BK G8

tün gece, geceleyin

t. KT D27, BK D22

t. ortusiñaru KT G2, BK K2

t.+li künli BK GD

tüpüt yer adı (Tibet)

t. KT D4, BK D5

t.+ke KT G3, BK K3

t. kaganta KT K12

türgi (törgi?) yer adı

t. yargun költe KT D34

türgiş kavim adı (Türgişler)

t. KT D36, BK D27

t. bodunug KT D37

kara t. bodun KT D38, KT D39

kara t. bodunug KT D40

t. kagan KT D18, KT D37, KT D38, BK D16, BK D27, tür[giş kagan] BK K9

[t]ürgiş kaganka BK K9

t. kaganta KT K13

türük kavim adı (Türkler)

t. KT G1, KT G10, KT G10, KT G11, KT G3, KT G6, KT G6, KT G7, KT G8, KT G8, KT B, KT K6, KT D1, KT D10, KT D10, KT D10, KT D11, KT D13, KT D16, KT D21, KT D22, KT D22, KT D22, KT D25, KT D25, KT D27, KT D34, KT D6, KT D7, KT D7, KT D8, BKT G13, BKT G13, BKT G13, BKT G15, BK K1, BK K13, BK K13, BK K13, BK K2, BK K5, BK K5, BK K5, BK K6, BK K6, BK K8, BK K8, BK K8, BK D1, BK D1, BK D10, BK D10, BK D10, BK D11, BK D14, BK D18, BK D18, BK D19, BK D19, BK D2, BK D20, BK D21, BK D22, BK D3, BK D30, BK D33, BK D33, BK D33, BK D36, BK D38, BK D7, BK D7, BK D7, BK D8, BK D9

kök t. KT D3, BK D4

t. amtı begler BKT G13

t. amtı bodun begler KT G11, BK K8

t. begler KT D7, KT D34, BK D7, BK K13

t. begler bodun KT G10, BK D2, BKT G15, BK K8

[t]ürük beglerin bodunin BKT G15

t. bilge kagan KT G1, KT B, BK K1, BK D1, BKT G13

t. bodun KT D6, KT D10, KT D11, KT D22, KT D25, KT D27, KT G6, KT G7, KT G8, KT G10, KT K6, BK D7, BK D9, BK D10, BK D19, BK

D21, BK D22, BK D30, BK D33, BK D38, BK K5, BK K6, BK K8

t. kara kamag bodun KT D8, BK D8

t. bodunın KT D1, BK D3

t. bodunug KT D16, KT D21, KT D25, BK D14, BK D18, BK D20, BK D36

t. bodun[ug] KT D25

t. bodunum BK K13

t. kagan KT G3, BK K2

t. iduk yiri subı KT D40

t. oguz begleri KT D22

t. teñrısı KT D10, BK D10

t. törüsin KT D13, *tü[rük tö]rüsin* BK D11

t.+üm bodunum BK D16

t.+üme bodunuma BK K12, BK G10

t.+ümüz [bodunumuz] KT D18

tüş- düşmek

t.-di KT K4

tüz barışık, uyumlu

t. KT D3, BK D4

tüzsüz itaatsiz, uyumsuz, kavgalı

t. üçün KT D6, BK D6

tüzül- anlaşılmak, ilişkileri düzeltmek

t.-tüm KT G5

tü[zültüm] BK K3

u uyku

u.+da KT D35, KT D37, BK D27

u- muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek

artatı u.-daçı [ert]i BK D19

uç- uçmak, vefat etmek

u.-dı KT KD

u.-dukda KT D30, BK D14

u.-a bar- KT D16, KT GD, BK D20, BK G10

udar kişi adı

u. señün KT K12

udıma- uyumamak

u.-dım KT D27, BK D22

udlık uyluk, kalça

u.+in KT D36

udşur- kovalamak

u.-u sanç- KT K2, KT D36

uguş boy, kabile, grup

u.+ı KT G6, BK K4

u.+ug BK D31

u.+um KT G1, BK K1, BK D25

bir u. alpagu KT K7

ulayu önce, ilk önce; ve

u. iniygünüm KT G1, BK K1

başlayu u. BKT G13, BKT G14

eki şad u. iniygünüm KT K11

ögüm katun u. öglerim ekelerim KT K9

tunyukuk boyla бага tarkan u. buyruk BKT G14

ulug ulu, çok büyük

u. irkin KT D34

u. oglum BK G9

u. sü KT D28

u. süñüş KT D40, BK D34

ertiñü u. BK K9

[ertiñü u]lug BK K10

uluş şehir

bukarak u. KT K12

uma- muktedir olmamak, yapamamak, edememek

u.-duk KT D10, BK D9

umay tanrıça adı

u. teg ögüm katun KT D31

ur- vurmak; taşa yazmak, hâkketmek

beñgü taşka u.-tum KT G11, BK K8

bunta u.-tum KT G10, KT G11, BK K8

bunt[a urt]um BK K8

okun u.-tı KT D33, KT D36, KT D36

siyu u.-tı KT D36

urı erkek

u. KT D24, KT D7

urtur- hâkkettirmek, nakşettirmek

bediz u.-tum KT G12

ur[turt]um BK K14

u[rturtum] KT G12

urugsırat- dölsüz bırakmak, zürriyetsiz bırakmak
u.-ayın KT D10

uygur kavim adı (Uygurlar)
u. elteber BK D37

uz süs, tezyinat, desen
u.-ug BK GB

üç üç
ü. kurıkan KT D4, BK D5
ü. oguz BK D32
ü. tümen BK G8
ü. yegirmi KT D18
eki ü. BK D41
otuz artukı ü. BK D34

üçün için, olduğundan
anı ü. KT D3, BK D4, BK D28
antagının ü. KT G9
armakçısı *ü.* KT D6
[armakçısı]n ü. BK D6
bilmedük ü. KT D24
bilmedükin ü. BK D16
[bilmedükin] ü. KT D19
bilmedükügin ü. BK D20
birtük ü. cKT D12, KT B, BK D11, BK D32
bulgakin ü. KT K4, BK D29
kagan olurtukum ü. BK D36
kikşürtükün ü. KT D6
kutum bar ü. KT G9, KT D29, BK K7
kutum ülügüm bar ü. BK D23
küregünün ü. KT D23, BK D19
tebligin kürlüğün ü. BK D6
tebligin kürlüg[in] ü. KT D6
tegdük ü. BK D30
türük bodun ü. KT D27
tüzsüz ü. KT D6, BK D6
ülügüm bar ü. KT D29
yablakının ü. BK D20
yañlukin ü. KT D19
yañiltukin yazıntukin ü. BK D16
yarlıkaduk ü. KT D15, BK D13, BK D33, BK D34
yarlıkaduk üç[ün] BK K10

yarlıkadukın ü. KT G9

yoñaşurtukın ü. KT D6, BK D7

üçünç üçüncü olarak

ü. KT K6, KT D33

üdsig (?)

ü. BK D34

ügüz ırmak, nehir

ü.+çe BK D20

ü.+üg KT D37, KT D39, BK D27, BK D30

yaşıl ü. KT D17, BK D15

yinçü ü. BK K13

yinçü üg[üz] KT G3

üküş çok

ü. kaltım KT D29

ü. kişi KT G7, BK K6

ü. ölteçi BK D31

ü. türük bodun KT G6, KT G10, BK D14, BK D24, BK K7, BK K5

ülüg talih

ü.+üm KT D29, BK D23

ürün beyaz

ü. kümüşin BK K11

üze üstte, yukarıda; üzerine; gereğince

ü. KT D1, KT D1, KT D10, KT D16, KT D17, KT D22, KT D26, BK B1, BK B3, BK K10, BK K12, BK D14, BK D15, BK D18, BK D2, BK D2, BK D21, BK D21, BK D3, BK D35, BK D9

bodunta ü. KT D21, BK D26

kişi oğlunta ü. KT D1, BK D3

ol törüde ü. KT D16, BK D14

tarduş bodun ü. KT D17, BK D15

yabgu yüksek bir unvan

y.+g KT D14, BK D12

y.+[sin] BK D28

yabız kötü, fena

y. bol- BK D32

y. ertimiz BK D32

y. yablak KT D26, BK D21

yablak fena, kötü; kötülük, nifak

y.+ıñın üçün BK D20

y. agı KT G7, BK K5

- y. bol-* KT K11, BK D30
y. bo[l]- KT K7
y. ermiş KT D5, BK D6
y. kagan KT D5, BK D6
y. kigür- KT D23, BK D19, BK D21
y. kişi KT D39
y. yablak KT D26, BK D21

yabrit- bozguna uğratmak, hezimete uğratmak

y.-dım BK D31

y.-[...] BK D31

yadag yaya, piyade

y. süsin BK G1

y. yabız BK D32

y.+ın KT D32

y.+ın yalañın KT D28

yagı düşman

y. bol- KT D9, KT D10, KT D34, KT D39, KT K1, KT K2, KT K4, BK D9, BK D26, BK D29, BK D30

oguz y. KT K8

y. er- KT D2, KT D14, BK D3, BK D12

y.+g KT D15, BK D13

y.+si KT D12, BK D11

yagısız barışık, dost

y. kıl- KT D30, BK D24

yagız yağız, kara yağız

y. yer KT D1

y.+ın KT K5, KT K8

yagru yakın

y. bar- KT G7, BK K6

y. kon- KT G5

yaguk yakın

y. KT G7, BK K5

yagut- yaklaştırmak

y.-ir ermiş KT G5, BK K4

yalabaç elçi

y. BK D39

yalañ yalın, çıplak

y. bodunug KT D29, BK D23

y.+ın KT D28

yalma kaftan

yarıkanta y.+sınta KT D33

yamtar kişi adı

ışbara y. KT D33

tudun y.+ıg BK D40

yan- dönmek

y.-a kel- KT D28

yana yeniden, tekrar

y. KT D10, KT D21, KT D38, KT D40, BK D9

yantur- döndürmek, geri çevirmek

y.-u KT K11

yañıl- yanılmak, hata etmek

y.-ıp KT G10, BK K8

y.-sar KT G6

y.-s[ar] BK K4

y.-taçı siz KT G11

y.-tı KT D20

y.-tıg KT D23, BK D19

y.-tukin BK D16

y.-ukin üçün KT D19 (*yañıltukin* yerine)

yaraklıg silâhlı

y. KT D23, BK D19

y.+dı KT D32

y. eligin KT D32

yarat- yapmak, yaratmak, düzenlemek

y.-igma KT K13

y.-ıp BK D17

y.-[ıp] KT D20

yar[atıp] KT D19

y.-mış KT D13, BKT G13, BK K9, BK D1, BK D12

yaratın- kendini düzenlemek, düzene sokmak, örgütlemek

y.-u uma- BK D9

yaratun- bk. *yaratın-*

y. KT D10

yaratıt- yaptırmak, inşa ettirmek

y.-dım BK K14

yaratur- yaptırmak

y.-tım KT G12

yargan unvan

inençu apa y. tarkan KT B

yargun yer adı

türgi y. költe KT D34

yarık zırh

y.+ınta KT D33

yarlıka- (Tanrı) buyurmak, lûtfetmek, esirgemek

y.-duk KT D15, BK K10, BK K9, BK D13, BK D14, BK D23, BK D33, BK D34

y.-dukin KT G

yar[lıkadukin] BK K7

y.-zu KT D29

yaş (I) gözyaşı

közde y. kelse KT K11

yaş (II) yaş, ömür yaşı

y.+da BK D14

y.+ıma BK G7, BK D24, BK D24, BK D25, BK D25, BK D26, BK D26, BK D28, BK D29, BK D38

y[aşıma] BK G2

[yaş]ıma BK D31

y.+ımka BK D15

y.+ıña KT K1, KT D31, KT D32, KT D35

yaşı[ña] KT KD

yaşa- yaşamak

y.-yur er-ti KT K2

yaşıl ügüz ırmak adı (Sarı Irmak)

y. KT D17, BK D15

yat- yatmak

y.-dı KT D24, BK D20

y.-u kal- KT K9

yañ- yaymak, dağıtmak, hezimete uğratmak

y.-dım BK D33

y.-ıp KT D34

y.-a elt- BK D19, KT D23

oz- y.-a BK D31

yay yaz

y. bolsar BK B3

y.-ın BK D39

yaz ilkbahar

y.+in BK G2

y.+ına KT K8, BK D31

yazı ova, step

tögültün y. BK K5, KT G6

şantuñ y. BK D15, KT G3, KT D17

yazın- yanılmak, hata etmek, ihanet etmek

y.-tı BK D17

y.-tukin üçün BK D16

yazukla- hata etmek, suç işlemek (?)

y.-[...] BK D36

yeg daha iyi (bk. *yig*)

y.+in BK G10

-da y. kıl- BK D24

yegdi daha iyi bir şekilde

y. kazgan- BK D36

-da y. igid- KT GD

yegirmi yirmi (bk. *yigirmi*)

eki yegir[mi] KT D28, BK D23

sekiz y. BK D24

tokuz y. BK G9

tok[uz] yegir[mi] BK G9

tört y. BK D15

üç y. KT D18

y. süñüş BK D13

yeti y. BK D24

yiti y. KT D11, BK D10

yeme da/de, dahi, ve

begleri y. bodum y. BK D4

bunça y. KT K9

buyrukı y. KT D3, KT D5, BK D6

buyrukı begleri y. KT D19, BK D16

yanılıp ölsikiñin y. KT G10

yemşak yumuşak (bk. *yimşak*)

y. KT G6, BK K4, BK K4, BK K5

yençü inci (ırmak adı, Sır Derya), bk. *yinçü*.

y. üg[üz] KT G3

yer yer, toprak; ülke, memleket

teñri y. BK D29

y. BK D18
y.+de BK D20, BK D35, BK D36
y.+gerü KT G8
y.+[ger]ü BK K6
y.+in BK D35
y.+inē BK K3, BK D15
y.+inērü BK D40
y.+te KT G13, KT G13
y. sub BK D35

yeti yedi (bk. *yiti*)

y. biñ BK G1
y. yegirmi BK D10, BK D24
y. o[tuz] BK D26
y. otuzka KT KD
y. yolu KT D15
y. yüz KT D13, BK D11

yetmiş yetmiş

y. er KT D12, BK D11

yıl yıl

elig y. KT D8
[i]t y. BK G10
lagzin y. BK G10
tokuz yegirmi y. BK G9
tok[uz yegir]mi y. BK G9
y.+ka KT D36, KT K4, KT KD, BK D27, BK D30

yılka at sürüsü

y.+g BK D38
y.+sin BK D24
y.+[sin] BK D39
yılka[ıs]ın KT GB

yılpagut cesur savaşçılar, yiğit savaşçılar (bk. *alpagu*)

y.+ı BK D31

yılsıg zengin, müreffeh

y. bodunka KT D26
[y]ılsıg bodunta üze BK D21

yıpar kokuluk

yog y.+ıg BKT G11

yırıya kuzeyde

y.+ya KT G1, KT D14, BK D12

yırıgaru kuzeye doğru

y. KT D28, KT G2, KT G4, BK K11, BK K2, BK K3, BK D23

yış orman, ormanla kaplı dağ (bk. *yış*)

y.+ka BK D37

altun y. BK D27

çugay y. KT G6, BK K5

kadırkan y. BK D39, KT D2

kögmen y. KT D35, BK D27

ötügen y. KT G3, KT G4, KT G8, BK K3, BK K6

ötügen y[ış] KT D23

ötügen [y]ış BK D19

yiçe yine, yeniden, tekrar

y. KT D16, KT D16, BK D14, BK D14

yiñü bk. *yençü*

y. *ügüz* BK K3, KT D39

yig daha iyi

-da y. KT G4, BK K3

y. *kıl*- KT D29

yigen kişi adı

y. *silig begiñ* KT D33

yigirmi yirmi

y. *kün* KT GD

yimşak yumuşak (bk. *yemşak*)

y. KT G5

yir yer, toprak; ülke, memleket

barduk y. KT D24

bayırku y. KT G4

bu y. KT G4

bunça y. KT G4

ıduk y. BK D10, KT D10

il tutsık y. KT G4

ötügen y. KT G8

y. *bayırku* BK K3, KT G4, KT D34

y. *hulgakin* KT K4

y. *sayu* BK K7, BK D22, KT G9

y. *sub* BK D17, KT D19, KT D20

y. *telinmeser* KT D22

yış bk. *yış*

ö[tügen y]ış BK K6

y.+ıg KT D36

yit- yitmek, kaybolmak

y.-ü KT D27, KT D28, BK D22

yiti yedi (bk. *yeti*)

y. otuz KT K1

y. otuzka KT KD, BK G10

y. ödüşke BK GD

yi[ti yaşda] KT D30

y. yegirmike KT KD

y. yegirmi KT D11

kırk artukı *y.* BK D13

kırk artuk[ı y]iti KT KD

yitinç yedinci

y. ay KT KD

y. erig KT K5

yitür- yitirmek, kaybetmek

y.-ü KT D7, BK D7

yog cenaze töreni

y. ertürtüm BK G10

y. ertürtümüz KT KD

y. yıparıg BKT G11

y.+ınta KT K7

y.+[ınta] BK D31

yogan kalın, ağır

y.+ıg BKT G15

yogçı yasçı, yas tutucu

y. sığıtçı KT K11, KT D4, BK D5

yogla- yas tutmak

y.-mış KT D4, BK D5

yogur- yoğurmak

y.-u BK GD

yök yok (bk. *yok*)

y. bol- KT D11

y. erti KT D39

yok yok; değil (bk. *yök*)

y. bol- KT D11, KT D25, BK D36, BK D40, BK G9

y. bo[l]- BK D22

y. [bol-] BK D28, BK D33

y. çıgañ KT G10, BK K7

y. er- KT G4, KT D39, KT K10

y. k[ıl]- BK G4

y. kış- KT D32, KT D34, BK D25

añıg y. KT G3, BK K2

buñ y. KT G3

neñ buñug y. KT G8

yokad- yok olmak

y.-u bar- KT D10

yol yol

y.+ta KT K9

yolagçı öncü (?)

y. BK GD

yolı kez, kere, defa

altı y. BK D28

biş y. KT K4

tört y. BK D30

kırk artukı yeti y. KT D15, BK D13

yollug kişi adı ("talihli")

y. tigin KT GB, KT GD, BK GB, BK GB

y. t[igin] KT G13

yonaşur- karşılıklı iftira ettirmek

y.-tukin KT D6, BK D7

yorı- yürümek

y.-[dım] BK D27

y.-dımız KT D37

y.-p KT D35, KT D40, BK GD

yo[rıp] BK D27

y.-pan BK D37

y.-yur tiyin KT D12

y.-yur ertig KT G9, BK K7

yorıt- yürütmek, ilerletmek

y.-dım KT G4

yor[ıtdım?] BK G5

y.-maz ermiş KT G6

yo[rıtmaz] ermiş BK K4

yul- yağma etmek, yağmalamak

y.-galı BK D32

yurç kayın birader

y.+in KT D32

yurt yurt, kamp yeri, konaklama yeri
y.+da KT K9

yut açlık, kıtlık, kıran
y. bol- BK D31

yutuz eş, zevce, harem
y.+in BK D38
y.+[in] BK G3
yu[tuz]in BK D24
[yu]tuzin BK G4

yügerü yukarı, yukarıya
y. kör- BK D2
y. kötür- KT D11, BK D10

yügür- koşmak, akmak
y.-ti KT D24, BK D20

yüküntür- baş eğdirmek, boyun eğdirmek
y.-miş KT D2, BK D13, BK D3
[yü]küntürmiş BK D3
yüküntü[rmiş] KT D15
y.-tüm BK K10
y.-tümüz KT D18, BK D16

yüz (I) 00
y.+çe BK D37
y. artuk okun KT D33
biş y. eren BKT G11
yeti y. KT D13, BK D11

yüz (II) yüz, çehre
y.+iñe KT D33

yüzüt- yüzdürmek
y.- keç- BK D30

KAYNAKLAR

- Aalto, Pentti, G. J. Ramstedt und J. G. Granö, "Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei", *JSFOu*, LX: 7 (1958).
- Axmetov, M. A., "Glagol v yazıke orxono-yeniseyskix pamyatnikov", İzdatel'stvo Saratovskogo universiteta, Ufa 1978.
- Amanjolov, A. S., *Glagol'noye upravleniye v yazıke drevnetyurkskix pamyatnikov*, wmoskva 1969.
- , "K genezisu tyurkskix run", *VYa*, 1978, No. 2, 76-87.
- Arat, R. R., "Über die Orientations -Bezeichnungen im Türkischen", *Aspects of Altaic Civilization* (Proceedings of the Fifth Meeting of the Permanent International Altaistic Conference), ed. Denis Sinor, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 23, 1963, 177-195.
- , Aydarov, G., *Yazık orxonskogo pamyatnika Bilge-kagana*, Alma-Ata 1966.
- , Bang, W., *Über die köktürkischen Inschrift auf der Südseite des Kültägin Denkmals*, Leipzig 1896.
- , "Zu den Kök-Türük-Inschriften der Mongolei", *TP*, VII (1896), 325-355.
- , "Zu den köktürkischen Inschriften", *TP*, IX (1898), 117-141.
- , "Turcica", *Mitteilungen der Vorderasiatische Gesellschaft*, 1917, Barthold, W., "Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften", *Die alttürkischen Inschriften den Mongolei*, Neue Folge, St. Petersburg, 1897, 36s.
- , "Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen", *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Neue Folge, St. Petersburg 1899, 29s.
- Batmanov, I. A., Z. B. Aragaçi ve G. F. Babuşkin, *Sovremennaya i drevnyaya Yeniseyka*, Frunze 1962.
- , "Sledı govorov v yazıke pamyatnikov orxono-yeniseyskoy pis'mennosti", *Problemi tyurkologiya i istorii vostokovedeniya*, Kazan' 1964, 118-121.
- Bazin, Louis, *Les calendriers turcs anciens et medieviaux*, Service de Reproduction des Theses Universite de Lille III, 1974.
- Bombaci, A., "On the ancient Turkic title *Eltäbär*", *Proceedings of the IX-th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Naples 1970, 1-66.
- , "On the ancient Turkish title *şadapüt*", *UAJb* 1976, c. 48, 32-41.

- Borgoyakov, M. İ., "Yıř v drevnetyurkskix pamyatnikax runičeskoj pis'mennosti", *Arxeologiya Severnoy i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk 1975.
- Caferoğlu, A., "Tukyu ve Uygurlarda Han Unvanları", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul 1931, 105-119.
- Clark, L. V., "Mongol Elements in Old Turkic", *JSFOu*, 75 (1977), 110-168.
- Clauson, Gerard, "The Ongin Inscription", *JRAS* 1957, 177-192.
- , "Notes on the 'İrk Bitig'", *UJb*, C. XXXIII/3-4, 1961, 218-225.
- , "The Origin of the Turkish 'Runic' Alphabet", *AO*, XXXII, 1970, 51-76.
- , *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- Czegledy, K., "Çoğay-Quzi, Qara-Qum, Kök-Öng", *AOH*, XV, 1-3, (1962), 55-69.
- , "On the numerical composition of the ancient Turkish tribal confederations", *AOH*, XXV, 1-3, 1972, 275-281.
- Doerfer, Gerhard, "Eine seltsame Alttürkisch-Chaladsch Parallele", *TDAY* 1973-1974, 13-24.
- , "Proto-Turkic Reconstruction Problems", *TDAY* 1975-1976, 1-59.
- Donner, Otto, "Sur l'origine de l'alphabet turc du nord de l'Asie", *JSFOu*, XIV: 1 (1896), 1-71.
- Eckmann, Janos, "Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch-türkischen Literatursprache", *Studia Altaica*, Wiesbaden 1957, 51-59.
- , *Chagatay Manual*, Indiana University Publications, *Uralic and Altaic Series*: 60, Bloomington 1966.
- Ecsedy, H., "Old Turkic titles of Chinese origin", *AOH*, XVIII, 1-2, 1965-83-91.
- Emre, A. Cevat, *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri: Fonetik*, İstanbul 1949.
- , "Türkçede Bulanık e (ë) Fonemi", *Türk Dili-Belleten* 1946, Seri III/6-7, 487-489.
- Erdal, Marcel, *Voice and Case in Old Turkish*, Hebrew University, 1976 (yayımlanmamış doktora tezi)
- , "Die Morfemfuge im Alttürkischen", *WZKM*, 71 (1979), 83-114.
- , "The Chronological Classification of Old Turkic Texts", *CAJ*, 151-175.
- Foy, Karl, "Türkische Vokalstudien", *MSOS*, 1900, 180-215.

- Gabain, A. von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941; İkinci baskı: Leipzig 1950; Üçüncü baskı: Leipzig 1974.
- , “Über Ortsbezeichnungen im Alttürkischen”, *SO*, XIV: 5 (1950), 1-14.
- , “Zur Geschichte der türkischen Vokalharmonie”, *UAJb*, XXIV (1952), 105-111.
- , “Alttürkische Datierungsformen”, *UAJb*, XXVII (1955), 191-203.
- , “Das Alttürkische”, *Fundamenta I*, Wiesbaden 1959, 21-45.
- Giraud, René, *L'Empire des Turcs Celestes*, Paris 1960.
- , *L'inscription de Baïn Tsokto*, Paris 1961.
- Grønbech, Kaare, *Der türkische Sprachbau*, Kopenhagen 1936.
- Grønbech, V., *Forstudier til tyrkisk lydhistorie*, Copenhagen 1902.
- Hamilton, James, “Toquz-oguz et On-Uygur”, *JA* 250 (1962), 23-63.
- , “OPLA-/YOPLA-, UF-/YUF- et autres formes semblables an turc ancien”, *AOH*, XXVIII/1 (1974), 111-117.
- , “Le nom de lieu K.Č.N. dans les inscriptions turques runiformes”, *T'oung Pao*, LX (1974), 294-303.
- , Louis Bazin, “Un manuscrit chinois et turc runiforme de Touen-Houang”, *Turcica*, IV (1972), 25-42.
- Hovdhaugen, Even, “Turkish words in Khotanese texts”, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, 24 (1971), 163-209.
- , “The relationship between the two Orkhon inscriptions”, *AO*, XXXVI (1974), 55-82.
- İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1954.
- Inscriptions de l'Orkhon*, recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société finno-ougrienne, Helsingfors 1892.
- İsxakov, F. G., “Dolgiye glasnyi v tyurkskix yazıkax”, *İssledovaniya posravnitel'noy grammatike tyurkskix yazıkov, çast' I: Fonetika*, Moskva 1955, 160-174.
- , “Garmoniya glasnix v tyurkskix yazıkax”, aynı yer, 122-159.
- Jisl, L., “Kül-tegin anıtında 1958'de yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, XXVII (1963), 387-402.
- Karamanlıoğlu, A. F., “Silik sözü üzerine”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, 320-322.

- Klyashtorniy, S. G. ve V. A. Livşits, "Sogdiyskaya nadpis' iz Buguta", *Strani i Narodi Vostoka*, Moskva 1971, 121-146; İngilizcesi: "The Sogdian Inscription of Bugut revised", *AOH*, XXVI (1972), 69-102; Türkçesi: S. Çağatay ve S. Tezcan, "Köktürk tarihinin çok önemli bir belgesi: Soğutça Bugut Yazıtı", *TDAY* 1975, 217-224.
- , *Drevnetyurkskiye runičeskiye pamyatniki kak istočnik po istorii Sredney Azii*, Moskva 1864.
- , "The Tes Inscription", *AOH*, XXXIX-1, 1985, 137-156.
- Kobeşavidze, İ. N., "K xarakteristike grafiki i fonemnogo sostava yazıka orxono-yeniseyskix nadpisey", *ST*, 1972, no 2, 40-46.
- Kondrat'yev, V. G., *Oçerk grammatiki drevnetyurkskogo yazıka*, Leningrad 1970.
- Kononov, A. N., *Grammatika yazıka tyurkskix runičeskix pamyatnikov VIII vv.*, Leningrad 1980.
- Korkmaz, Zeynep, "Zur Ableitung der türkischen Postposition *uçun~üçün~için* usw.", *UAJb*, XXXIII, 1-2 (1961), 98-100.
- Kormuşin, İ. V., "K osnovım ponyatıyam tyurkskoy runičeskoy paleografii", *ST*, 1975, no. 2.
- Kotwicz, W. ve A. N. Samoilovitch, "Le monument turc d'Ikhekhuchetu en Mongolie centrale", *RO* 1926 (1928), 60-107.
- Koz'min, N. N., "Klassovoye litsa 'atısı' Yollıg-Tegina, avtora orxonskix pamyatnikov", *Sbornik Statey*, Leningrad 1934.
- Kuliyev, A. A., "O priçastii na -gli/-kli v yazıke orxono-yeniseyskix pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti", *Uçeniye Zapiski MV SSO AzSSR. Seriya yazıka i literaturı*, no. 6 (1976), 43-46.
- Kurat, A. N., "Gök Türk Kağanlığı", *DTCF Dergisi*, X, 1-2 (1952), 57-77.
- Ligeti, L., "Les voyelles longues en turc", *JA* (April-June 1938), 177-204.
- Livşits, V. A., "O proisxojenii drevnetyurkskoy runičeskoy pis'mennosti", *ST* 1978, no. 4, 87-98.
- Liu, Mao-Tsai, *Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'-küe)*, Wiesbaden 1958.
- Malov, S. Ye., *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Moskva 1951.
- , *Yeniseyskaya pis'mennost' tyurkov*, Moskva 1952.
- , *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti mongolii i kirgizii*, Moskva-Leningrad 1959.
- Matuz, Joseph, "Trois fragments inconnus de l'Orkhon", *Turcica*, IV (1972), 15-24.

- Melioranskiy, P. M., *Pamyatnik v čest Kyul-Tegina* (=ZVO, XII, 2-3), Sanktpeterburg 1899.
- Menges, K. H., *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies*, Wiesbaden 1968.
- Meyer, I. R., "Bemerkungen über das Schrift system des Runentürkischen", *AO*, 29 (1965), 183-202.
- , "Kāşyārī und einige Probleme der Vokallänge im Türkischen", *TDAY* 1974.
- Mori, M., "Eltäbär/Eltäbir and İrkin", *Acta Asiatica*, 9, Tokyo 1965, 31-56.
- , "The T'u-chüeh concept of Sovereign", *Acta Asiatica*, 41, Tokyo 1981, 47-75.
- Nadelyayev, V. M., "Çteniyе orxono-yeniseyskogo znaka 3 i etimologiya imeni Ton'yukuka", *Tyurkologičeskiye İssledovaniya*, Moskva-Leningrad 1963, 197-213.
- Nasilov, D. M., "K voprosu o modalnix slovax ärinč, ärki i ärkän v drevnetyurkskix yazıkax", *Trudi samarkandskogo gosudarstvennogo universita im. A. Navoi*, no. 102, Samarkand 1960, 127-132.
- , "O nekotorig slojnix formax v drevnetyurkskix yazıkax", aynı yer, 133-143.
- , "O lingvističeskom izučenii pamyatnikov tyurkskoy pis'mennosti", *Tyurkologičeskiy Sbornik*, 1972, Moskva 1973, 62-68.
- Nasilov, V. M., *Yazık orxono-yeniseyskix pamyatnikov*, Moskva 1960.
- , *Drevne-uygurskiy yazık*, Moskva 1963.
- Németh, J., "Zur Kenntnis des geschlossenen *e* im Türkischen", *KCsA*, I, Supplement (Budapest ve Leipzig 1939), 515-531.
- , "Zur Erklärung der Orchon-inschriften", *Festschrift Friedrich Giesse* (=Die Welt des Islams, Sonderband, 1941), 35-45.
- Orkun, H. N., *Eski Türk Yazıtları*, I-IV, İstanbul 1936-1941.
- Ögel, B., "Göktürk yazıtlarının 'Apurım'ları ve 'Fu-lin' problemi", *Belleten*, 33, 1945, 63-87.
- Pelliot, P., "L'origine de T'ou-kiue, nom chinois des Turcs", *TH*, XVI, 1915, 687-689.
- Polivanov, Ye. D., "Tu-kyüe kitayskoy transkripsii-turitskoye türklär", *İAN*, 1927, Seriya VI, 21, no. 7-8, 691-698.
- Poppe, N., "Altaisch und Urtürkisch", *UJb*, VI, 1-2, 1926, 94-121.
- , *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen, Teil I: Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden 1960.

- , *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden 1965.
- , "Altaic Linguistics: An Overview", *Sciences of Language*, no. 6, Tokyo 1975, 130-186.
- Pritsak, O., "Die Herkunft der Allophone und Allamorphe im Türkischen", *UAbJ*, XXXIII, 1-2 (1961), 142-145.
- , "Das Alttürkische", *Handbuch der Orientalistik, Fünfter Band: Turkologie* (Leiden/Köln 1963), 27-52.
- Pulleyblank, E. G., "The Chinese name for the Turks", *JAOS*, 85, no. 2, (1965), 121-125.
- Radloff, W., *Atlas der Altertümer der Mongolei, Neue Folge*, St. Petersburg, 1897.
- , *Atlas der Altertümer der Mongolei, Zweite Folge*, St. Petersburg, 1899.
- , "Altürkische Studien", *Bull. Acad. imp. Sc.* I (1909), 121-122; II (1910), 217-228; III (1910), 1025-1036; IV (1911), 305-326; V (1911), 427-452; VI (1912), 747-778.
- Ramstedt, G. J., "Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei", *JSFOu*, XXX (1913).
- , "Alte türkische und mongolische Titel", *JSFOu*, 55 (1951), 59-82.
- Räsänen, M., "Beiträge zur Frage der türkischen Vokalharmonie", *JSFOu*, 45 (1932), 1-10.
- , "Regenbogen-Himmelsbrücke", *SO*, XIV: 1 (1947), 3-11.
- , *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (=SO XV), Helsinki 1949.
- , "Türkische Miszellen", *SO*, XXV: 1 (1960).
- , "Die Vokallänge der ersten Silbe im Türkmenischen", *SO*, XXV: 1 (1960), 1-12.
- Ross, E. Denison, "The Tonyukuk Inscription, being a Translation of Professor Vilhelm Thomsen's final Danish rendering", *BSOS*, VI, Part 1 (1930), 37-43.
- Sertkaya, O. F., "Köl Tigin ve Köl-iç-Çor kitabelerinde geçen OPLAYU TEGMEK deyimi üzerine", *JTS*, 7 (1983), 369-375.
- Sprengling, M., "Tonyukuk's Epitaph: An Old Turkish Masterpiece", *AJSLL*, LVI, no. 1 (January 1939), 1-19, no. 4 (October 1939), 365-383.
- Şçerbak, A. M., "Tyurkskiye glasniye v količestvennom otnošenii", *Tyurkologičeskij Sbornik*, Moskva 1966, 146-162.
- , "O tyurkskom vokalizme", *Tyurkologičeskijeİssledovaniya*, Moskva 1963, 24-40.

- , *Sravnitel'naya fonetika tyurkskix yazıkov*, Leningrad 1970.
- , “O soçetaniya *ot.ça b.rça* v runiçeskix nadpisax”, *ST*, 1975, no. 6, 88-90.
- Şervaşidze, İ. N., *Formı glagola v yazıke tyurkskix runiçeskix nadpisey*, Tbilisi 1986.
- Tekin, T., “Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine”, I-II, *Türk Dili*, c. 6 (Ankara 1957), 372-374 ve 423-426.
- , “On Kök Turkic *büntägi*”, *VAJ*, VIII, no. 3 (September 1963), 196-198.
- , *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, Bloomington 1968.
- , *Ana Türkçede aslı uzun ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları: B 15, Ankara 1975.
- , “Göktürk alfabesi”, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, TTK Yayınları: XVI-41, Ankara 1981, 27-37.
- , “The Terkhin inscription”, *AOH*, XXXVII, 1-3 (1982), 43-68; Türkçesi: “Taryat (Terhin) kitabesi”, *TTK-Belleten*, XLVI, sayı: 184 (1982), 795-838.
- Temir, A., “Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen”, *Oriens*, IX (1956), 41-85 ve 233-80.
- Tenişev, E. R., “Pereboy *s/s* v tyurkskix runiçeskix pamyatnikax”, *Struktura i istoriya yazıkov*, Moskva 1971, 289-95.
- , “Otrajeniye dialektov v tyurkskix runiçeskix i uygurskix pamyatnikax”, *ST*, 1976, no. 1, 27-33.
- , *Sroy sarıg-yugurskogo yazıka*, AN SSSR, Moskva 1976.
- Thomsen, K., “The closed *e* in Turkish”, *Acta Orientalia*, XXII, 3-4 (Havniae 1957), 150-153.
- , “Bemerkungen über das türkische Vokalsystem der zweiten Silbe”, *AOH*, 16 (1963), 313-318.
- Thomsen, V., “Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi, notice préliminaire”, *Bulletin de l'Académie Royal des Sciences et des Lettres de Danemark*, Copenhagen 1893, 285-299.
- , *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (=MSFOu, V.), Helsingfors 1896.
- , “Gammel-tyrkiske irdskrifter fra Monogoliet, i oversaettelse og med indlening”, *Samlede Afhandlinger* II (Köbenhavn 1922), 465-516; Almancası: “Alttürkische Inschriften aus der Mongolei, in Übersetzung und mit Einleitung”, çev. H. H. Schaeder, *ZDMG* (1924), 121-175.
- , “Ein Blatt in türkischer ‘Runen’ Schrift”, *SBAW* (1910), 296-306 (=Afh., 201-216).

- , “Dr. M. A. Stein’s Manuscripts in Turkish ‘Runic’ Script from Miran and Tun-huang”, *JRAS* (1912), 181-227 (=Afh., 217-267).
- , “Une lettre méconnue des inscriptions de l’Iénisséi”, *JSFOu* XX: 4 (1913), 1-9 (=Afh., 83-91).
- , *Turcica, études concernant l’interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie* (=MSFOu XXXVII), Helsingfors 1916 (=Afh., 92-198)
- Vasil’ yev, D. D., “Pamyatniki tyurkskoy runičeskoy pis’mennosti aziatskogo areala”, *ST*, 1976, no. 1, 71-81.
- , *Korpus tyurkskix runičeskix pamyatnikov basseyna Yeniseya*, (pod obščey red. akademika A. N. Kononova, otvetsvennyy redaktor S. G. Klyastorniy), Akademiya Nauk SSSR, Leningrad 1983.
- Vladimirtsov, B., “A propos d’Ötüken yış”, *Comptes rendus Acad. Sc. URSS*, 1929, 133-136.

I Monument.

Côté de l'Est.

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

Bilge Kağan (Fin Atlası)

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

$Y \in \mathcal{E}_A : R \cap Y = \emptyset \Rightarrow Y \in \mathcal{E}_B$ $(1) \quad R \cap Y \neq \emptyset \Rightarrow Y \in \mathcal{E}_A$
 $Y \in \mathcal{E}_A : R \cap Y \neq \emptyset \Rightarrow Y \in \mathcal{E}_B$ $(2) \quad R \cap Y = \emptyset \Rightarrow Y \in \mathcal{E}_A$

Copyright © 1997 by S. N. P.

42. () $\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 \\ 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 1 \\ 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 1 & 2 \\ 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 1 & 2 & 3 \\ 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 1 & 2 & 3 & 4 \\ 6 & 7 & 8 & 9 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 \\ 7 & 8 & 9 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 8 & 9 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 \\ 9 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 \end{pmatrix}$ $\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 \\ 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 1 \\ 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 1 & 2 \\ 4 & 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 1 & 2 & 3 \\ 5 & 6 & 7 & 8 & 9 & 1 & 2 & 3 & 4 \\ 6 & 7 & 8 & 9 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 \\ 7 & 8 & 9 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 8 & 9 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 \\ 9 & 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 & 8 \end{pmatrix}$

Code du S. d. H. 7

II Monument.

Côté de l'Est.

- [illegible]

Kül Tigin (Fin Atlası)

[illegible][illegible][illegible]

17. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839.

18. $\begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 \\ 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \\ 3 & 4 & 5 & 6 & 7 \\ 4 & 5 & 6 & 7 & 8 \\ 5 & 6 & 7 & 8 & 9 \end{pmatrix}$

[illegible][illegible][illegible]

[illegible]

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

Côte du Sud-ouest.

[illegible]

[illegible]

Côté du Nord-Est.

ዞፍ>ከዓ:ዐፋዞደ>ዓ:ተጽእ>:ታ)ጸሃፍዓተ>:ተዓታደፋተዓ)>ረ:ደፍተክሃዮዓ 70.
ዓ:ታደፋተዓ:ዞተሊተጸፍ ፍፍከ፤ጸ:ቸ:ተዞ>ጸ:ዞተክዓፈ:ዞጸከጥበ፤ጥ ሃ>ዐ:ታክ
ጥፍዓ፤:ደዓተፈ ጥፍ:ደፍተክሃዮዓዞ 3ደፋፋ>ረ:ታደፍ>:ተክተዓ:ዐፋተ
ዓ:ጥጸክሃ:ክሃዐ>ፍ:ፍተሊዞ×ጸ:ታፋ>ፈ |ፍ፤>ፈ:ፍተፋ>ፈ:ዓተዓዐ:ተክተ
:ተክሃዮ

[illegible]

